

Modelització i simulació aplicades a la recerca i interpretació de camps de batalla

Xavier Rubio Campillo

Director de Tesi: Francesc Xavier Hernández Cardona

Programa de Doctorat en Didàctica de les Ciències Socials i del Patrimoni

Bienni 2005-2007

Universitat de Barcelona

Març 2009

Capítol 7

Conflictes a gran escala: Almenar

1710

El primer cas d'estudi d'aquest treball tracta les operacions militars fetes en territori català durant l'any 1710 que acabaren en la victòria austriacista d'Almenar i la posterior retirada borbònica cap a Saragossa. Donada la grandària del teatre de guerra i el número de dies que durà la campanya és un exemple de com es poden aplicar les innovacions metodològiques anteriorment descrites a una escala estratègica i operacional.

7.1 Introducció

La campanya de 1710 va ser la més intensa de les que es van donar al teatre d'operacions de la Península Ibèrica (González Carvajal 1843, p. 123). La iniciativa canvià de bàndol diverses vegades, i les successives victòries i derrotes varen fer perillar la integritat tant dels dos exèrcits com en alguns moments dels dos joves pretendents a la corona, que van acompanyar els seus generals durant els combats¹.

El balanç de la campanya, amb quatre batalles importants en un sol any no és gens habitual en els conflictes d'aquesta època, doncs els comandants veien més important l'ús eficient de les forces en setges i defenses de places fortes que no pas

¹Carles III, però, va deixar el seu exèrcit per tornar a Barcelona ja cap al final de la campanya.

intentar guanyar imprevisibles enfrontaments a camp obert, a on podien perdre en un sol dia bona part de les seves tropes. Un exemple d'aquesta situació estàtica és el fet que, al territori principal de la guerra, Flandes, era usual una sola gran batalla anual. Si el marge de temps fins l'hivern ho permetia, una victòria donava com a conseqüència l'explotació dels seus resultats, tot intentant arrabassar enclavaments estratègics importants a l'enemic. Aquest és el cas de la gran victòria de Marlborough a Ramillies (maig del 1706), que possibilità la conquesta de Ghent, Bruges i Antwerp en poc temps, en l'anomenat tradicionalment *annus mirabilis* de la Coalició aliada, descrit d'aquesta forma pel propi Marlborough després de la victòria de Ramillies (Chandler 2000, p. 179):

We now have the whole summer before us, and with the blessing of God
I shall make the best use of it.

Cal dir, però, que això no va ser habitual en el transcurs de la guerra. En la major part de campanyes els aliats van aconseguir victòries a Flandes, però sense que cap d'aquestes fos decisiva per a acabar la guerra a causa de diversos problemes que paralitzaven l'exèrcit aliat.

En part, la ineficàcia aliada per sentenciar la guerra ve donada per la complexa aliança que es va enfrontar als borbònics. Cadascun dels seus membres (anglesos, holandesos, imperials, etc.) maldava per orientar l'explotació dels èxits de les tropes de Marlborough cap als seus propis interessos. Aquests estats tenien motivacions diferents, sovint divergents, i per tant hi va haver nombrosos conflictes dins l'Aliança, especialment pel que fa a les negociacions de pau amb Lluís XIV. Fins i tot dins de cada estat hi havia greus discrepàncies, especialment en el cas anglès en el qual els membres dels partits *tory* i *whig* tenien idees molt diferents pel que fa al conflicte.

Per altra banda, les elevades baixes que sovint patia un exèrcit en una batalla, fins i tot sortint-ne victoriós, van fer molt difícil explotar la situació posterior, com passà per exemple en les setmanes posteriors a la batalla de Malplaquet (1709). Tenint en compte que després de cada batalla era necessari establir diversos setges per a conquerir les places fortes enemigues que barraven el pas al cor del país enemic, era especialment difícil convertir una victòria tàctica en victòria estratègica.

Finalment, els sistemes logístics de la època no permetien endinsar-se en territori enemic tot ignorant les fortaleses enemigues. Així, si l'enemic tenia guarnicions prou potents en les fortaleses que dominaven la seva frontera fins i tot una victòria contundent al camp de batalla no seria factor suficientment decisiu per a que aquestes es rendissin (Ostwald 2000).

Dins d'aquesta casuística la campanya que es desenvolupà a la Península Ibèrica fou estranyament decisiva, doncs marcà definitivament la marxa de la guerra en aquest teatre d'operacions.

7.2 Antecedents

La Guerra de Successió Espanyola (1701-1714)² va ser un dels nombrosos conflictes dins la lluita per l'hegemonia entre les diverses monarquies europees, i particularment entre la casa Habsburg austríaca i la Borbó francesa³.

7.2.1 L'esclat de la guerra de Successió

La mort del rei d'Espanya, Carles II, sense descendents durant el 1700 obrí la porta a que ambdues monarquies reclamessin el tron a través dels seus respectius pretendents: Felip duc d'Anjou, nét de Lluís XIV de França, i l'arxiduc Carles, fill de l'emperador Leopold d'Àustria. Malgrat que en un primer moment s'acceptà Felip com a monarca, la possibilitat que França i Espanya s'unissin en una gran aliança borbònica era una amenaça potencial a l'equilibri de poder existent dins el context europeu, i per aquest motiu Anglaterra, Holanda i Àustria fomentaren la creació d'una gran aliança que li declarés la guerra a Lluís i Felip al 1702 (Ministry at Home 1712, p. 22). Portugal i Savoia s'uniren en poc temps, i els diferents estats es

²Establir els anys d'inici i final d'aquesta guerra és un tema força complex. En aquesta obra farem servir les dates estipulades per reconeguts experts en la guerra del segle XVIII, com David Chandler o Christopher Duffy, basades en la coronació de Felip com a rei a Madrid (1701) i el final del setge de Barcelona (1714).

³Existiren durant el segle XVIII altres guerres d'un abast semblant, com per exemple el conflicte per la successió d'Àustria (1740-1748) o la guerra dels Set Anys (1756-1763).

prepararen per a la guerra, que ara era imminent.

Els focus principals del conflicte se situaren en 3 fronts: el nord d'Itàlia, la zona de l'Alt Rin que menava cap al cor d'Àustria, i especialment Flandes. El 1705, però, representants catalans pactaren a Gènova amb Anglaterra la col·laboració dels antics territoris de la corona d'Aragó, i una important flota aliada conquerí Barcelona i València poc després. A partir d'aleshores la guerra es desenvolupà també com a un conflicte entre els territoris de la monarquia espanyola, amb Castella donant suport als borbònics i la corona d'Aragó formant part de la Gran Aliança.

7.2.2 Situació estratègica l'any 1710

En aquesta situació Barcelona esdevingué el nucli del poder austriacista a la Península Ibèrica com a principal plaça d'armes. Carles fou coronat rei a la ciutat comtal aquell mateix any, i hi mantingué la seva cort durant els anys següents malgrat que durant el 1706 una poderosa força de Felip va iniciar el setge a la ciutat. Els anglesos aconseguiren reforçar la guarnició i fer fracassar les operacions del comandant francès, comte de Tessé, per la qual cosa l'exèrcit borbònic es desintegrà en les maniobres posteriors. Aprofitant aquesta victòria els aliats intentà arribar fins Madrid aquell mateix any. L'arribada de reforços al comandant borbònic, el duc de Berwick, però, els forçà a retirar-se, marxant cap al País Valencià, a on foren derrotats a Almansa, el dia 25 d'abril del 1707. Aquesta desfeta tingué conseqüències molt importants, doncs per una banda l'exèrcit aliat fou virtualment destruït, i per l'altra Felip pogué conquerir els territoris valencians. Els anys següents continuà el predomini borbònic a la Península, malgrat que els resultats a tots els altres fronts foren molt adversos per a Lluís, especialment per l'actuació del brillant duc de Marlborough, que derrotà als francesos en nombroses ocasions.

Així doncs, l'inici de l'any 1710 semblava prometedor per a les armes borbòniques a la Península Ibèrica, doncs controlant ja la majoria de València i l'Aragó, i tenint Lleida sota el seu poder des del 1707, Felip aconseguí reunir un exèrcit amb prou poder per tornar a amenaçar la totalitat del territori català, veritable bastió de la causa austriacista a la Península.

7.3 L'estudi de les fonts textuais

L'anàlisi de la primera part de la campanya pot ser un objecte d'estudi interessant, doncs mostra la dinàmica clàssica de les guerres del segle XVIII: innumbrables marxes de dos exèrcits enfrontants, cercant la millor posició des de la qual iniciar un combat amb avantatges sobre l'enemic. En general aquests moviments estaven íntimament relacionats amb el terreny, els punts estratègics importants (en aquest cas la població de Balaguer), i la logística necessària per a abastir als soldats.

D'altra banda, si volem entendre la importància de la campanya de 1710 en terres catalanes, que finalitzà en la batalla d'Almenar i obrí el camí d'Aragó i Castella a per als exèrcits aliats, seria erroni començar l'estudi de la batalla sense entendre els motius pels quals aquesta va tenir lloc. Així doncs, la primera fase d'aquest cas d'estudi és l'anàlisi de les fonts textuais que parlen sobre aquesta campanya.

7.3.1 L'exèrcit borbònic

A l'inici de la campanya de 1710 l'exèrcit borbònic establert a Lleida estava compost per 58 batallons d'infanteria i 66 esquadrons de cavalleria (Thoyras 1749, p. 393; Castellví 1999a, p. 25). S'havia reforçat considerablement a partir de les tropes provinents del front d'Extremadura, mentre que al seu torn l'exèrcit aliat encara estava esperant reforços per tal d'iniciar la campanya. El seu, però, era un exèrcit de qualitat irregular, ja que Lluís XIV havia desplaçat els experimentats soldats francesos amb els que comptava l'any anterior el seu nét cap a Flandes, amb la intenció de defensar les fronteres del regne, i bona part de les tropes eren reclutes sense experiència en combat. Per contra, Felip va rebre contingents amb tanta tradició com els regiments valons, que s'integrarien a l'exèrcit a mitja campanya.

De fet, tots aquests moviments de soldats eren una astuta acció diplomàtica a banda dels requeriments militars. Lluís XIV volia mostrar als aliats que tenia la voluntat de cedir el tron de la corona espanyola a Felip sense unir ambdós estats. Per tant, durant el novembre del 1709 va ordenar la retirada de totes les tropes franceses establertes a la Península. Per altra banda, s'exhortà des dels oficials la

deserció en massa d'aquests mateixos soldats, per tal d'allistar-se en nous regiments suposadament espanyols. Finalment, es reclutaren 7.500 soldats de la zona flamenca sota l'argument que era territori espanyol, essent també la major part d'aquests soldats d'origen francès (Castellví 1999a, pp. 20-21).

Tots aquests veterans, que s'incorporaren a l'exèrcit de Felip després de l'hivern, tenien una gran experiència i cohesió, la qual cosa els convertia en tropes de gran qualitat, com demostrà la seva actuació al llarg de la campanya.

Així doncs, Felip disposà d'un total de tropes superiors als anys anteriors, amb 137 batallons i 155 esquadrons a principis de la campanya, concentrats especialment a Lleida i la frontera portuguesa.

El nomenament del comandant de l'exèrcit va ser objecte de discussions. Felip acompanyaria l'exèrcit, però no tindria el seu comandament real ja que, com la gran majoria de monarques del segle XVIII, no tenia prou formació militar per a dirigir un exèrcit de manera efectiva. Felip havia demanat repetides vegades al seu avi, el rei Lluís XIV, que nomenés al duc de Vendôme comandant en cap de les forces al teatre peninsular. Vendôme, malgrat ser un dels millors comandants borbònics, no tenia el favor reial des de la derrota de Oudenaarde (11 de juliol del 1708), en la qual les seves contínues discrepàncies amb el duc de Borgonya, net del Rei Sol i mediocre militar, van fer que un exèrcit borbònic superior en número fos derrotat pel duc de Marlborough.

Per aquest motiu Lluís no hi va accedir, i Felip va haver de descartar Vendôme, decidint-se finalment a donar el comandament a un espanyol: Francisco del Castillo Fajardo, marquès de Villadarias. Villadarias havia estat la persona a càrrec de les forces espanyoles durant el setge que els borbònics van establir a Gibraltar durant el 1704 i 1705 sense resultats, de tal manera que, malgrat tenir experiència, la seva fulla de serveis no era pas gaire brillant, havent estat apartat de qualsevol posició rellevant des d'aleshores (Parnell 1905, p. 273). Antonio de Amézaga, un altre oficial amb experiència, fou nomenat comandant de la cavalleria (Lord Mahon 1832, p. 296).

7.3.2 L'exèrcit aliat

L'exèrcit del rei Carles III estava, a l'inici del 1710, bastant debilitat per les campanyes anteriors, especialment des de la catastròfica derrota d'Almansa, a on bona part de les tropes aliades disponibles a la Península l'any 1707 foren aniquilades. Des d'un punt de vista estratègic la ocupació de Lleida era un veritable cap de pont borbònic a Catalunya, doncs els permetia franquejar el Segre sense problemes.

Era necessari, doncs, reforçar la posició aliada si es volia evitar la conquesta del territori català. Així doncs, l'emperador d'Àustria acceptà l'enviament d'uns 5.000 soldats des del teatre d'operacions d'Itàlia cap a Barcelona (Castellví 1999a, p. 19). Per la seva banda, el partit *whig*, predominant al parlament anglès, donà ple suport a la intenció del duc de Marlborough de continuar la guerra després de les grans victòries que aquest aconseguí a Flandes al 1709. Per aquest motiu, es decidí enviar a Catalunya un substancial reforç de tropes. Així, desembarcaren a Tarragona durant el novembre del 1709 un total de 13 regiments d'infanteria i 2 regiments de dragons, seguits per 8 regiments addicionals (Castellví 1999a, p. 20). Holanda, per la seva banda, aportà 1.000 reclutes més per als seus regiments ja establerts a Catalunya.

A més, s'obtingué el necessari finançament de Suïssa per a mantenir i pagar les tropes, amb un valor total de 1.200.000 escuts; com a mesura orientativa es necessitava un escut per a mantenir un soldat durant 3 o 4 dies. Per tant, la xifra proporcionada podia mantenir un exèrcit d'aproximadament 20.000 soldats durant els 5 mesos que durava una campanya.

Pel que fa a la comandància de l'exèrcit, el prestigiós mariscal Guido von Starhemberg era el comandant en cap de les forces austriacistes al teatre d'operacions català.

Sota el seu comandament es reunia una col·lecció multinacional d'oficials, d'entre els quals destacaria en els fets posteriors el comandant de les forces angleses, James Stanhope, i el marquès Pierre de Belcastel, oficial hugonot que comandava les forces holandeses.

7.3.3 La iniciativa en mans borbòniques

A l'inici de la campanya, l'exèrcit sota les ordres d'Starhemberg restava en posició defensiva degut a la seva inferioritat numèrica, tot guarnint les fortaleses frontereres de Girona, Tarragona i especialment Balaguer. Villadarias i Felip, intuïnt la debilitat de l'enemic en contrast amb el seu exèrcit, van intentar aprofitar la superioritat numèrica de què gaudien temporalment, i van posar-se en moviment d'hora, tot prenent d'aquesta manera la iniciativa. Villadarias sortí cap al front de Catalunya, passant el dia 21 d'abril per Saragossa amb part dels equipatges del rei i més de 500.000 ducats per a la paga de les tropes (Castellví 1999a, p. 42) i arribant pocs dies després a Lleida.

Felip V obrí la campanya sortint de Madrid el dia 3 de maig, arribant al campament de l'exèrcit situat a Lleida (Bacallar y Sanna 1957, p. 197) el dia 13 de maig del 1710 i passant el Segre dos dies després amb 23.000 soldats (Coxe 1815, pp. 17-25). Castellví dona unes xifres de 25.000 infants i 7.000 genets com a mínim. Són, per tant, quantitats prou diferents, però el que confirmen ambdues fonts és que era un exèrcit potent, molt més nombrós que no pas les forces aliades a la zona (Castellví 1999a, p. 43).

Hi havia diverses opinions a la comandància borbònica sobre les accions més beneficioses per a la seva causa. Molts oficials s'inclinaven per la ocupació d'Igualada, Calaf i Cervera amb la intenció de dominar la plana central catalana, rica en blat i per tant capaç de sustentar el seu exèrcit. El rei, però, pretenia intentar conquerir la plaça forta de Balaguer, tot i les dificultats que això comportava i el fet que l'exèrcit enemic forçosament intentaria ajudar a la guarnició; Balaguer era la fortalesa més important que tenien els aliats a la zona, dominant l'únic pont de què disposaven sobre el Segre i, per tant, un punt geoestratègic de primer ordre a la zona.

No era una decisió gens fàcil doncs, avançant fins Igualada, Villadarias podria fer bon ús de la seva superioritat en cavalleria per a dominar tota la plana fàcilment. Tot i això, deixar una fortalesa com Balaguer a la seva rereguarda seria molt arriscat, ja que des d'allà els aliats podrien fer incursions per tal d'atacar la línia de comunicacions borbònica quan, per altra banda, ja estava en perill en aquells

moments degut a les guarnicions dels nombrosos castells que els aliats controlaven a l'Aragó.

Atacar Balaguer, però, tampoc era una empresa fàcil, doncs era una plaça forta, ben artillada i defensada per una tropa nombrosa. Qualsevol intent d'establir un setge, doncs, aniria consumint la infanteria borbònica, i els aliats guanyarien el temps necessari per a rebre els reforços que estaven de camí des d'Itàlia.

Tanmateix els borbònics finalment es decidiren per la opció d'atacar Balaguer per ser la més prudent, acampant davant Balaguer el dia 16 de maig (Castellví 1999*a*, p. 43) després de creuar el Segre per Lleida. Aquesta ofensiva havia d'ésser complementada per un atac del duc de Noailles cap a Girona des del Rosselló, amb una imponent força de 38 batallons i 34 esquadrans, gairebé 20.000 soldats. També en la zona nord de Catalunya els borbònics gaudien de gran superioritat numèrica, essent la força aliada als territoris gironins limitada a 10.000 soldats comandats pel baró de Wetzel (Castellví 1999*a*, p. 38).

7.3.4 Resposta aliada

La resposta aliada a aquests moviments borbònics va ser ràpida i eficaç. Guido von Starhemberg, comandant en cap de l'exèrcit austriacista, va reforçar la guarnició de Balaguer fins als 5.000 soldats, tot fent acampar el seu exèrcit en 3 destacaments separats a la zona compresa entre Calaf, Igualada i Cervera, des d'on podria organitzar ràpides incursions per tal de desorganitzar el dispositiu de setge dels borbònics. A més, aquesta posició interceptava un possible moviment enemic cap a l'interior del territori català, tot permetent als aliats aprofitar qualsevol errada de Felip.

Les tropes borbòniques, però, van trobar moltes dificultats en la seva empresa, per la qual cosa no van poder concloure el setge amb èxit. El principal problema era l'entrebanc que suposava el riu Segre ja que, amb un cabal molt important degut al desgel de les muntanyes i les pluges, feia difícil conquerir la ciutat, aconseguir provisions i comunicar-se amb la rereguarda. De fet, un dels dos ponts que estaven construint els borbònics vora Balaguer va ser destruït per la corrent, i la seva situació esdevingué tant precària que el dia 18 iniciaren la retirada cap a les rodalies de Lleida

(Castellví 1999a, pp. 43-44). El gruix de l'exèrcit repassà el Segre el dia 20, doncs Villadarias pensà que era la millor opció per a no desgastar el seu exèrcit a l'inici de la campanya, mentre la crescuda del riu feia impracticables les operacions.

A més, s'esperava un poderós contingent de reforç provinent de Flandes, en el qual estaven compresos els 5 batallons de les guàrdies valones, infanteria d'elit de la corona espanyola (Boyer 1711, p. 79). En total, l'exèrcit borbònic va rebre en pocs dies 6.000 soldats addicionals als 23.000 que ja tenia, a banda de 1.400 cavalls provinents de la zona de València (Castellví 1999a, p. 45).

Al seu torn, s'anava reforçant també la posició d'Starhemberg. El general Stanhope havia aconseguit convèncer al govern anglès de la importància del teatre de guerra de la Península Ibèrica. Així, partint a finals de maig de Gènova amb 1.000 soldats de l'imperi austríac (Ministry at Home 1712, p. 374) i una gran suma de diners per a les pagues dels soldats arribà dues setmanes després al camp aliat, situat aleshores a Agramunt (Lord Mahon 1832, p. 94). En aquestes condicions Carles III marxà a trobar el seu exèrcit sota el consell d'Stanhope i Starhemberg, al campament del qual arribà el 8 de juny escortat pel seu regiment de Guàrdies Catalanes. D'aquesta manera, i per primer cop en tota la guerra, els dos pretendents s'enfrontarien cara a cara al capdavant dels seus exèrcits de campanya. Finalment, l'exèrcit aliat es desplaçà més a prop de Balaguer, a on establí un campament fortificat amb la intenció de defensar el marge esquerre del Segre, i especialment el pont que menava a la ciutat. Malgrat els reforços, però, seguien estant sota un greu desavantatge numèric doncs, segons Castellví, Starhemberg tan sols disposava de 15.000 infants i 5.000 genets.

El comandant de la cavalleria borbònica Antonio Amézaga va aprofitar aquest compàs d'espera, en el qual els dos exèrcits anaven reunint les tropes disponibles per a la campanya, per tal de fer-se amo dels terrenys vora Balaguer, tot fent incursions i combatent la tropa irregular dels aliats, composta en gran part pels miquelets catalans, reglats com a fusellers de muntanya (Espino 2006). Per altra banda, la lluita pels passos estratègics a les muntanyes pirinenques al nord dels exèrcits continuava amb gran intensitat, establint-se combats entre les petites partides dels dos bàndols

a Areny, Estadilla, Naval i Ainsa (Castellví 1999a, pp. 38-41).

Complementant aquestes accions, una altra expedició de la cavalleria borbònica encapçalada per Verboom intentà reconèixer un emplaçament correcte per a establir l'exèrcit al marge dret del Segre, a fi i efecte de millorar les possibilitats del setge evitant l'entrebanc que suposava la presència del riu entre l'exèrcit i la fortalesa. El dia 24 de maig tornà al campament borbònic, que ara estava establert entre Alguaire i Almenar, esperant la seva tornada per marxar cap a Balaguer a través del pont d'Alfarràs sobre la Noguera Ribagorçana. Verboom, però, portava males notícies: el terreny d'aquella zona era tan accidentat que no seria possible establir allà un campament i, per tant, l'exèrcit hauria de tornar a intentar el setge des del marge esquerra del Segre, tal i com havia fet fins abans de les riuades (Castellví 1999a, p. 44).

7.3.5 Els combats per Balaguer

Amb la baixada del cabal Villadarias decidí repassar de nou el Segre, entre els dies 10 i 11 de juny (Parnell 1905, p. 274), amb el convenciment que els atacs simultanis de Villadarias sobre Balaguer i Noailles sobre Girona posarien en perill tot l'esforç aliat a Catalunya.

Per aquest motiu, tornant a les rodalies de Balaguer, va desplegar-se en ordre de batalla, amb un exèrcit d'entre 25 i 30.000 soldats, inclosos els reforços que havien arribat durant el temps d'espera. Ara que encara gaudia d'una marcada superioritat numèrica, especialment en quant a cavalleria, Felip intentava que els aliats s'arrisquessin a acceptar batalla, i per aquest motiu les seves tropes s'anaren aproximant al campament enemic.

Pel que fa als aliats, hi havia discussions sobre com havien de fer front a les maniobres borbòniques. Alguns comandants aliats pensaven que ara tenien capacitat per tal d'encapçalar una acció ofensiva i arrabassar la iniciativa als borbònics, opció que rebia el suport del general anglès Stanhope.

Per contra, Starhemberg era més prudent, ja que veia arriscat un enfrontament decisiu entre els dos bàndols en aquesta fase de la campanya, tal i com es reflecteix

en les cartes que Stanhope envià a Lord Raby el 4 de juliol, i a Lord Sunderland el 27 del mateix mes. El comportament d'Starhemberg és prou lògic si els borbònics encara gaudien d'una important superioritat numèrica (Boyer 1711, p. 80):

The Enemy were very much superior both in Horse and Foot, their army consisting of forty Battalions and sixty squadrons; whereas the King Charles had only thirty battalions and forty three squadrons.

Arthur Parnell sosté la mateixa versió, establint la força de l'exèrcit borbònic en 6.000 soldats de cavalleria i 16.000 d'infanteria, per 4.300 genets i 14.200 infants de l'exèrcit aliat el dia 10 de juny del 1710 (Parnell 1905, p. 273).

Per aquest motiu, els diversos intents d'iniciar un enfrontament fets per Felip, que des del seu campament a Belcaire desplegà el 12, 13 i 14 l'exèrcit en *battalia*, no reeixiren. Starhemberg no es decidí a deixar les posicions defensives construïdes prop de Balaguer, i Villadarias no volia atacar una posició tan avantatjosa per a l'enemic (Boyer 1711, p. 81). Fins i tot el foc de les peces aliades va fer que els borbònics tinguessin unes 300 baixes quan aquests s'aproparen de forma absurda fins la distància de tir de canó. En teoria aquesta marxa volia provocar la sortida dels aliats de les seves posicions, però només va aconseguir que les tropes borbòniques fossin maltractades per l'artilleria aliada durant gairebé 3 hores.

Els borbònics van decidir moure's cap a Ivars d'Urgell, tot endinsant-se en territori català possiblement amb la intenció de crear una amenaça suficientment important com per a obligar als aliats a sortir de les seves posicions fortificades (Parnell 1905, pp. 274-275). Aquest intent també fracassà, produint-se una situació d'*impasse* estratègic en la que cap dels dos exèrcits es decidia a intentar una maniobra arriscada. Per contra, es desenvolupà una petita guerra de desgast, amb escaramusses constants entre les cavalleries i les tropes irregulars d'ambdós exèrcits⁴.

Nombroses incursions aliades van travessar Segre i Noguera Ribagorçana⁵, tot

⁴Aquest tipus d'enfrontaments entre tropes lleugeres és el que en l'època s'anomenava la *Kleine Krieg*, o petita guerra.

⁵Alguns autors, com Castellví, assenyalen que la totalitat de l'exèrcit aliat es va moure fins Almenar en aquestes incursions, havent de tornar a Balaguer sota el perill que Villadarias els tallés

interceptant les caravanes de subministres enemigues, així com intentant enfortir les guarnicions aliades que encara resistien a l'Aragó. Per part borbònica, hi va haver expedicions per a capturar emplaçaments clau en la ruta cap a Barcelona en zones tan llunyanes de Balaguer com Cervera i Calaf, amb els mateixos objectius que els atacs aliats.

El dia 16 de juny sortiren diverses forces borbòniques en direcció est. El tinent general irlandès Daniel O'Mahony encapçalà una expedició cap a Cervera, amb 1.200 genets, 1.000 fusellers, 500 granaders i 6 canons (Castellví 1999a, pp. 44-45). Tot seguit, travessà el pas de Torà i es dirigí a Calaf amb la intenció de bloquejar la ruta que menava cap a Balaguer a través d'aquesta població. Després de durs combats contra la guarnició catalana aconseguí conquerir aquest punt clau en la línia de comunicacions fins Barcelona, essent un gran èxit per als borbònics. Es capturaren moltes provisions i fins a 300 soldats aliats, a més de derrotar als 2000 sometents que els van sortir al pas (Pitaval 1715, p. 3).

Per la seva banda el gruix de l'exèrcit borbònic, que tenia el campament a Ivars, s'estava desgastant a causa dels constants atacs contra les línies austriacistes i les malalties. De fet, la presència d'un estany a la zona d'Ivars és probablement un dels factors que expliquen les baixes borbòniques per malaltia, doncs en zones humides i pantanoses el risc d'epidèmies és molt més elevat. A això s'hi afegiren altres problemes relacionats amb l'aigua de la zona, que van anar deteriorant poc a poc l'exèrcit borbònic (Martí Escayol 2001, pp. 185-187).

7.3.6 El contraatac aliat

A banda dels problemes que Villadarias estava tenint per a sotmetre Balaguer i l'exèrcit aliat, el temps jugava a favor del Carles III per les accions en altres teatres d'operacions. Esperonats per Marlborough, els aliats van enviar una petita expedició aliada de Barcelona cap a Sète, dins el Llenguadoc, amb la intenció d'aixecar en revolta els protestants que allí hi vivien. Aquesta acció, iniciada el 24 de juliol, va tenir ocupat l'exèrcit borbònic del Rosselló, comandat pel duc de Noailles i,

la comunicació amb la fortalesa.

d'aquesta manera, 3000 dels soldats austriacistes que defenien aquest front, vora Girona, van poder dirigir-se cap a Balaguer.

A més, el petit destacament que havia arribat amb Stanhope a Barcelona partint de Gènova a finals de maig va ser complementat amb l'esperada arribada entre el 10 i el 12 de juliol de l'esquadra anglesa que desembarcà a Barcelona 5.000 soldats més, provinents de l'escenari italià (Castellví 1999*a*, p. 35). Segons altres fonts, els reforços arribaven als 6.000 combatents, consistents principalment en veterans alemanys (Coxe 1820, p. 374). Aquests increment de forces aliades, junt amb la precària situació de Felip davant Balaguer, van possibilitar que els austriacistes se situessin per primer cop a l'alçada de l'exèrcit borbònic en quant al número de tropes. Sembla que, en conjunt, la situació estratègica era positiva per a ells, doncs l'enemic estava patint moltes baixes per les malalties i les constants escaramusses sense cap premi important als seus esforços.

Felip V, a més de les baixes, va haver de distribuir forces per tot l'Aragó per tal de controlar-lo (Thoyras 1749, p. 394). Els borbònics encara tenien uns 25.000 soldats (Castellví 1999*a*, p. 50), però més de 3.000 d'ells estaven malalts per les precàries condicions del camp borbònic vora Balaguer (Pedrozo Galra 1710, p. 4).

Per acabar d'amenaçar l'exèrcit borbònic, els reforços d'Itàlia i Girona, consistents en 7.000 soldats, es dirigien ja en aquells moments cap Starhemberg, tot i que aquest fet no era conegut encara per ells.

Villadarias, malgrat que encara tenia la iniciativa i la superioritat numèrica, decidí retirar-se de la zona d'Ivars. Deixant el Segre i la Noguera Ribagorçana com a barreres entre ambdós exèrcit, l'exèrcit borbònic es retirà cap a Lleida la nit del dia 25 de juliol al 26, després de 40 dies a l'altre marge del Segre. Les patrulles de reconeixement aliades van veure com, durant la matinada d'aquell dia, els borbònics incendiaven el que no es podien emportar del camp, i marxaven en tres columnes cap a Lleida. Starhemberg decidí no perdre el contacte, i tot passant el riu Sió amb el destacament que encara guardava Agramunt es reuní amb la resta de tropes al campament fortificat situat al marge esquerre del Segre, just al costat del pont que el travessa per Balaguer.

Els reforços de Girona consistien en 9 batallons i 11 esquadrons que, comandats pel Tinent General Baró de Wetzel, ja estaven a Camarasa el dia 25 de juliol (Boyer 1711, p. 85) gràcies a un seguit de marxes forçades; d'aquesta manera les tropes de l'Empordà arribaren al campament el matí següent cap a les 8, unint-se totes les forces a disposició d'Starhemberg⁶. Amb aquests reforços els aliats incrementaren de manera considerable els seus efectius, que ascendint a 35 batallons i 52 esquadrons tenia uns 16.000 soldats d'infanteria i 6.000 genets aproximadament (Raa 1956).

Castellví dóna una xifra de 42 batallons i 46 esquadrons, amb uns números totals de 19.345 infants i 4.235 genets. És possible que la diferència entre els números de soldats estigui basada en el recompte dels dragons com a infanteria o bé com a cavalleria (Castellví 1999*a*, p. 50).

Els aliats no volien deixar passar la oportunitat que la retirada borbònica i els desitjats reforços els brindaven. Per tant, aquella mateixa nit es va decidir en el consell de guerra dels comandants austriacistes aixecar el campament, amb la intenció de fer una marxa forçada nocturna, intentar establir un cap de pont que els permetés creuar sense oposició la Noguera Ribagorçana, i deixar d'aquesta manera al rival en una posició prou incòmoda, tenint al seu abast tot l'Aragó.

Al mateix temps, al camp borbònic Villadarias va enviar cap a Alfarràs una petita força comandada pel duc de Sarno, tal vegada per dissuadir qualsevol intent aliat de creuar el riu. Després, el comandant borbònic va decidir moure cap allà la resta del seu exèrcit, i per tant les seves forces es dirigiren al nord en una ruta que tard o d'hora portaria a ambdós exèrcits a una col·lisió.

7.3.7 La maniobra borbònica

És difícil esbrinar el motiu pel qual Villadarias decidí enviar tot el seu exèrcit cap a Alfarràs. Les relacions de la batalla donades pels aliats no són gens clares al

⁶Les forces de Girona s'havien unit als reforços provinents d'Itàlia (Castellví 1999*a*, p. 163). El fet és confirmat pel comentari de Lord Mahon en relació a la mort del comte de Rochford, de qui diu que s'havia integrat a l'exèrcit el dia anterior d'Almenar (el 26 de juliol) provinent d'Itàlia. Castellví confirma l'enllaç de les dues forces a partir de la carta que Stanhope envià a la reina Ana.

respecte, i les borbòniques es contradiuen.

Hi ha diverses hipòtesis que intenten explicar les decisions dels comandants borbònics; segons la narració de Lord Mahon i José González Carvajal, entre d'altres, Villadarias va desplaçar tot el seu exèrcit cap a Alfarràs amb la intenció de bloquejar el pas del riu Noguera Ribagorçana als aliats. Això explicaria la marxa del duc de Sarno, però Villadarias no necessitava pas tot el seu exèrcit que, establert a Lleida, va ser mobilitzat cap a Alfarràs. El fet que la descarta com a hipòtesi vàlida, però, és que no té consistència en quant a l'ordre temporal dels fets. La ordre de marxa des de Lleida cap a Alfarràs fou donada abans que els borbònics coneguessin la marxa aliada cap a aquest pas. La crònica feta per Gayot de Pitaval ens confirma aquest fet, doncs les tropes de borbòniques havien deixat el campament de Lleida cap a les 11 hores del matí del dia 27, i no van conèixer la presència dels aliats a Alfarràs fins ben entrada la tarda (Pitaval 1715, p. 5). Per tant, no és possible que Villadarias intentés negar el pas del riu als aliats, doncs la seva decisió de marxar amb tot l'exèrcit cap a Alfarràs és anterior a aquest fet.

Tampoc és vàlida l'explicació que els borbònics es retiraren cap a Lleida per temor a l'arribada dels reforços comandats per Wetzel el dia 26 (Boyer 1711, p. 90). Malgrat que coneixien la marxa de Wetzel cap a Balaguer, per les referències que se'n fan sembla que desconeixien la proximitat dels reforços al teatre d'operacions i, a més, en tot cas això no explicaria la marxa cap a Alfarràs.

Per altra banda, els textos de Rapin de Thoyras i William Coxe sostenen que el veritable motiu del comandant borbònic era travessar el riu Noguera Ribagorçana per Alfarràs, amb la intenció d'ocupar la Ribagorça i negar-li a Starhemberg els subministres que d'ella en treia, tot provocant-lo per a entrar en batalla. No és possible, però, que la ruta de subministres des de Balaguer fins Barcelona passés per la Ribagorça, doncs és un terreny massa abrupte per a ser utilitzat per les columnes de mules i reforços. Fins i tot en el cas que les fonts es refereixin com a Ribagorça a la conca existent entre la Noguera Ribagorçana i el Segre és realment difícil traçar una ruta fins la ciutat comtal, base de l'exèrcit aliat. Al nord de Camarasa i Alfarràs un seguit d'importants serralades barren el pas cap al nord (en especial el Montsec i

la serra Carbonera), no hi ha passos fàcils, i el franqueig d'aquests massissos tampoc assegura cap via fins la costa. Probablement, però, els subministres foren un factor important en aquesta decisió, doncs malgat que la Ribagorça no podia abastir totes les necessitats logístiques dels aliats, sí que seria possible obtenir certes quantitats de blat i farratge, per la qual cosa negar a Starhemberg aquesta zona podia ser avantatjós per a Villadarias.

S'ha d'emfatitzar, però, que amb la ocupació de Calaf els borbònics controlaven les rutes més directes des de Barcelona a Balaguer. Si tant aquesta població com el pas de Torà i Cervera eren controlats pels borbònics, és obvi que el camí directe des de Barcelona era inviable, i Starhemberg necessàriament hauria de buscar altres zones per a mantenir la comunicació amb la ciutat, així com obtenir menjar per a les tropes.

Per tant, la línia de comunicacions i provisions d'Starhemberg, que s'iniciava a Barcelona, havia de passar per un altre camí. La ruta que passa per Solsona i Cardona és un camí a través de zones muntanyoses, però certament fou utilitzada pels aliats. Els reforços provinents de Girona i Barcelona van arribar a Balaguer baixant des de Camarasa i, per tant, tot sembla indicar que, vorejant pel nord la zona d'influència borbònica, els combois aliats resseguien la trajectòria del riu Segre fins Balaguer.

Castellví ens confirma aquesta hipòtesi, doncs referint-se a la ruta per la qual el rei Carles arribà al campament de Balaguer a l'inici de la campanya, podem llegir el següent (Castellví 1999a, p. 45):

Pasó el rey al santuario de Montserrat a visitar aquella milagrosa imagen. Fue precisado, para apartar los riesgos en la carrera por estar internadas crecidas partidas de caballería del rey Felipe, dejar el camino de Calaf. Desde Còdol Rodon dirigió su marcha entre los montes y llegó con fatigadas marchas...

Còdol-Rodon és un santuari del municipi actual d'Aguilar de Segarra situat a l'est de Calaf, i la zona muntanyosa es localitza al nord d'aquest punt. Establint la via de comunicacions fins Barcelona per aquesta ruta, s'esvaeix definitivament

la possibilitat d'emprar els passos de la Ribagorça en aquest sentit, a banda de la dificultat de l'empresa.

Així doncs, perquè era tan important per a Villadarias controlar aquesta àrea, fins al punt de moure cap allà tot l'exèrcit borbònic? En la narració proporcionada per Pitaval s'afegeix un altre element a aquesta problemàtica. Segons ell, Villadarias decidí deixar l'infructuós setge de Balaguer i recular a Lleida per passar a la Ribagorça a través del pont d'Alfarràs per dos motius. Per una banda, pretenia enviar una petita força comandada pel Tinent General Sello i Don Pedro de Zúñiga amb ordres de trencar el setge que els aliats estaven duent a terme al castell Arèn (Pitaval 1715, p. 4). Per altra banda, volia passar amb la resta de l'exèrcit a l'altra banda de la Noguera Ribagorçana per a negar-li l'accés a la Ribagorça als aliats. Arèn vigila un dels pocs passos que fa servir la Noguera Ribagorçana com a via, i tot plegat torna a suggerir la hipòtesi que els aliats tenien importants interessos a la zona de la Ribagorça.

El millor camí per arribar des de Balaguer fins Areny passa la Noguera Ribagorçana per Alfarràs, tot seguint el pla cap a l'oest fins arribar a l'Aragó, a on existeix un pas entre les muntanyes que, tot arribant a Benavarri, torna a la Noguera Ribagorçana a Montanyana, vorejant així el tram més abrupte del riu, que baixa fins Alfarràs. Des d'aquí, la ruta aniria pujant fins al castell d'Areny, enclavament assetjat pels aliats. D'aquesta manera, és possible que els aliats, que controlaven fàcilment la majoria de zones de muntanya al nord de Balaguer, estiguessin recollint subministres provinents de la Ribagorça i el Solsonès per a alimentar les seves tropes.

L'atac i la defensa del castell d'Arèn, les repetides al·lusions als combats per les fortaleses dels massissos prepirinencs (tant del Cinca com de la Noguera Ribagorçana), i finalment, la intenció de Villadarias de passar la Noguera Ribagorçana per Alfarràs, són fets que donen consistència a l'intent de bloquejar l'ús aliats d'aquestes àrees. A més, autors com Castellví expliquen com els aliats accedien als aliments provinents de les zones muntanyoses durant les setmanes anteriors a la batalla d'Almenar (Castellví 1999*a*, p. 48).

Així doncs, s'endevina una forta lluita entre els dos bàndols pel control d'aquestes zones abruptes. En aquest terreny l'excel·lent infanteria lleugera que els miquelets proporcionaven a la causa austriacista havia de tenir un paper decisiu, fet destacat per totes les fonts⁷. Això convertiria, doncs, la zona muntanyenca des d'Arèn fins Solsona en un santuari aliat, en el qual els borbònics tenien el pas barrat i des del que era possible establir expedicions cap a l'Aragó, com ho demostren els freqüents combats en les fortaleses disperses per aquest territori durant aquestes dates. Per aquest motiu no és tan estrany que Villadarias decidís acabar amb el predomini austriacista a la Ribagorça, tot donant la ordre de travessar la Noguera Ribagorçana per Alfarràs amb la intenció de donar suport a les seves tropes emplaçades allà, donat que l'estratègia de bloqueig de Balaguer havia fracassat.

Per desgràcia, però, no tenim fonts textuals que confirmen cap d'aquestes hipòtesis, i en especial el problema de la ruta logística. Per aquest motiu, doncs, no podem saber a partir dels documents consultats si realment Balaguer va poder abastir-se una ruta fins Barcelona, i si aquesta va passar per les muntanyes o a través de la plana, desafiant les patrulles borbòniques.

7.3.7.1 La resposta d'Starhemberg

Starhemberg desconeixia les intencions de Villadarias en la retirada d'Ivars, i per tant el seu pas de la Noguera Ribagorçana per Alfarràs no és conseqüència dels moviments enemics cap al nord. Unes setmanes abans, una part de l'exèrcit aliat havia seguit la mateixa ruta per Balaguer i Alfarràs per a establir un campament entre Almenar i la Portella, molt possiblement amb la intenció de requisar el blat de la zona. La maniobra va ser frustrada pel fet que Villadarias tingué coneixença d'aquest moviment i intentà capturar la banda esquerra del pont de Balaguer i incomunicar l'exèrcit aliat de la seva línia de comunicacions⁸. Starhemberg no podia permetre's perdre aquest pont, i va haver de retirar-se precipitadament de retorn a

⁷La importància d'aquest cos és tan notòria que fins i tot un oficial francès va titllar a Starhemberg despectivament com a "general de miquelets" (Castellví 1999a, p. 47)

⁸Si la ruta de comunicacions aliada passava per Camarasa, tot pujant el Segre per la seva marge esquerra, és evident el perill que aquest bloqueig suposava pels aliats.

l'antic campament de Balaguer.

És possible, doncs, que el dia 26 de juliol, amb els reforços a la vista i en una posició més poderosa Starhemberg decidís repetir la maniobra quan va saber que els borbònics es retiraven cap a Lleida. Aquest moviment traslladava l'enfrontament a zones properes a l'Aragó, alliberant Balaguer del perill de setge i allunyant als borbònics de Barcelona.

Sigui com sigui, Starhemberg es negà a deixar la iniciativa de la campanya en mans dels borbònics, i gràcies a la ràpida marxa d'Stanhope i part de la cavalleria va poder assegurar el pas d'Alfarràs, necessari per a travessar la Noguera Ribagorçana. D'aquesta manera els dos exèrcits van anar acumulant de manera gradual les seves tropes en els territoris que envolten la petita població d'Almenar, probablement sense saber cap dels dos comandants que tot l'exèrcit enemic es dirigia al mateix lloc.

7.4 Logística de la campanya

Un cop arribats a aquest punt, a on les decisions d'ambdós bàndols d'avançar cap a Almenar ja estaven preses i, per tant, un enfrontament semblava prou probable, cal explorar una sèrie d'incògnites que sorgeixen al voltant d'aquesta fase de la campanya. Com veurem, no es poden resoldre tan sols amb l'anàlisi de les fonts a la nostra disposició, i d'altra banda són qüestions especialment rellevants al voltant dels motius que portaren a fer fracassar la ofensiva borbònica, tot allargant la guerra a la Península durant diversos anys. Per tant, no són dubtes trivials els que deixa enlaire un anàlisi basat solament en fonts textuals

En especial és molt difícil entendre la successió de moviments fets per ambdós exèrcits que, sovint, semblen no tenir sentit. Tenint en compte que cadascuna d'aquestes marxes va implicar la mobilització i desplaçament de milers de soldats, animals, carros i canons, podem entendre que no són decisions aleatòries o irracionals i, per tant, analitzables. Per entendre aquests factors és imprescindible estudiar el terreny, així com la manera segons la qual aquest va incidir en les línies de comunicació

de cadascun dels exèrcits.

7.4.1 El Segre i Balaguer

Les dificultats logístiques que la presència del Segre causà als borbònics en les operacions militars efectuades a la zona de Lleida no eren una novetat. L'exèrcit de Felip va patir una situació molt semblant a la que es va donar més de 1700 anys enrere, quan Juli Cèsar va tenir moltes dificultats d'aprovisionament en la campanya d'Ilerda (49 a.C.), degut a la crescuda del riu Segre. En tots dos casos la fosa de les neus pirinenques va provocar successives riuades, inundant els passos i destruint els ponts de fusta temporals col·locats per tal de travessar el riu. Juli Cèsar, a la riba dreta del riu, no podia accedir al blat ofert per la plana d'Urgell (César 2003); l'exèrcit de Felip, 18 segles després, era incapaç d'establir un cap de pont des de la seva posició, al marge esquerre del Segre fins Balaguer, amb la intenció d'iniciar el setge a la població.

La pregunta òbvia, doncs, és per què els borbònics no van assetjar Balaguer des del marge dret del riu, molt més proper a les línies logístiques borbòniques?

Segons les fonts, Villadarias va desestimar aquesta opció perquè Verboom el va informar que era impossible degut al difícil relleu del terreny. Malgrat tot, sí que existeixen zones amb la capacitat per a establir un campament d'aquestes característiques, com per exemple el pla d'Almatà.

Si Villadarias emplaçava el seu exèrcit en aquesta zona, a la riba dreta del Segre, però, permetria als aliats controlar l'altra banda del riu, tot amenaçant directament un atac al pont de pedra situat a Lleida. A més, Balaguer seria difícilment cercat mentre els aliats controlessin el pont sobre el Segre situat allà, ja que els assetjats no tindrien problemes d'abastiment i els borbònics haurien d'intentar un assalt per a capturar la ciutat. Així, el moviment de l'exèrcit borbònic cap a la riba esquerra del riu pot ser explicat per la intenció d'establir un bloqueig de Balaguer. S'amenaçaria la ruta de comunicacions des de Balaguer, enclavament estratègic que els aliats no podien permetre's perdre, cap a la resta del territori austriacista. És molt probable que Villadarias tingués en ment provocar una reacció d'Starhemberg, ja que en el

cas que el comandant aliat fos tan incaut com per a presentar-li batalla, tindria una bona oportunitat d'esclafar l'exèrcit austriacista, molt més petit que no pas el seu; aquesta hipòtesi es veu confirmada pel fet que les tropes borbòniques ni tan sols establiren un setge reglat a Balaguer.

7.4.2 La guerra de desgast

Podem afirmar que les accions determinants d'aquesta campanya estan sempre relacionades amb l'abastiment dels exèrcits. Així, la situació d'equilibri que es donà a les afores de Balaguer, quan els borbònics establiren el seu campament a Ivars d'Urgell, es trencà per motius aliens als propis combats. Era una situació insostenible en aquesta època, doncs a la Guerra de Successió els exèrcits no gaudien de la logística elaborada, fruit de la industrialització, que permetria establir 200 anys després fronts tan estables com els de la Primera Guerra Mundial a França amb milions de soldats concentrats en pocs quilòmetres.

Els exèrcits de la guerra de Successió, per contra, aconseguien el menjar complementant els subministres proporcionats pels diversos dipòsits establerts amb el saqueig sistemàtic de les rutes per on passaven. Aquesta pràctica, malgrat ser tan ancestral com la guerra, no ha permès mai que un exèrcit nombrós es concentrés en una zona per un període prolongat de temps, i limitava els exèrcits del segle XVIII en funció dels recursos disponibles a l'àrea controlada. Donada la pobresa del terreny a la Península Ibèrica en contrast amb Flandes, s'entén per què en aquest teatre d'operacions els exèrcits constaven com a màxim de 20 o 30.000 combatents enlloc dels 100.000 que Marlborough i companyia van poder concentrar.

Un cop rastrejat tot el territori al voltant de Balaguer, les dues forces van començar a debilitar-se; la falta de menjar i la mala higiene dels campaments feien que els soldats fossin molt vulnerables a malalties i epidèmies, i les desercions augmentessin de manera important.

7.4.3 Els subministres de Balaguer

La posició del campament borbònic al sud-est de Balaguer, així com les constants incursions dels dragons de Don José Vallejo i la captura del pas de Torà, anaven dirigides sens dubte a controlar les rutes directes des de Barcelona a Balaguer. Així, davant la impossibilitat d'establir un setge i bloquejar el Segre al mateix temps, Villadarias intentà que la guarnició, que constava de 5.000 soldats, es rendís per falta d'aigua i menjar. Per aquest motiu, doncs, els aliats hagueren d'obtenir els seus subministres per altres mitjans, tot evitant l'àrea d'influència de l'exèrcit enemic. Aquest fet és confirmat pels intents d'Starhemberg de controlar tant la vall de la Noguera Ribagorçana com la del Segre, amb la intenció de recollir en aquestes zones aliments per a les tropes. A més del blat, que en aquests mesos probablement ja era madur, les partides aliades confiscarien o comprarien tots els animals disponibles amb la finalitat de complementar els pocs subministres que poguessin arribar des de Barcelona. Malgrat tot, les fonts textuais no expliquen en cap cas la font dels abastiments aliats, així com la via de comunicacions entre Balaguer i la rereguarda aliada.

Amb uns càlculs ràpids sobre les necessitats d'aquestes tropes podem veure la magnitud de l'empresa que els aliats tenien per davant. Segons els estudis logístics fets per a conflictes del segle XVIII, es requereixen 1.5 racions de menjar diari per cada soldat d'un exèrcit, encara que distribuïdes de manera no uniforme (els sotsoficials i oficials reben més aliment que no pas els soldats, a més de tenir en compte el seguici format per civils: dones i fills dels combatents, comerciants, etc.) (Lynn 1993, p. 140). Així, per a la guarnició de 5.000 soldats necessitem 7.500 racions diàries. La ració normal per a que una persona pugui sobreviure és, aproximadament, de 600 grams de pa al dia. Per tant, la guarnició de Balaguer necessitava 4.500 kilograms de pa cada dia que, multiplicat pels 40 dies que van estar isolats donen un resultat final que supera les 180 tones de pa⁹. Si a aquesta quantitat li sumem el fet que els aliats no van tenir gaire temps de recollir el blat de l'Urgell abans de la

⁹Aquests 40 dies són una estimació optimista, doncs Villadarias passà el Segre el dia 11 de Juny, i Balaguer fou alliberada cap al 26 de Juliol.

ofensiva aliada, i que no s'estàn calculant ni les necessitatn d'aigua ni, especialment, el farratge pels animals, podem entendre la complexitat que pels aliats suposava la defensa de Balaguer¹⁰.

En contra del que expressen alguns historiadors (Creveld 2004, p. 39), segons els quals els exèrcits obtenien el 90% dels queviures necessaris per a la seva subsistència del terreny en el que estaven concentrats, aquest no és el cas pel que fa a la guerra a la Península Ibèrica. Els territoris a on es va combatre eren molt més pobres en recursos cerealístics que no pas el centre i el nord d'Europa i, per tant, es requeria d'un complement substanciós en forma d'abastiments provinents de bases logístiques.

Sense això algunes de les accions realitzades a les campanyes del 1710 i 1711 serien impossibles, com per exemple l'estança a Prats de Rei, a finals del 1711, de dos exèrcits que superaven els 20.000 combatents per un període de dos mesos. La zona de l'Urgell estava devastada per les incursions de l'any anterior i, per tant, difícilment el seu blat hauria abastit a cap de les dues forces, i a sobre en ple hivern.

Pel que fa al cas concret de Balaguer, mentre els borbònics controlessin les planes d'Urgell els aliats necessitarien subministres provinents de Barcelona i, encara més important, la guarnició de Balaguer no tindria accés a una zona suficientment àmplia com per a garantir la seva subsistència.

L'existència d'aquesta ruta de subministrament es pot confirmar, a més, per l'evolució del preu del blat a la capital catalana. Mentre que al 1707 una quartera de gra¹¹ es pagava a 58 sous i al 1709 es feia a 82 sous, en arribar al 1710 la xifra es dispara als 114 sous, baixant posteriorment als 107 sous que valia al 1711 i als 83 del 1712 (Feliu 1991, p. 36).

Quant al pa, l'evolució és gairebé idèntica. Al 1708 una lliura de pa es pagava a 0,57 sous, i al 1709 el preu havia pujat fins als 0,63. Pel 1710 no hi ha cap valor anotat, però al 1711 el cost s'havia enfilat fins als 0,75 sous per lliure, gairebé el doble del que valia abans de la guerra (Feliu 1991, p. 40).

¹⁰Certament a Balaguer hi havia subministres abans d'iniciar-se el bloqueig borbònic, però com hem dit els aliats no van poder segar el blat abans de la ofensiva enemiga i, per tant, les reserves de menjar dins la ciutat no podien ser abundants.

¹¹Una quartera equival a un volum d'entre 70 i 80 litres

No és agosarat pensar que el preu del blat va pujar tant al 1710 i 1711 perquè calia alimentar els 20 o 30.000 combatents que formaven l'exèrcit aliat, i a sobre la plana d'Urgell estava ocupada pels borbònics. El preu del farratge va tenir una evolució similar, per la qual cosa tot sembla indicar que tant el gruix de l'exèrcit com la guarnició de Balaguer feien servir l'aliment provinent de Barcelona, per la qual cosa un increment en el número de soldats equivalia directament a un increment en el preu del blat a aquesta ciutat.

Addicionalment, la tesi de la subsistència basada en el territori circumdant proposada per van Creveld no explica el que passava quan un exèrcit residia en territori amic, tal i com feien les forces comandades per Starhemberg. Així, es referma encara més la idea d'una ruta de subministrament aliada prou potent com per a mantenir els 5.000 soldats de la guarnició de Balaguer.

Per a resoldre el problema, per tant, era necessari establir algun sistema logístic capaç de subministrar Balaguer. Segons les fonts de l'època, la mitjana de càrrega d'una mula en quant a racions diàries de pa era de 50¹² (Lynn 1993, p. 141). Per tant, per a transportar el pa necessari per a la guarnició en un sol dia es requerien 150 mules. Per acabar d'empitjorar el panorama, la ruta establerta havia de sortir de les bases aliades (Manresa o Cardona) i arribar a Balaguer, però sense fer servir la plana d'Urgell, a on el predomini de la cavalleria borbònica va barrar el pas als convois aliats. Malgrat tot, sabem positivament que els aliats van aconseguir aquesta fita, però per quina ruta ho van poder fer?

Aquestes necessitats logístiques són fonamentals per a entendre la campanya, doncs l'èxit aliat en fer arribar subministres a Balaguer explica el fracàs de la ofensiva borbònica, la seva retirada de la zona d'Ivars i el posterior èxit del contraatac aliat¹³. Així doncs, és necessari intentar formular hipòtesis que donin resposta a aquestes preguntes per tal d'entendre i interpretar correctament aquests moviments decisoris.

Probablement els aliats, tallades les rutes principals per la cavalleria enemiga,

¹²Aquestes racions sumen un total de 30 quilograms, als quals hem de sumar la resta de queviures necessaris, municions, etc.

¹³Cal tenir en compte, al seu torn, els problemes logístics per mantenir l'exèrcit borbònic a la mateixa zona per un període superior a un mes

cada cop més hagueren de basar el dispositiu logístic en el terreny en el qual estaven establerts. Modificaren la via de comunicacions per passar per Manresa (i continuar possiblement per Cardona i Solsona), seguint un camí que, tot i ser més lent que el pas per Calaf, era molt més segur. Gràcies a la presència dels miquelets, les zones muntanyoses es convertiren en santuaris austriacistes, doncs els borbònics no gosaren endinsar-se per por als atacs d'aquesta força d'infanteria irregular i es limitaren a controlar les planes amb la seva nombrosa cavalleria.

A més, gràcies també a aquesta presència de tropes aliades a les muntanyes prepirinenques, que vorejaven pel nord tot el teatre d'operacions, Starhemberg podia accedir als recursos de la Ribagorça i el Solsonès, per la qual cosa pogué mantenir l'exèrcit al campament vora Balaguer (Castellví 1999a, p. 48).

És aleshores que els comandants borbònics veieren que, si no feien res per capgirar la situació, el seu exèrcit s'aniria afeblint fins quedar en una situació molt precària per estar endinsat en territori enemic.

Per altra banda, estava clar que ni conqueririen Balaguer ni podrien avançar cap a Barcelona sense eliminar l'amenaça que suposava l'exèrcit establert a Balaguer, i aquest no sortiria de les seves posicions. Finalment, els atacs a l'aparell logístic aliat no havien estat tan eficaços com podia semblar en un primer moment, i ara Villadarias sabia que mai derrotaria a Starhemberg amb aquesta tàctica.

Així doncs, malgrat que Villadarias havia aconseguit tancar les rutes directes de comunicació entre el camp enemic a Balaguer i Barcelona, és probable que la situació no fos tan precària per als aliats com ell pretenia. Starhemberg podia aconseguir subministres de Balaguer, els territoris conreats entre el Segre i Alfarràs, les planes bladeres del Solsonès i fins i tot i les valls prepirinenques de la Noguera Pallaresa i la Noguera Ribagorçana, controlades en gran part pels fusellers de muntanya catalans. A més, havia restablert en part la seva via de comunicacions fent-la passar per Manresa (Castellví 1999a, p. 48), possiblement arribant a Balaguer passant per Cardona i Solsona fins a arribar a Artesa de Segre¹⁴.

¹⁴Està clar que en aquests moments Manresa era un punt important de la via de comunicacions aliada, doncs la cavalleria borbònica de Vallejo destruï allà un important tren de subministres en

Procedirem, per tant, a intentar definir aquesta ruta de comunicacions des de les posicions aliades de Manresa i Cardona fins a l'amençada fortalesa de Balaguer, tot fent servir un model geogràfic al qual anirem incorporant variables de caire històric.

7.5 Aplicació de rutes de mínim cost

Hem vist com l'estudi de la logística fa sorgir una sèrie de dubtes sobre les fonts textuais ja que aquestes no poden respondre, en aquest cas, a la incògnita sobre com arribaven els subministres a Balaguer.

En aquest cas concret una possible solució seria l'ús de una aplicació GIS amb capacitat d'optimització, a fi i efecte d'aconseguir obtenir una possible ruta de mínim cost per a les caravanes de queviures i munició de l'exèrcit aliad.

7.5.1 Obtenció de les dades

El primer pas és la obtenció de les dades necessàries per a fer l'anàlisi espacial. L'element principal és un model digital del terreny en format ràster, que permeti calcular a partir d'ell altres variables importants. Tenint en compte que l'Institut Cartogràfic de Catalunya posa a disposició dels usuaris el ràster complet de Catalunya amb una resolució de 30 metres, podem obtenir el DEM de la zona que ens interessa. Les coordenades UTM que desitgem són les següents:

- Límit Nord: 4689000
- Límit Sud: 4598000
- Límit Oest: 291000
- Límit Est: 412000

Tenint en compte que per a la zona en qüestió hem elegit el sector 31N amb datum EUR50. Per tant, situarem l'aplicació GRASS a la zona de treball a partir de les coordenades indicades:

una de les seves incursions.

```
g.region n=4689000 s=4598000 w=291000 e=412000
```

Tot seguit copiem les dades proporcionades per l'ICC d'aquesta zona concreta en un nou mapa, que per tenir dimensions més reduïdes permetrà que els càlculs siguin més àgils:

```
r.mapcalc "balaguer_altures=dem_catalunya"
```

Finalment, comprovem que les dades són les correctes amb la comanda *g.region -p*:

```
projection: 1 (UTM)
zone:      31
datum:     eur50
ellipsoid: international
north:     4689000
south:     4598000
west:      291000
east:      412000
nsres:     29.99340804
ewres:     29.99504214
rows:      3034
cols:      4034
cells:     12239156
```

Podem veure que la resolució és de 30 metres per píxel, és a dir, igual a la de les dades del ICC i, per tant, no hem perdut informació. Tenim, per tant, més de 12 milions de cel·les, en una matriu de 3034 files per 4034 columnes.

El mapa resultant és el que es mostra a la figura 7.1, al qual li hem afegit la hidrografia de la zona i les poblacions principals a fi i efecte de fer-lo entenedor.

7.5.2 Càlcul dels gradients de la zona

A partir del DEM podem generar el mapa de gradients de la zona, tal i com hem especificat a l'apartat 5.3.7.3. En aquest cas computem la gradient a partir del mapa

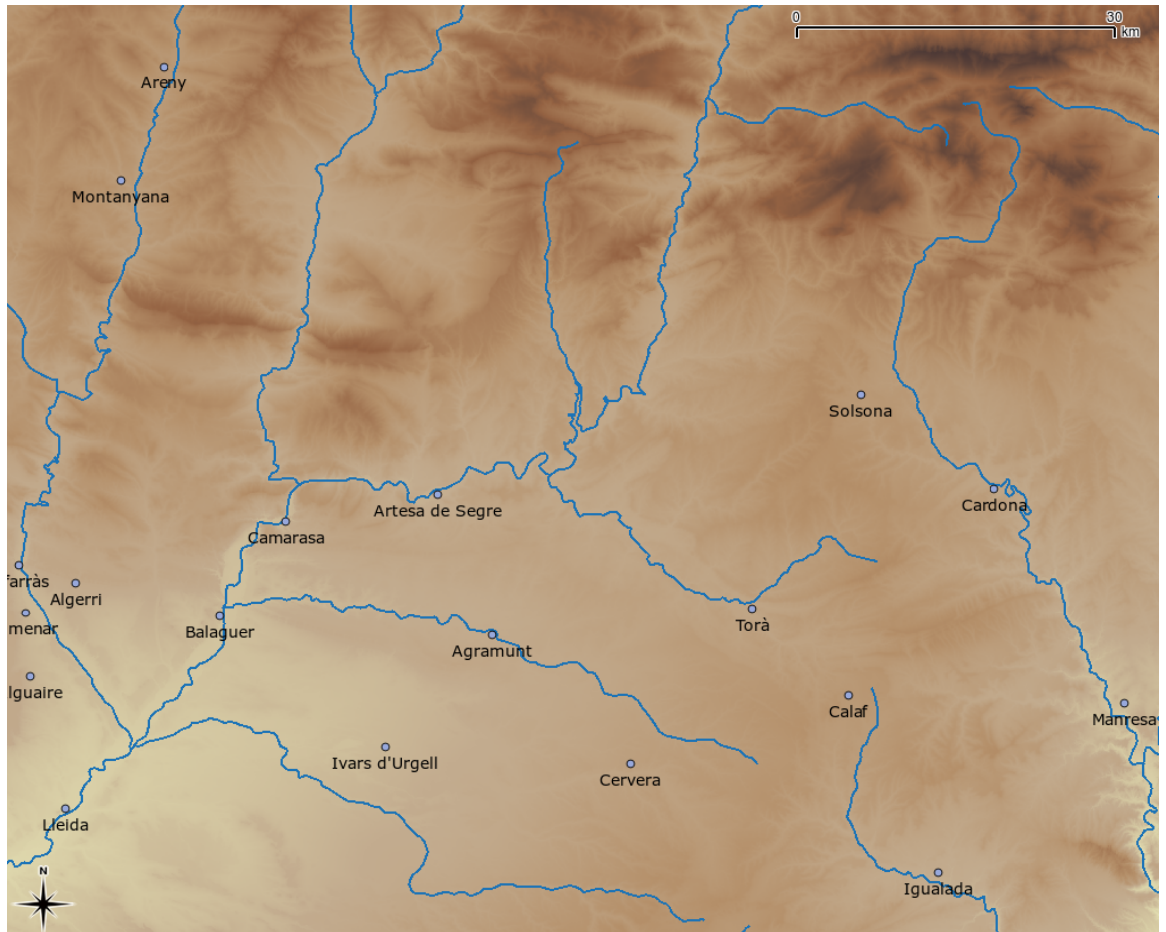

Figura 7.1: Escenari de la campanya de Balaguer

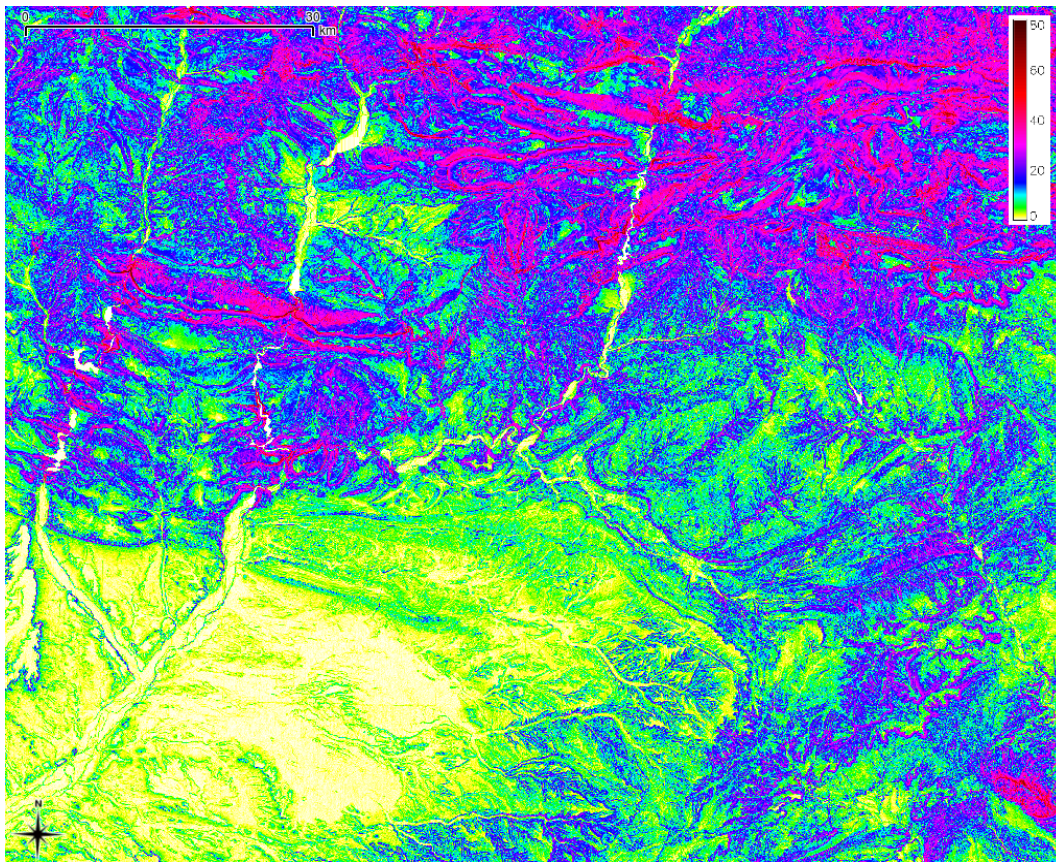

Figura 7.2: Mapa de gradients de Balaguer

creat anteriorment:

```
r.slope.aspect elevation=balaguer_altures slope=balaguer_slopes
```

El mapa dóna a cada cel·la un valor de gradient en graus (essent 0 graus la horitzontal, i 90 la vertical), i pot veure's el resultat a la figura 7.2.

D'altra banda, és interessant comparar el mapa d'altures amb el mapa de gradients, ja que com es pot observar que no necessàriament les zones més altes són les més escarpades (degut a la presència d'altiplans en algunes zones). Això, al seu torn, fa que el DEM sigui una mala elecció si volem calcular rutes de mínim cost, doncs l'altura no és un valor de fricció adequat (si estem en una zona alta, és més fàcil seguir per ella que no pas baixar a zones més baixes). Veure la figura 7.3 per a la comparació d'ambdós mapes, vistos des del sud-oest de la zona de combat.

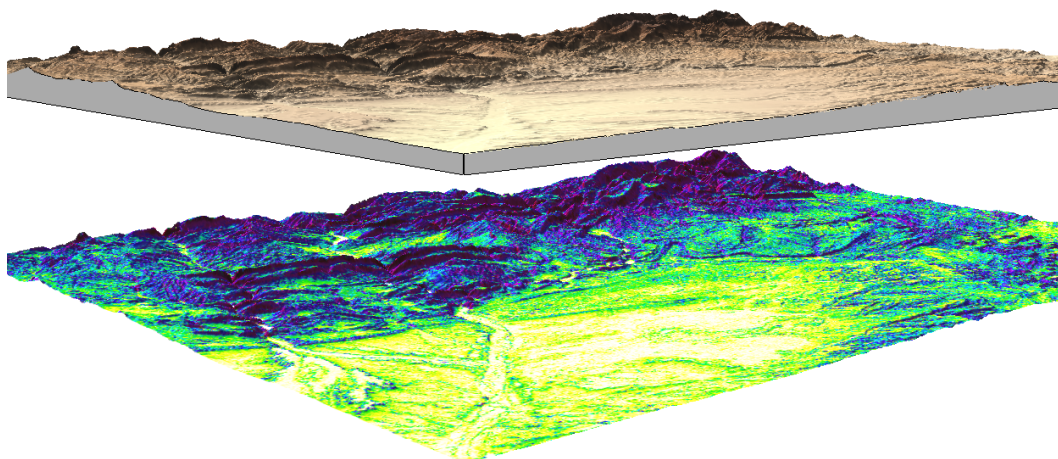

Figura 7.3: Vista 3D de les altures i gradients de la zona de Balaguer

7.5.3 Estimació de la ruta òptima inicial

Un cop obtingudes els mapes de gradients i altures de la zona podem procedir a fer un primer càlcul de la ruta òptima des de les bases logístiques aliades, Cardona i Manresa, fins a Balaguer, per a veure per on hauria de passar teòricament en cas que el territori estigués totalment controlat per les forces d'Starhemberg. Ens centrarem a partir d'ara en les vies des de la ciutat de Cardona. D'altra banda, qualsevol ruta que surti d'ella es podia estendre cap a Manresa marxant cap sud-est, sense intercepcions per part de la cavalleria borbònica donades les dificultats del terreny existent entre aquesta ruta i la plana de l'Urgell.

Dins l'aplicació GRASS les rutes de mínim cost es poden calcular a partir de la comanda *r.cost*. Aquesta ordre aplica l'algorisme de Dijkstra, dissenyat expressament per a grafs per a calcular la ruta entre dos punts donats (veure l'apartat B per a entendre com es comporta aquest l'algorisme).

Aplicat a mapes ràsters amb valors de fricció en cada cel·la, el que realitza el procés dissenyat per Dijkstra és el càlcul de la ruta de mínim cost, tot tenint en compte que cada cel·la és un node, i els seus veïns són les 8 cel·les adjacents. La comanda per a executar el càlcul des de Cardona fins Balaguer és el que segueix:

```
r.cost -k in=balaguer_slopes out=balaguer_cardona_cost
```



```
coordinate=390392,4641132 stop_coordinate=317514,4629013 -v
```

Amb la opció *-k* estem especificant un resultat més precís, ja que amb ell a banda de calcular el cost per a les 8 cel·les adjacents també es fa el moviment típic de cavall en escacs, a fi i efecte de fer el mateix procés amb les segones diagonals¹⁵, amb el resultat que l'algorisme fa créixer l'àrea de cerca en 16 direccions enlloc de les 8 proporcionades si el procés de selecció fos el de la Dama (nord, sud, est, oest, i les 4 primeres diagonals). Per la seva banda, la variable *coordinate* marca el punt d'origen, Cardona, essent *stop_coordinate* el punt destí Balaguer.

El resultat d'aquesta comanda és el ràster de la figura 7.4. L'algorisme ha anat cercant la ruta directa des de Cardona a Balaguer, expandint-se per tot el mapa seguint les zones de més fàcil accés fins arribar al punt final de la ruta. També es pot veure com el cost augmenta bruscament en les zones muntanyoses, mentre que en les planes vora Balaguer l'increment és molt més suau. El resultat, d'altra banda, dóna a cada cel·la del mapa ràster resultant la suma de gradients des del punt de sortida fins a ella.

Si expressem aquests valors en una reconstrucció 3D el procés s'entén de forma més clara. Sobre el mapa d'altures hem col·locat el càlcul de la ruta de mínim cost, que va pujant en altura en la nostra visualització a partir de les dades que tenim dins el mateix ràster, com es pot veure a les figures 7.5, 7.6 i 7.7.

Finalment, amb la comanda *r.drain* seguim la ruta descoberta pel càlcul anterior, tot sumant els valors de cada cel·la per la que passem a fi i efecte de trobar la via exacta⁰. Aquesta instrucció, que en un principi està dissenyada per a simular per on cau un líquid en un mapa d'altures, és seguir la línia de menys resistència al llarg del mapa que se li ha especificat, que en el nostre cas és el resultat de calcular el mínim cost; per tant, obtenim la ruta desitjada.

El resultat s'expressa com a un ràster a on sols tenen valor les cel·les per les quals passa el camí. Per això, ho podem passar a vector, format més apte per a entitats lineals com aquesta:

¹⁵D'aquí el *-k*, de Knight's Move, veure al respecte http://grass.osgeo.org/gdp/html_grass63/r.cost.html.

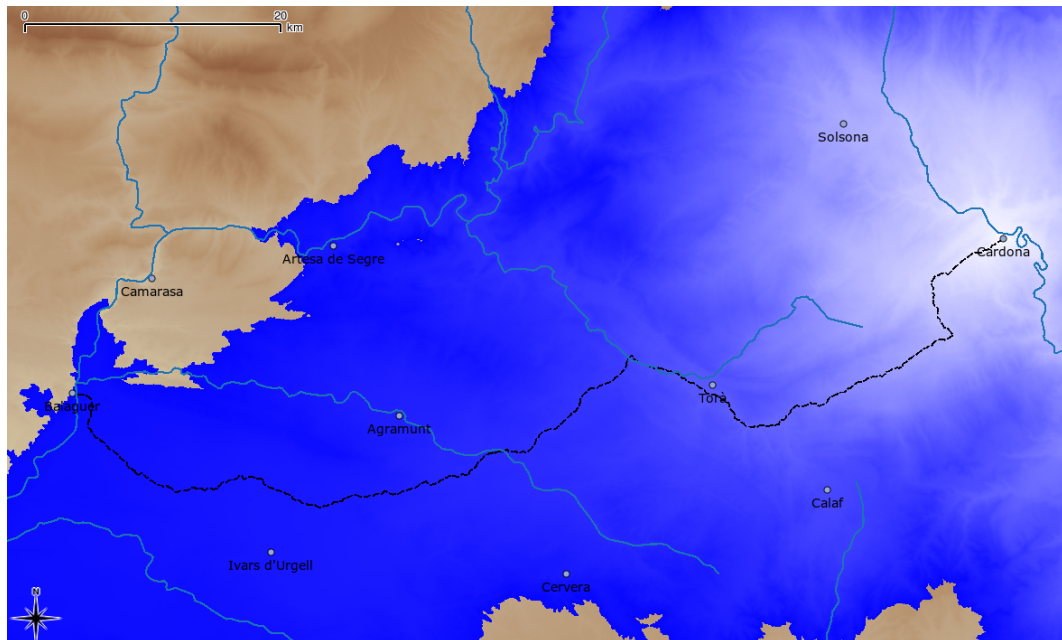
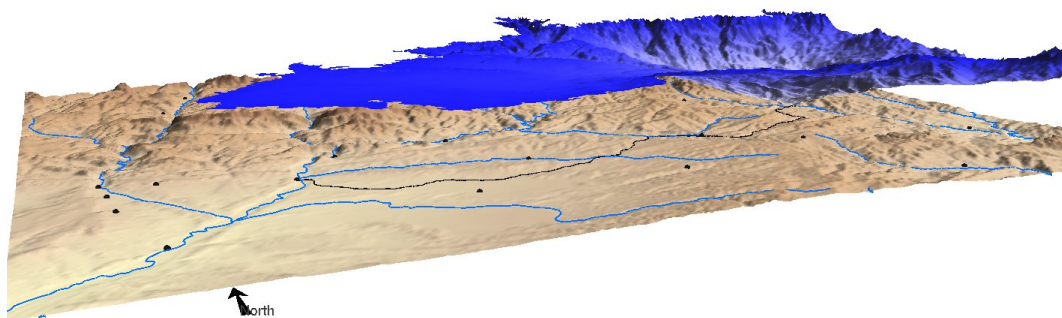
Figura 7.4: Aplicació de l'algorisme *r.cost*

Figura 7.5: Visió 3D del càlcul de costos de Cardona a Balaguer (Sud-oest)

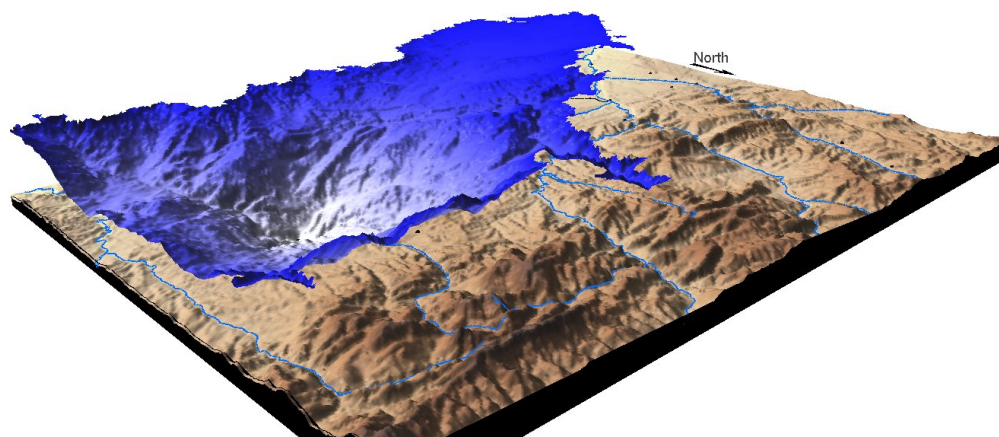

Figura 7.6: Visió 3D del càlcul de costos de Cardona a Balaguer (Nord-est)

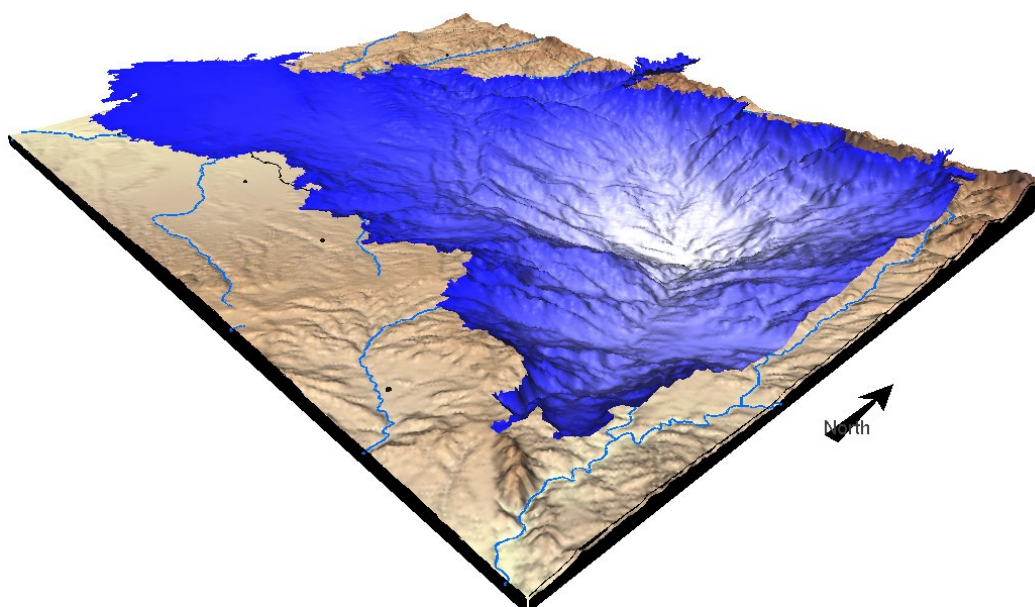

Figura 7.7: Visió 3D del càlcul de costos de Cardona a Balaguer (Sud-est)

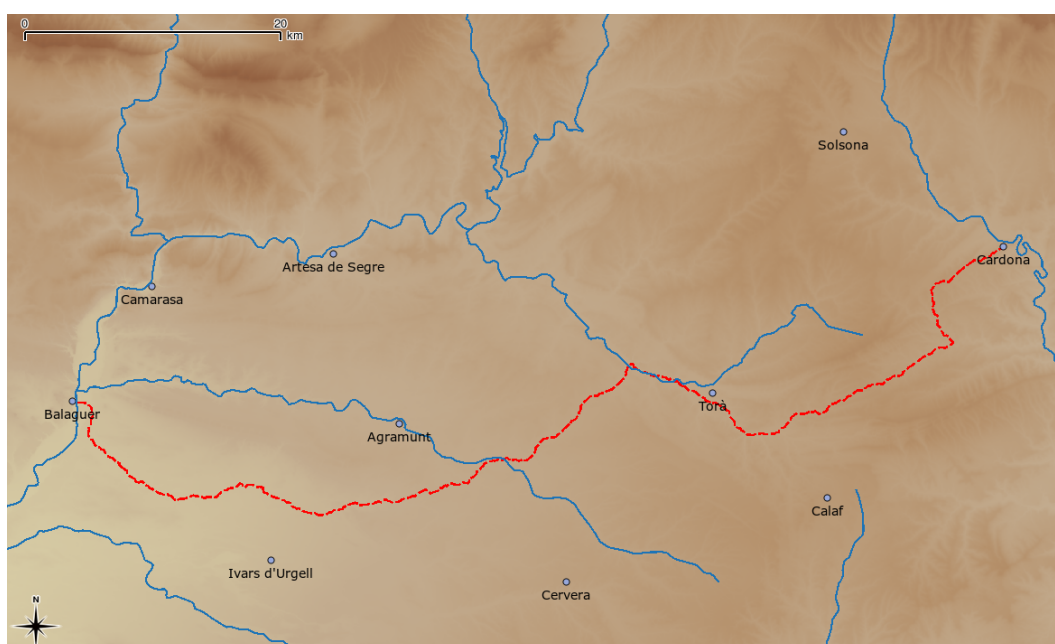

Figura 7.8: Ruta òptima de mínim cost

```
r.drain in=balaguer_cardona_cost out=balaguer_cardona_min_cost
coordinate=317514,4629013

r.to.vect input=balaguer_cardona_min_cost
output=balaguer_cardona_min_cost
```

El resultat el podem veure a la figura 7.8.

La ruta directa calculada passa per la zona plana del mapa, tot i que no de forma totalment recta. Podem comparar-ho amb un mapa actual per a fer-nos una idea del camí ideal entre els dos punts, especialment a la zona més conflictiva que va des de Cardona a Guissona (figura 7.9).

Podem destacar dos punts interessants. El primer és que l'algorisme traça la ruta per les zones que actualment tenen vies de comunicació. És un fet lògic, si tenim en compte que generalment les carreteres es creen sobre antics camins, i que aquests segueixen les rutes més fàcils¹⁶.

D'altra banda, després de franquejar la Serra de Pinós pel sud, la ruta arriba

¹⁶És un cas diferent el de les vies de comunicació que fan servir túnels, evidentment.

Figura 7.9: Ruta de Cardona a Balaguer sobre mapa topogràfic 1:250.000

fins a Torà que, com sabem per les fonts, és un punt de creuament important per on passa el camí ral. A partir d'aquí la via baixa fins Guissona, i des d'allà va gairebé recte fins a Balaguer.

Podem fer un càlcul addicional, tot afegint informació relativa a la hidrografia de la zona. Cal destacar que no ens trobem davant de rius excessivament cabalosos i que, per tant, no modificarien la logística d'un exèrcit de manera rellevant, a excepció feta del Segre. La majoria de rius, d'altra banda, travessen la plana de Balaguer d'Est a Oest, i no de Nord a Sud. Per tant, creen una espècie de carrils per on podrien circular les caravanes de queviures sense haver de travessar excessius ponts o rieres.

Malgrat tot, podem calcular la ruta de mínim cost sobre un mapa amb valors de fricció que tinguin en compte la hidrografia. Per a fer-ho, primer de tot hem de convertir les dades que contenen la ruta dels rius, especificades en format vectorial, cap a un ràster:

```
v.to.rast in=balaguer_hidrografia out=balaguer_hidrografia use=val
```

Això converteix a ràster un arxíu vectorial, assignant un 1 a cada cel·la per on

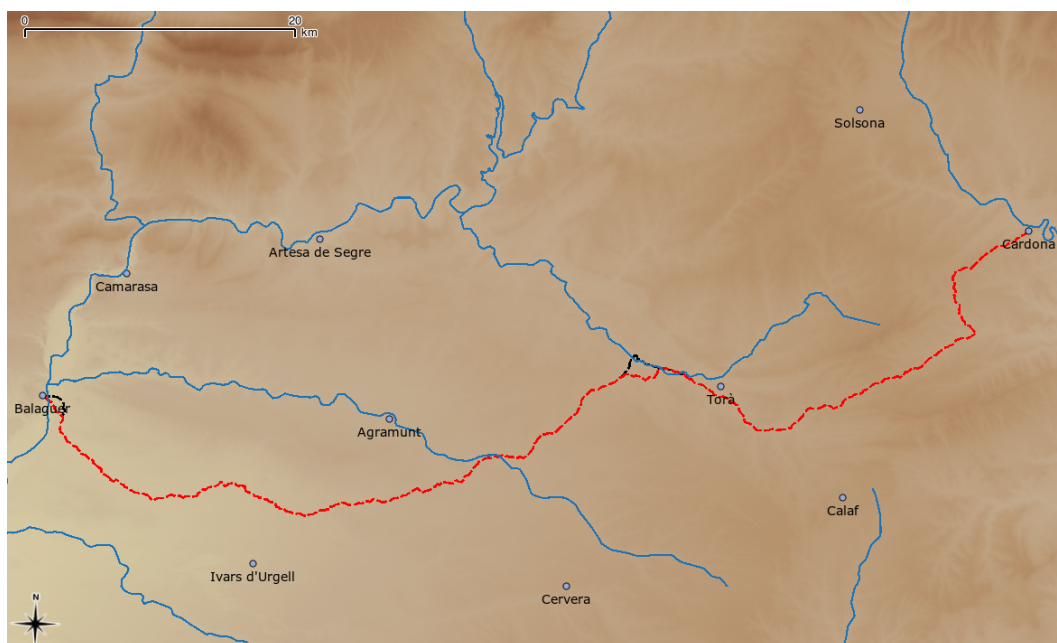

Figura 7.10: Ruta òptima de mínim cost incorporant hidrografia

passi el riu, i un valor nul a la resta. Seguidament podem crear un mapa de valors de fricció, tot sumant als valors de les gradients una penalització a les cel·les per on passi un riu:

```
r.mapcalc "balaguer_slopes_rius= if(isnull(balaguer_hidrografia)== 0,
10.0+balaguer_slopes, balaguer_slopes)"
```

Aquesta instrucció fa servir aritmètica algebraica per a crear un nou mapa ràster. El procediment s'inicia buscant el valor de cada cel·la al fitxer *balaguer_hidrografia*, que té informació sobre les que formen part d'un riu. Si aquest és el cas, se li dona un valor igual a la seva gradient més una penalització addicional d'un 10% de pendent. En cas contrari, es copia directament el valor de gradient.

Si ara calculem la ruta de mínim cost seguint les instruccions anteriorment descrites podem comprovar que la ruta és gairebé exacta a l'anterior, malgrat que en alguns punts elegeixi una altra zona per a creuar un riu. La figura 7.10 ensenya les dues rutes (en negre la original i en vermell la que té en compte factors hidrogràfics).

Així, cal destacar que el creuament de rius no sembla un factor determinant en la lluita logística que es donà vora Balaguer; com ho confirmen les fonts primàries,

doncs l'únic sector a on sí que és important un riu és al propi Balaguer, a on el Segre protegia la ciutat d'un assalt directe per part de les forces borbòniques.

7.5.4 Formulació de noves hipòtesis

Com hem vist, tot i que el camí directe des de Cardona fins Balaguer passa per la plana situada entre les dues poblacions, segons les fonts primàries això no era possible degut a que les columnes de dragons borbòniques van acabar controlant tota aquesta àrea, incloent el vital pas de Torà.

Cal buscar una nova línia de comunicacions fins Balaguer. Volem intentar generar una nova ruta, que intenti arribar a la fortalesa assetjada amb el mínim cost possible en quant a territori es refereix, però que tingui en compte el perill que per les columnes logístiques aliades suposava accedir a la plana d'Urgell. Necessitem, per tant, refer el procés tot afegint un cost addicional al valor de fricció de les cel·les situades en terreny pla.

Per a començar, hem de detectar les zones planes. Amb aquesta intenció fem servir la comanda *r.reclass*, que ens permet reclassificar la informació continguda en un mapa ràster, a fi i efecte de fer-la servir d'una altra manera. Així, podem fer una reclassificació del mapa de gradients, tot dividint els seus valors en dos possibles: les zones planes, i les que no ho són. Aquesta instrucció rep com a paràmetre afegit un fitxer amb una taula, en la qual es designa un valor nou a cada cel·la del mapa antic.

Si definim les zones planes com aquelles que tenen 5 graus o menys d'inclinació, essent la resta de 6 a 90 graus zones no planes, el fitxer resultant seria aquest:

```
0 thru 5      = 1 Zona plana
*             = NULL
```

I la instrucció per a generar el mapa amb les planes de la zona és:

```
r.reclass input=balaguer_slopes output=balaguer_planes
rules=identificacio_planes
```

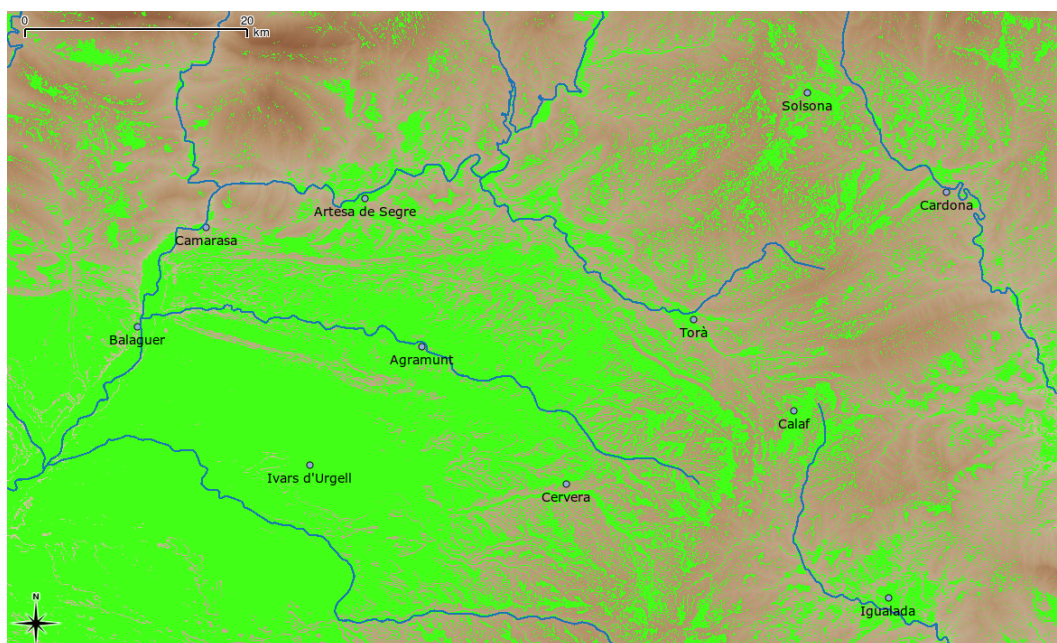

Figura 7.11: Àrees planes a la zona de Balaguer

Essent *identificacio_planes* un fitxer simple de text amb la classificació mostrada anteriorment, que crea un mapa ràster que dóna un valor de 1 a les cel·les que tinguin inclinació menor a 5 graus al mapa de gradients. La resta de cel·les tenen un valor nul, és a dir, no existeixen en el nostre mapa de planes.

El resultat es mostra a la figura 7.11. En ell, sobre el mapa d'altures del terreny entre Balaguer i Cardona s'han sobreimposat en verd les cel·les que compleixen la regla anterior.

D'altra banda, està clar que una zona plana rodejada de muntanyes no serà un perill en tant que la cavalleria borbònica no hi tindrà fàcil accés. Així doncs, hauríem de limitar-nos a restringir el pas de grans extensions planes.

Segons aquesta idea, eliminarem totes aquelles zones planes aïllades de la resta. Per a fer-ho, crearem un nou mapa ràster que, prenent com a base el mapa de planes creat anteriorment, solament contingui aquelles àrees majors de 1000 hectàrees. És a dir, si al mapa de planes es troben connectades un número de cel·les tal que la suma de totes elles sigui superior a 1000 hectàrees, considerarem que ens trobem davant una gran extensió de terreny apte per a la cavalleria i, per tant, controlada pels dragons borbònics. En cas contrari, descartem la cel·la:

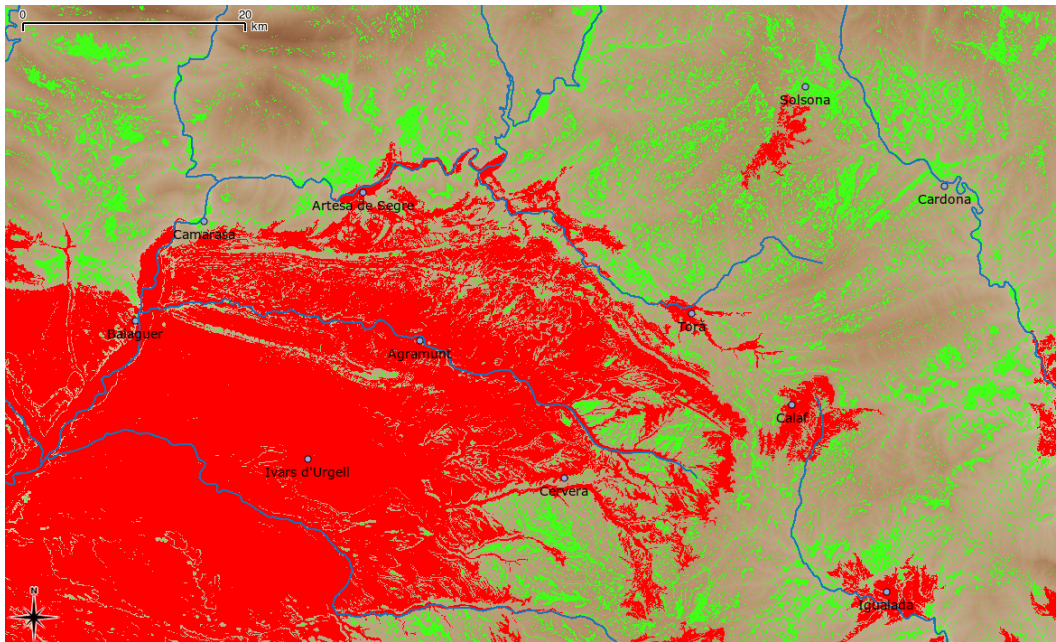

Figura 7.12: Grans extensions planes a la zona de Balaguer

```
r.reclass.area input=balaguer_planes greater=1000
output=balaguer_planes_1000ha
```

Aquesta ordre eliminarà bona part de les cel·les considerades planes, degut a que estan aïllades i no arriben a formar un grup amb una àrea superior a les 1.000 hectàrees. La figura 7.12 mostra, doncs, en verd les zones planes calculades anteriorment, i a sobre pintat en vermell tenim totes les cel·les que conformen les grans zones sense relleu característiques de la plana d'Urgell calculades a partir de la comanda *r.reclass.area*.

Finalment, hem de crear un mapa que, a més dels valors de gradients, tingui en compte aquesta informació generada per a produir els valors de fricció de cada cel·la.

El problema rau en el fet que és difícil establir un valor de fricció per a les zones planes a priori. Per tant, executarem fer diverses simulacions, cadascuna de les quals tindrà un valor diferent en quant el cost que suposi l'accés a zones planes. El conjunt de proves tindrà valor de penalització addicional 0, 5, 10, 20, 30, 90 i 1.000

a les cel·les incloses dins les grans àrees planes¹⁷.

Les comandes per a crear aquests mapes de fricció són les següents:

```
r.mapcalc "balaguer_slopes_planes_0= if(isnull(balaguer_planes_1000ha)==
0, 0.0+balaguer_slopes_rius, balaguer_slopes_rius)"

r.mapcalc "balaguer_slopes_planes_90= if(isnull(balaguer_planes_1000ha)==
0, 90.0+balaguer_slopes_rius, balaguer_slopes_rius)"

r.mapcalc "balaguer_slopes_planes_1000= if(isnull(balaguer_planes_1000ha)==
0, 1000.0+balaguer_slopes_rius, balaguer_slopes_rius)"

r.mapcalc "balaguer_slopes_planes_5= if(isnull(balaguer_planes_1000ha)==
0, 5.0+balaguer_slopes_rius, balaguer_slopes_rius)"

r.mapcalc "balaguer_slopes_planes_10= if(isnull(balaguer_planes_1000ha)==
0, 10.0+balaguer_slopes_rius, balaguer_slopes_rius)"

r.mapcalc "balaguer_slopes_planes_20= if(isnull(balaguer_planes_1000ha)==
0, 20.0+balaguer_slopes_rius, balaguer_slopes_rius)"

r.mapcalc "balaguer_slopes_planes_30= if(isnull(balaguer_planes_1000ha)==
0, 30.0+balaguer_slopes_rius, balaguer_slopes_rius)"
```

Així, es crea un mapa ràster segons la següent fórmula: per cada cel·la del mapa mirem si aquesta està catalogada com a plana. Si ho està, sumem el valor donat a la gradient original de la cel·la en qüestió; si no ho està, copiem simplement el valor

¹⁷Aquests valors se sumaran a les gradients i, per tant, simularien que l'accés a una zona plana equival a entrar en una cel·la que tingui un valor de gradient de 10%, 20%, 30%, successivament, la qual cosa és considerable. Els valors de 0 i 5 és, per tant, el que aporta un factor més baix en quant a la incidència de les zones planes es refereix

de gradient. Tot això es fa tenint com a base el mapa de valors de fricció a on s'han incorporat les penalitzacions pels rius.

Les tres primeres simulacions tenen com a objectiu comprovar que el sistema funciona quan tenim valors extrems. El valor de 0 ha de donar un resultat exacte a la ruta òptima anterior, doncs no estem sumant res en cas que la cel·la pertanyi a una zona plana. El segons cas, pel contrari, li suma el màxim pràctic possible a cada cel·la dins zona plana i, per tant, hauria d'evitar totalment les zones planes i anar per cel·les muntanyoses. Finalment, en el tercer sumem un valor màxim extrem, impossible a la pràctica però que ens servirà per a detectar errors de l'algoritme amb valors elevats.

Com veiem, la utilitat de generar nous mapes a partir d'aritmètica algebraica és extremadament poderosa dins l'anàlisi espacial. Podem combinar molta informació dins un mateix ràster, sempre i quan els elements integrats tinguin sentit i siguin curosament testejats (Shapiro i Westervelt 1991). En el cas que estem estudiant, hi estem afegint dades provinents de les fonts textuais, en concret les relatives al predomini de la cavalleria borbònica, al pas dels rius i a la importància de les zones muntanyoses per als aliats.

Un cop hem obtingut aquests 5 mapes de fricció, hem de calcular les rutes de mínim cost per a ells. Per tant, executem l'algorisme de Dijkstra igual que hem fet amb el càlcul de la ruta òptima de mínim cost:

```
r.cost -k in=balaguer_slopes_planes_0 out=balaguer_cardona_planes_cost_0
coordinate=390392,4641132 stop_coordinate=317514,4629013 -v
```

```
r.cost -k in=balaguer_slopes_planes_90 out=balaguer_cardona_planes_cost_90
coordinate=390392,4641132 stop_coordinate=317514,4629013 -v
```

```
r.cost -k in=balaguer_slopes_planes_1000
out=balaguer_cardona_planes_cost_1000 coordinate=390392,4641132
stop_coordinate=317514,4629013 -v
```

```
r.cost -k in=balaguer_slopes_planes_5 out=balaguer_cardona_planes_cost_5  
coordinate=390392,4641132 stop_coordinate=317514,4629013 -v
```

```
r.cost -k in=balaguer_slopes_planes_10 out=balaguer_cardona_planes_cost_10  
coordinate=390392,4641132 stop_coordinate=317514,4629013 -v
```

```
r.cost -k in=balaguer_slopes_planes_20 out=balaguer_cardona_planes_cost_20  
coordinate=390392,4641132 stop_coordinate=317514,4629013 -v
```

```
r.cost -k in=balaguer_slopes_planes_30 out=balaguer_cardona_planes_cost_30  
coordinate=390392,4641132 stop_coordinate=317514,4629013 -v
```

Finalment, generem les rutes de mínim cost per a cadascun dels mapes calculats, tot convertint el resultat en un vector:

```
r.drain in=balaguer_cardona_planes_cost_0  
out=balaguer_cardona_planes_min_cost_0 coordinate=317514,4629013
```

```
r.to.vect input=balaguer_cardona_planes_min_cost_0  
output=balaguer_cardona_planes_min_cost_0
```

```
r.drain in=balaguer_cardona_planes_cost_90  
out=balaguer_cardona_planes_min_cost_90 coordinate=317514,4629013
```

```
r.to.vect input=balaguer_cardona_planes_min_cost_90  
output=balaguer_cardona_planes_min_cost_90
```

```
r.drain in=balaguer_cardona_planes_cost_1000
out=balaguer_cardona_planes_min_cost_1000 coordinate=317514,4629013
```

```
r.to.vect input=balaguer_cardona_planes_min_cost_1000
output=balaguer_cardona_planes_min_cost_1000
```

```
r.drain in=balaguer_cardona_planes_cost_5
out=balaguer_cardona_planes_min_cost_5 coordinate=317514,4629013
```

```
r.to.vect input=balaguer_cardona_planes_min_cost_5
output=balaguer_cardona_planes_min_cost_5
```

```
r.drain in=balaguer_cardona_planes_cost_10
out=balaguer_cardona_planes_min_cost_10 coordinate=317514,4629013
```

```
r.to.vect input=balaguer_cardona_planes_min_cost_10
output=balaguer_cardona_planes_min_cost_10
```

```
r.drain in=balaguer_cardona_planes_cost_20
out=balaguer_cardona_planes_min_cost_20 coordinate=317514,4629013
```

```
r.to.vect input=balaguer_cardona_planes_min_cost_20
output=balaguer_cardona_planes_min_cost_20
```

```
r.drain in=balaguer_cardona_planes_cost_30
out=balaguer_cardona_planes_min_cost_30 coordinate=317514,4629013
```

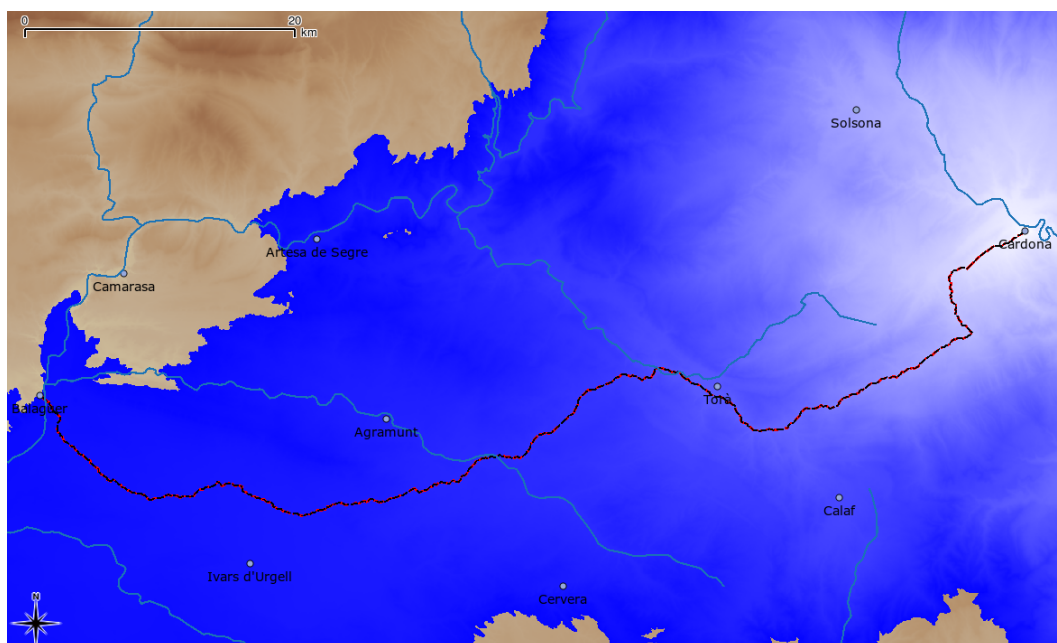

Figura 7.13: Ruta de mínim cost de Cardona a Balaguer, fricció de 0

```
r.to.vect input=balaguer_cardona_planes_min_cost_30
output=balaguer_cardona_planes_min_cost_30
```

Un cop generats els vectors, cal comprovar els valors extrems, a fi i efecte d'eliminar si el procés és correcte i, per tant, validar-lo.

El primer cas és aquell en el qual el valor afegit a les zones planes és 0. Com podem comprovar a la figura 7.13 obtenim exactament el mateix resultat, així com una mateixa ruta de mínim cost (al mapa veiem en negre la ruta calculada anteriorment, i en vermell la ruta amb penalització de 0 graus). Per tant, acabem de validar que l'algorisme desenvolupat és correcte en quant a execució.

En els casos a on la penalització a les zones planes sigui de 90 i de 1000, obtenim costos gairebé idèntics, que intenten evitar com sigui la plana d'Urgell. Si comparem, doncs, les rutes de mínim cost dels dos (per al cost de 90 graus veure figura 7.14; per al cost de 1000 graus veure 7.15) veurem que segueixen trajectes gairebé exactes.

Els altres quatre valors, teòricament funcionals, són molt similars (veure 7.16,

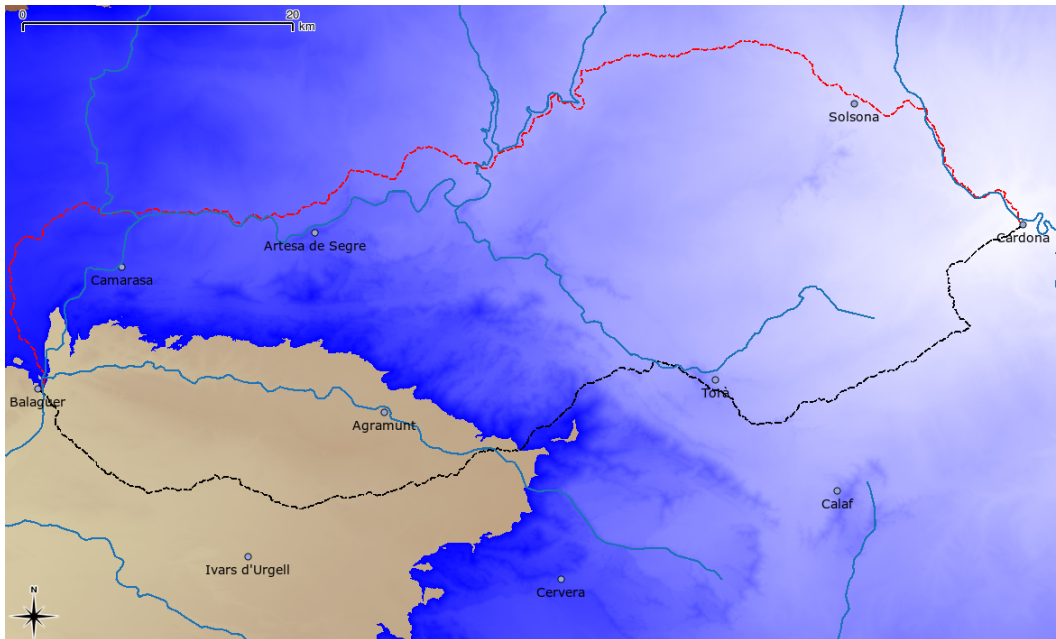

Figura 7.14: Ruta de mínim cost de Cardona a Balaguer, fricció de 90

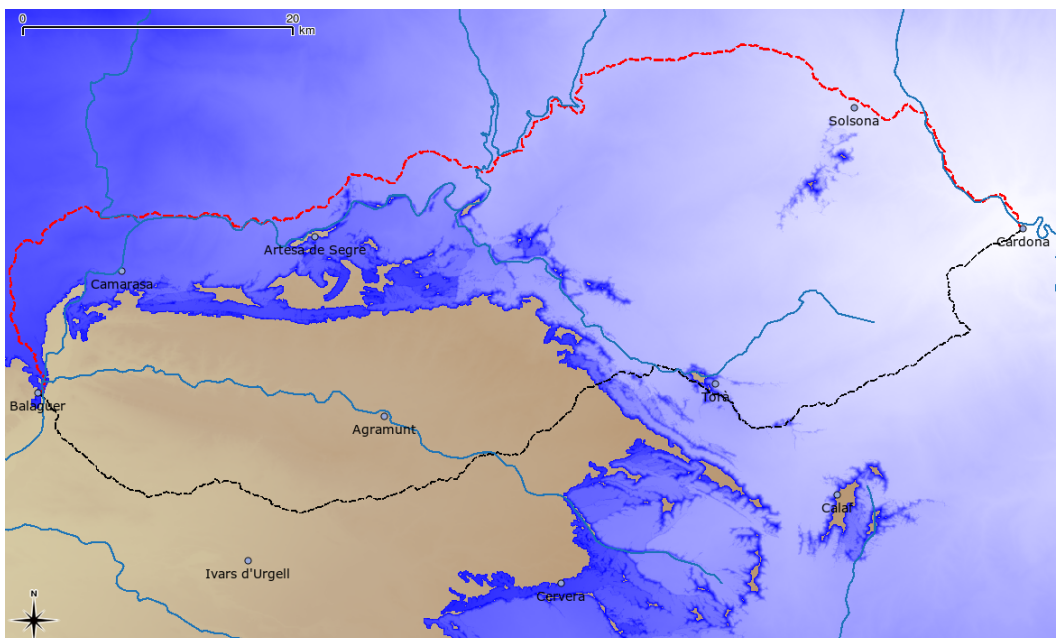

Figura 7.15: Ruta de mínim cost de Cardona a Balaguer, fricció de 1000

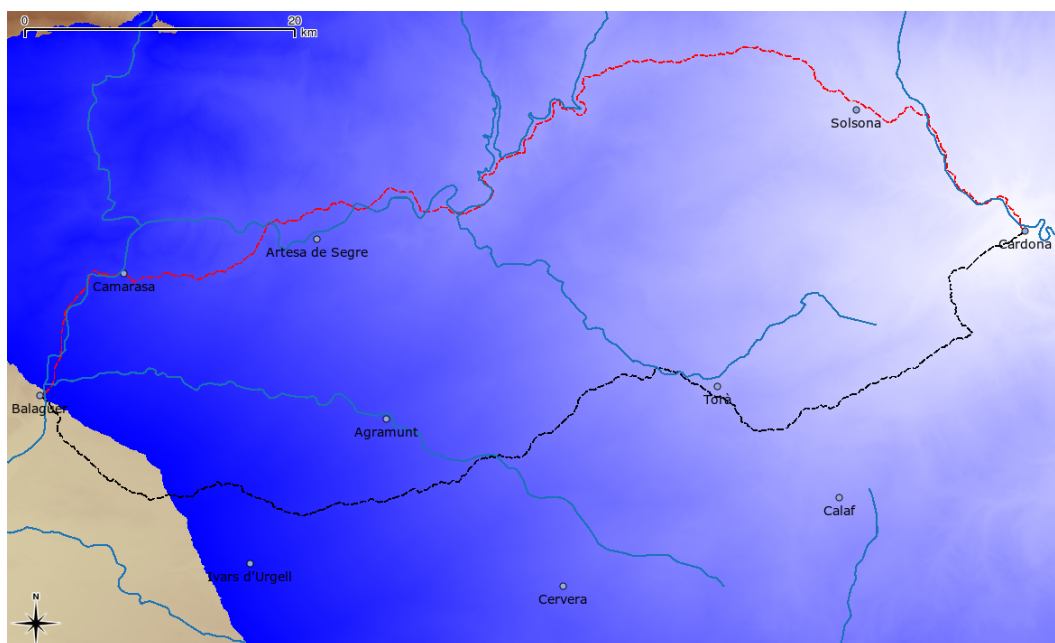

Figura 7.16: Ruta de mínim cost de Cardona a Balaguer, fricció de 5

7.17, 7.18 i 7.19)¹⁸. Podem veure que a mesura que el valor de fricció en les zones planes augmenta les rutes es van desplaçant cap al nord. Malgrat tot, un cop augmentat el valor de penalització en planes al 10% la ruta s'estabilitza en un trajecte que va per Solsona fins a tocar del riu Segre. Un cop arribada al riu, la ruta de mínim cost ressegueix el seu marge esquerre, tot protegint-se en la Serra Carbonera per a evitar els espais oberts al sud de la mateixa. Finalment, la ruta passa per Camarasa per arribar a Balaguer.

Cal destacar especialment el fet que al passar el 10% de penalització la ruta no es modifiqui de manera excessiva. El que vol dir això és que hem desenvolupat una tècnica que no és gaire sensible al paràmetre de penalització que introduïm. Això és positiu, ja que d'aquesta manera el marge d'error és important, i per tant el resultat no depèn del valor d'aquesta variable, que al cap i a la fi hem introduït de manera artificial. Així, passat el 10% de valor de penalització no depèn d'aquest la ruta que el sistema ha elegit, ja que per molt que l'anem variant sempre acabem a la mateixa ruta de mínim cost. Com a conseqüència, podem deduir que el sol fet d'afegir un

¹⁸En tots els casos es mostra, a banda de la via calculada en color vermell, la ruta inicial en negre.

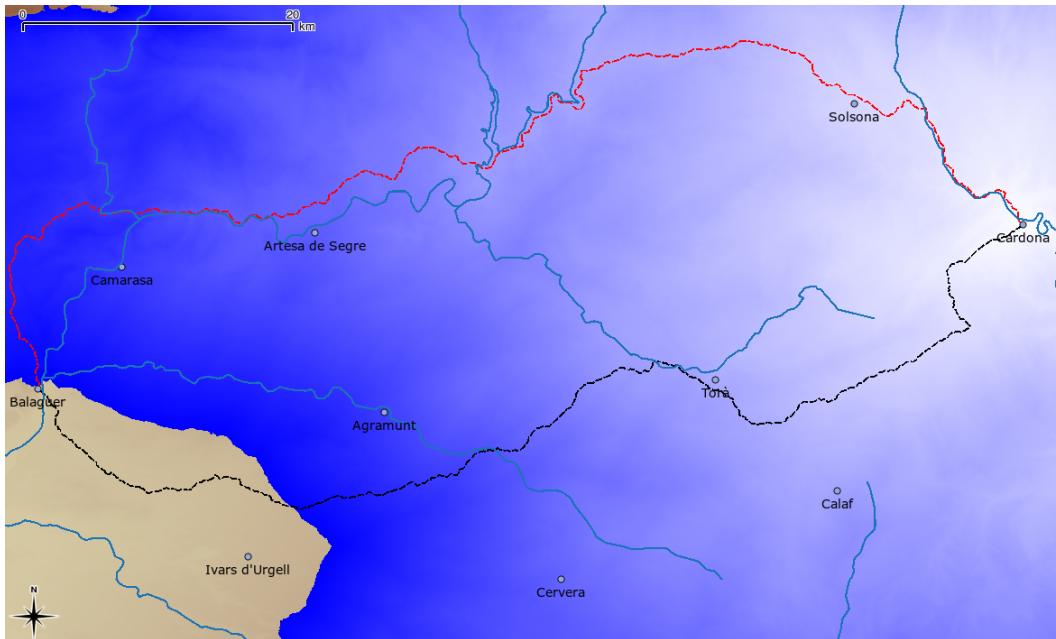

Figura 7.17: Ruta de mínim cost de Cardona a Balaguer, fricció de 10

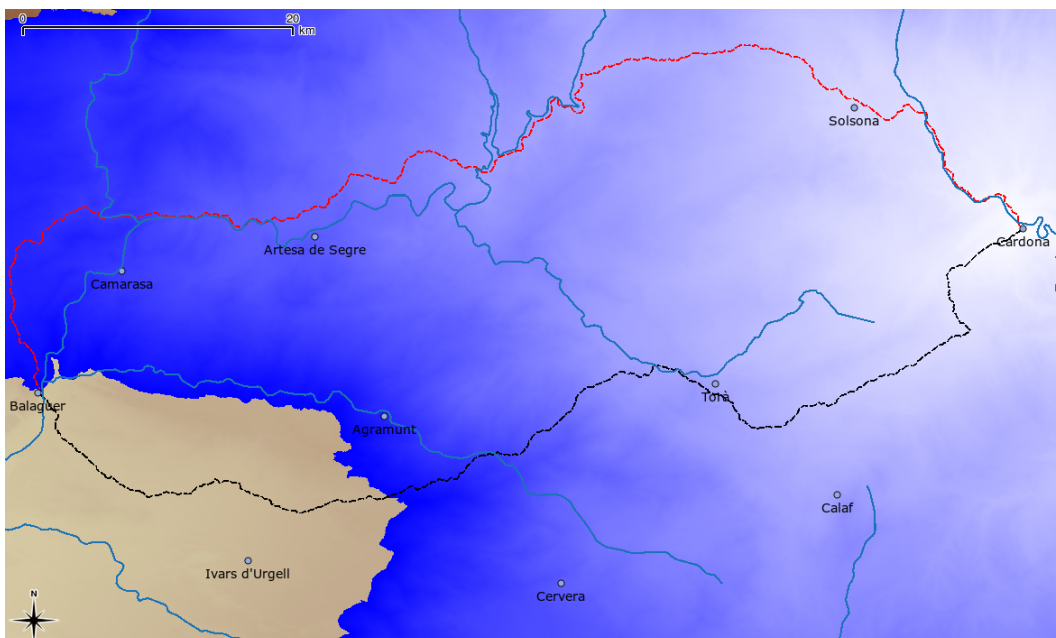

Figura 7.18: Ruta de mínim cost de Cardona a Balaguer, fricció de 20

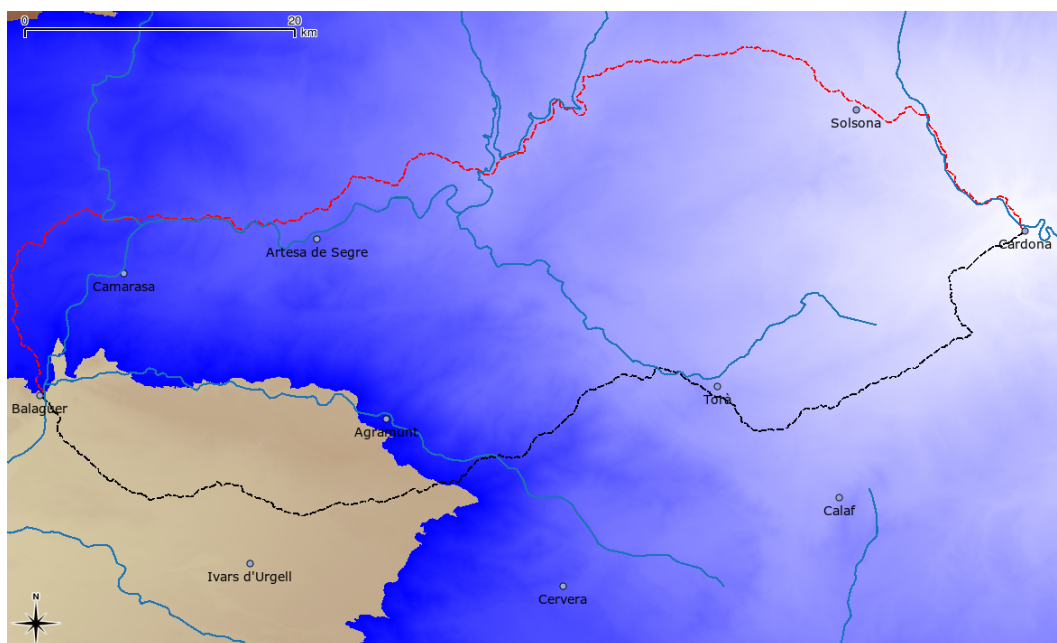

Figura 7.19: Ruta de mínim cost de Cardona a Balaguer, fricció de 30

valor de fricció més elevat a les zones planes és el que fa variar la ruta, i no el valor que s'hagi estipulat per a aquesta fricció.

Dit d'una altra manera, i en termes d'estratègia militar, l'amenaça potencial que el domini de les planes per la cavalleria borbònica representava és el que fixava la ruta aliada a través de Solsona i el Segre. Per tant, no importa excessivament si aquesta amenaça era més o menys forta en quant al contingent de genets borbònics implicat en aquestes accions; el sol fet que n'hi hagués va fer desplaçar la línia de comunicacions aliada ràpidament cap al nord.

Podem veure a la figura 7.20 les diverses rutes (en ordre de sud a nord per a valors de penalització de 0, 5, i 10). La única variació destacable entre les dues últimes és el fet de vorejar la Serra Carbonera i el Mont-roig pel Sud o pel Nord; més enllà d'aquest matís les rutes són gairebé idèntiques en quant apliquem un valor de penalització major que 0 a les planes.

Figura 7.20: Efecte de la fricció en la ruta de mínim cost

7.6 La modelització amb teoria de jocs

A partir de l'anàlisi logístic fet anteriorment podem deduir, doncs, que els aliats podien efectivament abastir la guarnició de Balaguer. D'altra banda, és necessari un estudi de les decisions preses per ambdós bàndols des d'un punt de vista operacional. En aquest sentit podem construir un model emprant teoria matemàtica de jocs, amb l'objectiu d'estudiar quines opcions tenien el seu abast, així com entendre de millor manera els motius pels quals van triar les seves decisions cadascun dels bàndols, i que van portar finalment a la victòria aliada al camp de batalla d'Almenar.

7.6.1 Situació inicial

El fet de prendre la iniciativa va permetre a la comandància borbònica triar els objectius operacionals per a la campanya. Malgrat que molts oficials s'inclinaven per la ocupació d'Igualada, Calaf i Cervera amb la intenció de dominar la plana central catalana, el rei pretenia intentar conquerir la plaça forta de Balaguer¹⁹.

¹⁹Balaguer era la fortalesa més important que tenien els aliats a la zona, dominant l'únic pont de què disposaven sobre el Segre.

Com hem dit anteriorment en l'anàlisi de les fonts textuais, amb la primera opció la cavalleria borbònica podria dominar tota la plana bladera d'Urgell fàcilment. Malgrat tot, seria una opció arriscada per deixar una fortalesa aliada a la seva esquena.

Si atacava Balaguer, però, havia de conquerir una plaça ben defensada, tot tenint en compte que també existia un exèrcit aliât a la zona d'Agramunt. Anem per tant, a modelar mitjançant un joc amb dos jugadors i suma zero aquestes reflexions.

7.6.2 Model estratègic del joc

És possible fer un anàlisi d'aquesta discussió en la comandància borbònica, així com les possibles respostes austriacistes, interpretant-la com un joc de tipus estratègic prenent com a base la definició del model feta a (Osborne i Rubinstein 1994, p. 13) i explicat a l'apartat 6.5.1.1 d'aquest treball. La comandància borbònica és definida com a jugador B , i el seu conjunt de possible accions A_B seria:

- A_{B1} : Plantejar un *setge en les formes* sobre Balaguer.
- A_{B2} : Ocupar la plana d'Urgell (Igualada, Calaf i Cervera) i forçar el pas cap a Barcelona.
- A_{B3} : Ocupar la plana d'Urgell i intentar bloquejar Balaguer.

Per la seva banda, el comandant aliât al teatre de guerra català, Guido von Starhemberg, tenia unes opcions prou limitades, degut a l'escassetat de tropes i de recursos. Si el definim com a jugador S , el seu conjunt d'accions elegibles A_S vindria definida:

- A_{S1} : Passar a la ofensiva i atacar l'exèrcit borbònic.
- A_{S2} : Defensar Balaguer evitant batalla.
- A_{S3} : Retirar-se a la línia de defensa geogràfica articulada al voltant de Cardona, Manresa i Igualada.

	A_{S1}	A_{S2}	A_{S3}
A_{B1}	Batalla	Setge a Balaguer	Rendició de Balaguer
A_{B2}	Batalla	Atacs a la rereguarda borbònica	Rendició de Balaguer i l'Urgell
A_{B3}	Batalla	Situació d'equilibri	Rendició de Balaguer i l'Urgell

Taula 7.1: Model estratègic de la campanya de Balaguer (1)

	A_{S1}	A_{S2}	A_{S3}
A_{B1}	B	0.2	0.7
A_{B2}	B	0	1
A_{B3}	B	0.5	1

Taula 7.2: Model estratègic de la campanya de Balaguer (2)

Així, el joc estratègic es pot dissenyar de la manera que veiem a la taula 7.1. Com veiem, el creuament d'algunes d'aquestes opcions fa que determinats resultats siguin molt perjudicials per a un dels bàndols (i, per tant, estratègies errònies per a ells), mentre que d'altres tenen possible validesa en funció de la quantitat de tropes i recursos logístics de cadascun dels exèrcits.

Deixant de banda els creuaments d'eleccions que acaben en batalla de moment, doncs és aquest el cas més complex de resoldre, podríem estimar el guany de cadascuna de les situacions, tenint en compte que en qualsevol cas el valor v serà tal que $0 \leq v \leq 1$, i que v serà el benefici obtingut pel bàndol borbònic (essent el benefici austriacista $1 - v$, ja que hem definit el model com a joc de suma zero).

D'aquesta manera, si l'objectiu dels borbònics per a la campanya era l'increment de territoris catalans conquerits, podríem donar valor a aquestes situacions, tal i com es mostra a la taula 7.2

Definides les altres probabilitats, queda el cas en el que els austriacistes haguessin decidit seguir A_{S1} . Inevitablement la situació hagués esdevingut una batalla campal (esdeveniment B). Deixant de banda la casuística particular de cada situació, és possible establir una fórmula que permeti conèixer el guany potencial de la situació

per als bàndols en conflicte. Per a modelar un enfrontament, prendrem com a valors essencials el número de soldat N i la seva eficiència E , entesa com a valor global que defineix la situació logística, experiència i moral dels combatents de l'exèrcit. Per tant, podríem definir una fórmula que permetés mostrar el possible resultat d'una batalla. Cal destacar, d'altra banda, que tenint en compte la vàlua de la cavalleria en aquesta època i territori hem decidit comptabilitzar cada genet com a 1.5 infants.

Definim el valor de combat de cadascun dels dos bàndols (essent A el bàndol borbònic, i B el bàndol austriacista) de la següent forma:

$$v_a = \frac{N_a * E_a}{\max(N_a, N_b)}$$

$$v_b = \frac{N_b * E_b}{\max(N_a, N_b)}$$

Fórmules de les quals es dedueix que el resultat v_i compleix necessàriament que $0 \leq v_i \leq 1$. Restant el valor del defensor del de l'atacant obtenim: $X = v_a - v_b$, tot tenint en compte que $-1 \leq X \leq 1$. Finalment, com que per al joc estratègic necessitem un valor comprès entre 0 i 1, que serà el guany potencial del bàndol borbònic, ajustem d'aquesta manera el resultat:

$$R = \frac{X + 1}{2}$$

Si definim el valor d'eficiència E de tal manera que estigui inclòs en l'interval $[0..1]$, la mesura R ens donarà una mostra del poder de combativitat d'un exèrcit en relació al seu contrincant. De fet, el valor E és en realitat el percentatge de l'exèrcit capaç de combatre. Per tant, la variable decreixerà quan existeixin problemes logístics, baixa moral, etc.

Així, l'event B , que ha de complir $0 \leq B \leq 1$ queda definit de la següent manera:

$$B = \frac{\frac{N_a * E_a}{\max(N_a, N_b)} - \frac{N_b * E_b}{\max(N_a, N_b)} + 1}{2}$$

Si a l'inici de la campanya l'eficiència dels 2 exèrcits era lògicament molt alta ($E = 1$), podem calcular el valor de B en el moment àlgid de la campanya per

	A_{S1}	A_{S2}	A_{S3}
A_{B1}	0.587	0.2	0.7
A_{B2}	0.587	0	1
A_{B3}	0.587	0.5	1

Taula 7.3: Model estratègic de la campanya de Balaguer (3)

Balaguer, que és el segon pas del Segre per part dels borbònics (el dia 10 de juny del 1710). Com hem constatat en referències a les fonts textuais, les forces borbòniques com a mínim constaven de 16.000 infants i 6.000 genets, i els seus contrincants podien reunir en el teatre d'operacions vora Balaguer 14.200 infants i 4.300 genets. Per tant, el model estratègic final seria el mostrat a la taula 7.3 un cop realitzats els càlculs pertinents:

Pel que fa a les altres alternatives, la tria de l'acció A_{S3} per part austriacista implicaria la conquesta borbònica d'una important part del territori català sense resistència, per la qual cosa tampoc hauria estat una decisió correcta. Cal destacar, però, que l'any posterior a aquesta campanya va ser la mesura que Starhemberg va adoptar després de la desfeta anglesa a Brihuega i la posterior batalla de Villaviciosa. En aquest altres cas va ser possiblement l'estratègia més correcta, doncs després de l'erosió i depredació que el 1710 els borbònics desfermaren a la zona de Balaguer i l'Urgell, no quedaven subministres suficients per a què l'exèrcit austriacista afrontés l'hivern en garanties estacionat en aquesta àrea. Això hagués implicat, per tant, que l'eficiència de l'exèrcit hauria disminuït de forma considerable (Castellví 1999*a*, p. 216):

Las Dos Coronas antes del combate de Almenar y batalla de Zaragoza habían devastado aquellas tierras y faltaban víveres y forrajes y era preciso transportar los víveres desde Barcelona.

Per tot això A_{S2} sembla ser l'opció correcta pels austriacistes en el moment de la obertura de la campanya. Per part dels borbònics, A_{B1} havia de ser descartada, ja que sacrificar temps i combatents en el setge de Balaguer just en el moment

que gaudien de superioritat numèrica considerable podia significar perdre una bona oportunitat d'acabar la guerra a Catalunya en un sol any. A_{B2} era possiblement un suïcidi per part dels borbònics, doncs intentar forçar el pas cap a Barcelona deixant Balaguer a la rereguarda permetria tant a les forces de la plaça com als ferotges miquelets amenaçar la ruta logística borbònica, en una situació encara pitjor de la que va forçar la retirada de Catalunya durant el 1706. Així, A_{B3} era la decisió més correcta a prendre tenint en compte les possibles respostes austriacistes a la ofensiva borbònica. Això va comportar una situació d'equilibri que es mantingué gairebé dos mesos. Per intentar trencar aquest punt mort ambdós bàndols van organitzar incursions contra les línies logístiques enemigues. Destacaments aliats van travessar en nombroses ocasions Segre i Noguera Ribagorçana, tot interceptant les caravanes de subministres enemigues.

Alhora, Starhemberg va intentar enfortir les guarnicions aliades que encara resistien a l'Aragó. Per part borbònica, com ja hem esmentat hi va haver expedicions per a capturar emplaçaments clau en la ruta de Balaguer i Agramunt fins Barcelona. A més, la comandància borbònica cercà desesperadament forçar una batalla campal contra el reduït exèrcit austriacista, al mateix temps que intentava provocar la rendició de Balaguer mitjançant el tall de la ruta logística que menava subministres a la guarnició aliada. Si qualsevol d'aquests dos fets hagués succeït (la derrota aliada en batalla o la caiguda de Balaguer), el desenvolupament de la campanya hagués estat molt diferent, doncs la rendició de la fortalesa o una derrota contundent d'Starhemberg podria haver obert les portes cap a Barcelona en uns termes prou avantatjosos per a la causa borbònica. És aquest, doncs, el punt central de tota la campanya: l'exèrcit austriacista aconseguí crear una ruta logística fins Balaguer, de tal manera que l'eficiència de la guarnició es va mantenir a un nivell elevat durant tota l'època que va durar el bloqueig per part dels borbònics. Al mateix temps, Starhemberg fou prou intel·ligent com per a no arriscar-se a la desfeta absoluta en cas de derrota en una batalla campal.

En termes de teoria de jocs, si fem servir l'estratègia *MiniMax* per a computar el joc estratègic detectem un únic punt de sella a la taula (Dresher 1981, p. 13)²⁰, en la tria conjunta d'accions A_{B3} i A_{S2} , fet que denota l'existència d'un equilibri Nash que correspon a les decisions històriques triades i a la situació que es generà (Russell i Norvig 2004, p. 185).

Així, malgrat que Villadarias sapigués que els aliats no pensaven entrar en batalla ni retirar-se, el comandant borbònic hauria seguit fent les mateixes accions, doncs eren les que li podien reportar uns majors beneficis; al seu torn, els aliats tampoc haguessin variat l'estratègia triada si les seves fonts d'intel·ligència els hi haguessin subministrat tot el pla d'operacions borbònic.

7.6.3 La contraofensiva aliada

Un fet llargament esperat per Starhemberg fou el que definitivament capgirà la situació d'equilibri de la campanya: l'arribada de reforços aliats. Per iniciativa de Marlborough els aliats enviaren una expedició militar al Llenguadoc, tot bloquejant d'aquesta manera l'exèrcit francès localitzat a la Catalunya Nord.

Així, els reforços provinents de Girona i els d'Itàlia van donar peu a reconsiderar la opció ofensiva per part dels austriacistes, doncs a l'increment del número de forces sota la comandància d'Starhemberg se sumaven les dificultats de l'exèrcit borbònic. Tornant al model estratègic anteriorment descrit, els reforços es traduïrien en un augment significatiu de la variable N_b , i les epidèmies i problemes logístics borbònics en una disminució de E_a . Podem, per tant, afegir aquestes modificacions a la hora de fer els càlculs del joc.

Si tenim en compte que les forces borbòniques constaven d'uns 20.000 infants i 8.000 genets per 16.000 infants i 6.000 genets austriacistes, i definint $E_a = 0.6$ i $E_b = 0.8$, els valors del joc estratègic varien fins a situar-se en els mostrats a la taula 7.4²¹.

²⁰Veure apartat 6.5.2 per al procés.

²¹Els aliats també estaven patint problemes logístics, d'altra banda, així que la seva eficiència s'ha rebaixat adientment.

	A_{S1}	A_{S2}	A_{S3}
A_{B1}	0.4875	0.2	0.7
A_{B2}	0.4875	0	1
A_{B3}	0.4875	0.5	1

Taula 7.4: Model estratègic de la contraofensiva aliada

En aquest context, la opció A_{S1} passà a ser la més adequada dins el conjunt global d'opcions del bàndol austriacista, doncs aplicant el teorema MiniMax deixa d'existir un punt de sella a la intersecció entre A_{B3} i A_{S2} perquè el jugador austriacista surt més beneficiat triant la seva primera opció.

Aquest canvi en la situació fou percebut tant per ells com pels seus enemics, i Villadarias decidí retirar les tropes cap a zones més avantatjoses des d'un punt de vista defensiu i logístic. Els borbònics intentaren bloquejar el pas que existeix a Alfarràs per passar el riu Noguera Ribagorçana, però la maniobra fou un complet desastre. El general anglès James Stanhope s'avançà a les forces de les dues Corones tot travessant la Noguera Ribagorçana i desplegant-se a les altures que dominen la població d'Almenar. Deixarem en aquest punt l'estudi de la campanya, tot mostrant el resultat que, en termes de cartografia comprensiva, l'anàlisi fet ens ha proporcionat. Seguidament, passarem a analitzar la pròpia batalla d'Almenar, un cop hem explicat les causes i accions que van portar a la mateixa.

7.7 La cartografia didàctica

Després d'haver analitzat les diverses problemàtiques relacionades amb l'inici de la campanya, tot formulant noves hipòtesis i plantejaments fent servir les tècniques esmentades en aquesta investigació (en concret l'anàlisi espacial, les fonts textuais i la teoria de jocs) cal plasmar tot aquest coneixement nou en un conjunt de mapes que, a més, segueixin les directrius suggerides per l'anàlisi fet al voltant de la cartografia emprada en la didàctica del patrimoni bèl·lic (Veure apartat 5.2).

Podem separar les operacions en quatre fases diferents. Certament és una divisió

arbitrària ja que són moviments continus que tenen sentit vistos de manera global, i no com a etapes independents. Malgrat tot, s'han aprofitat les pauses que hi va haver entre marxes i combats, donant com a resultat aquestes quatre fases en què l'activitat fou més intensa. Així, com que estem generant cartografia per a una publicació en format paper no hi ha més possibilitats que dividir la seqüència temporal de forma discreta com hem fet en aquest cas, tot i que es reconeix aquesta carència de la cartografia tradicional²².

En una publicació real aquests mapes anirien intercalats entre l'estudi de les fonts textuais, però hem cregut convenient, a efectes pràctics de recerca, mostrar-los tots junts al final de la mateixa; cal destacar que la informació mostrada en ells és el resultat d'aplicar l'anàlisi espacial i la teoria de jocs al problema i, per tant, sense aquests passos previs hagués estat impossible generar aquesta cartografia comprensiva.

En el primer mapa (figura 7.21) podem observar les disposicions inicials de les dues forces, així com el territori controlat per cada bàndol a l'inici de la campanya.

El segon mapa (veure figura 7.22) ens mostra l'etapa final del mes de maig, quan els borbònics es van veure obligats a retirar-se cap a Lleida per culpa de les riuades, al mateix temps que Starhemberg reforçà la posició dels aliats al marge esquerre del Segre.

En el tercer mapa (figura 7.23) podem veure les marxes borbòniques cap a Balaguer que es dugueren a terme al juny. Marcat de manera més pronunciada trobem el moviment fet pel gruix de l'exèrcit de Felip, mentre que les diverses incursions realitzades per la seva cavalleria tenen un traç més fi.

D'altra banda cal destacar que, donada la importància de la lluita a les muntanyes en relació als subministres, s'ha trobat pertinent destacar aquesta informació al mapa, en forma d'un traç que, tot i ser lleuger, delimita perfectament la zona de control dels miquelets. Reflectir això en aquest mapa dedicat a la difusió de coneix-

²²Seria més adequat crear una animació amb el conjunt total d'operacions, però òbviament això no és factible dins un llibre; ni el fet d'aportar aquesta animació en un format informàtic adjunt com un Compact Disc seria eficaç, ja que és incòmode per al lector necessitar un ordinador sempre que estigui consultant la publicació.

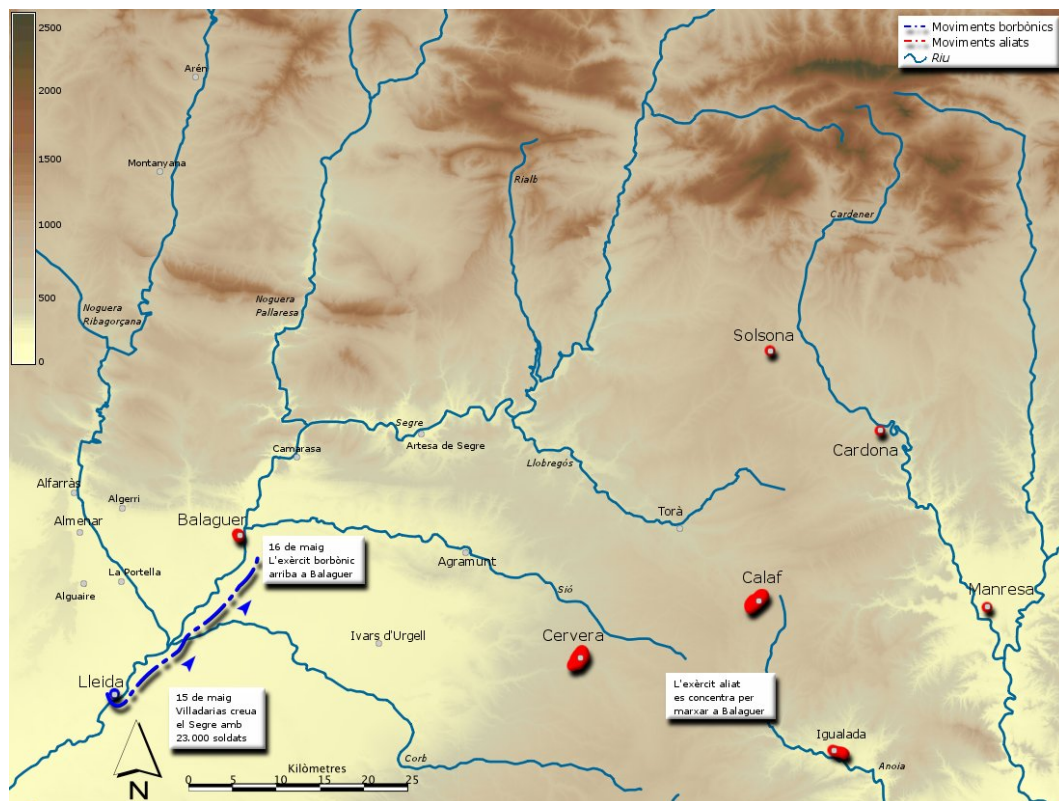

Figura 7.21: Inici de la campanya d'Almenar (maig 1710)

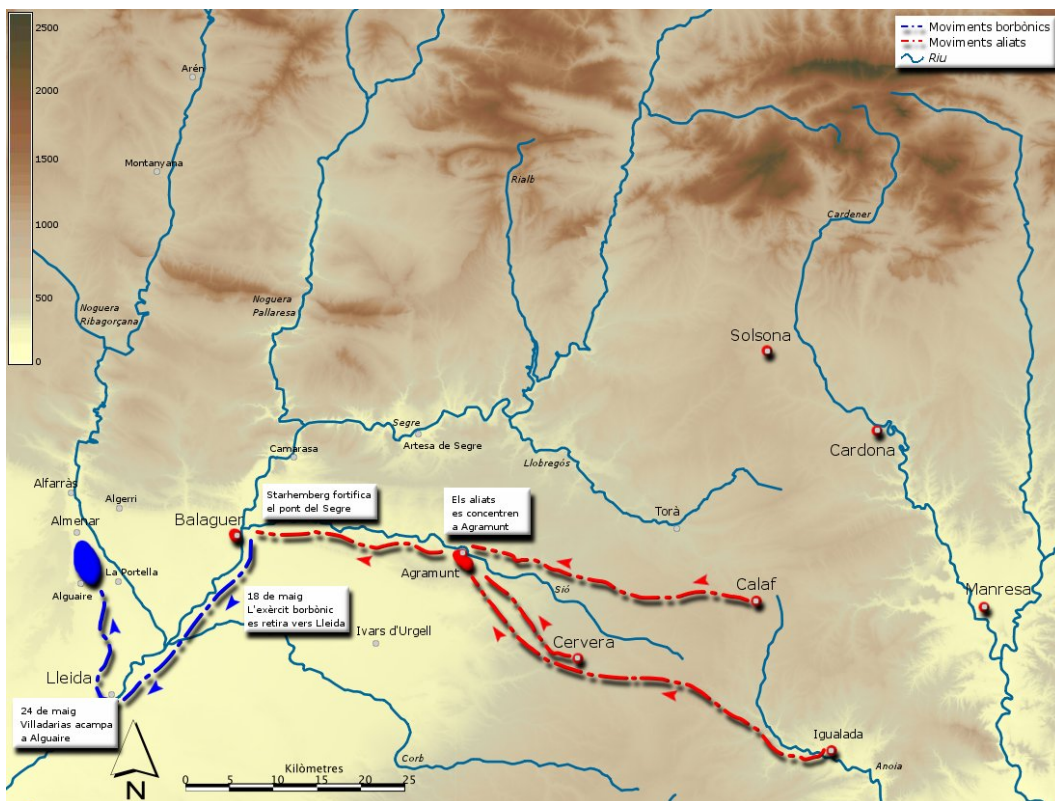

Figura 7.22: Retirada borbònica a Lleida (maig 1710)

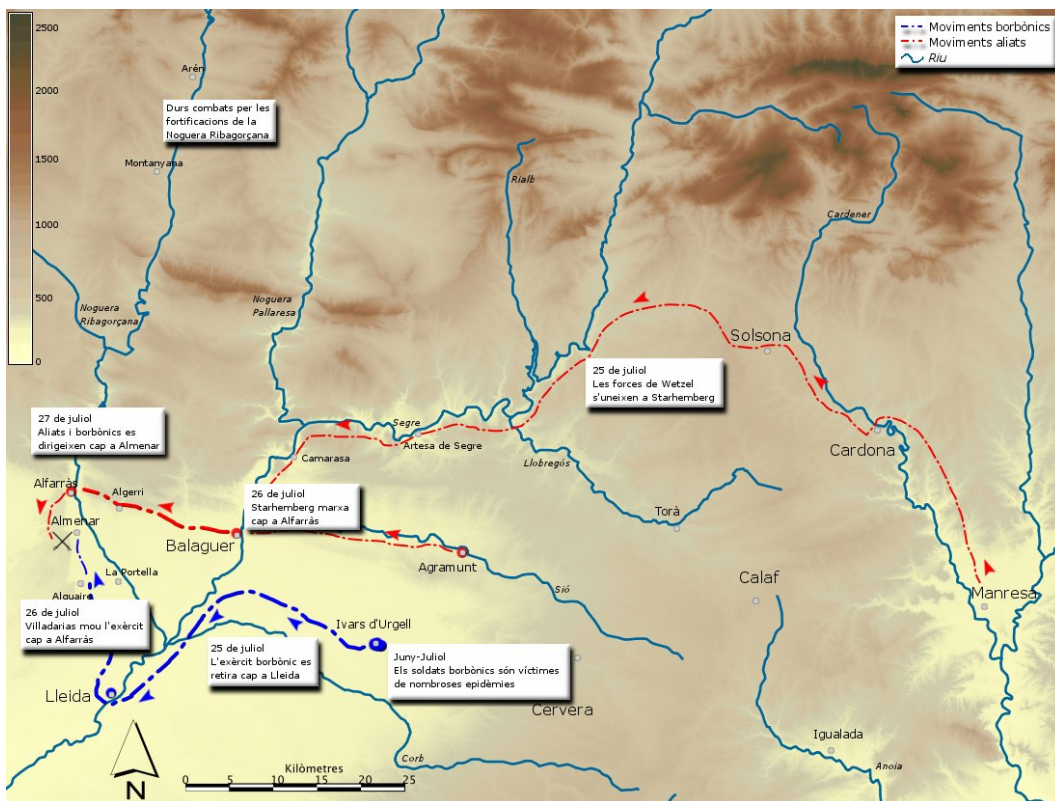

Figura 7.24: Marxes cap a Almenar (juliol 1710)

intentat, doncs, establir un ordre de batalla aliat coherent amb les principals fonts, d'entre les quals destaca la relació de tropes concentrades pels aliats a Balaguer dins les *Narraciones Históricas* (Castellví 1999*a*, p. 137). Es detallen a continuació els regiments de l'exèrcit d'Starhemberg, la presència dels quals a Almenar és confirmada conjuntament per la majoria de les fonts.

- Oficials superiors de l'exèrcit aliat
 - Comandant en cap: General Guido von Starhemberg
 - Comandant de les tropes palatines: Comte Freiherr von Frankenberg
 - Comandant de les tropes holandeses: Tinent General baró de Belcastel
 - Comandant de les tropes angleses: General James Stanhope
 - Comandant de les tropes portugueses: Comte d'Atalaya
 - Comandant de les tropes espanyoles austriacistes: Comte de la Puebla
- Regiments aliats participants a la batalla, nomenats segons la posició d'esquerra a dreta dins la línia de combat.
 - Ala esquerra de cavalleria (22 esquadrons),
 - * 1ª línia (12 esq.)
 - Regiment de la reina Anna (Anglaterra, 2 esq.)
 - Regiment de dragons del Comte Frans von Nassau (Anglaterra, 2 esq.)
 - Regiment de dragons de Daniel Harvey (Anglaterra, 2 esq.)
 - Regiment Dragoner num. 4 de la província d'Holanda, comandat pel Generalmajor Claude Francois, baró de Mattha (Holanda, 2 esq.)
 - Regiment zu Pferde num.8 de la província d'Holanda, comandat pel brigadier Johann Bernhard Alexander von Drimborn (Holanda, 2 esq.)

- Regiment zu Pferd de Freiherr von Frankenberg (Palatinat, 2 esq.)
- * 2ª línia (10 esq.)
 - Regiment de dragons del Major-General John Pepper (Anglaterra, 2 esq.)
 - Regiment de dragons de William Rochford (Anglaterra 2 esq.)
 - Regiment Dragoner num. 2 de la província d'Holanda, comandat pel Generalmajor Christoffel von Slippenbach (Holanda, 2 esq.)
 - Regiment zu Pferd de Degenhardt Bertram Graf von Spee (Palatinat, 2 esq.)
 - Regiment zu Pferd de Freiherr von Frankenberg (Palatinat, 2 esq.)
- Infanteria del centre (32 batallons)
 - * 1ª línia (17 bat.)
 - Scots Guards del Tinent General William Kerr (Anglaterra, 1 bat.)
 - Regiment de Phineas Bowles (Anglaterra, 1 bat.)
 - Regiment de George Wade (Anglaterra, 1 bat.)
 - Regiment del General Major Saint Armand (Holanda, 1 bat.)
 - Pfalz Garde (Palatinat, 1 bat.)
 - Regiment d'infanteria del Comte de Ahumada (Castella, 1 bat.)
 - Regiment de Pablo Gaetano de Albuquerque (Portugal, 1 bat.)
 - Regiment de Gschwind (Imperials, 3 bat.)
 - Regiment de Reventlau (Imperials, 3 bat.)
 - Reials Guàrdies Catalanes (Catalunya, 1 bat.)
 - Regiment de Starhemberg (Imperials, 3 bat.)
 - * 2ª línia (15 bat.)
 - Regiment del Coronel Thomas Harrison (Anglaterra, 1 bat.)

- Regiment del Coronel Richard Munden (Anglaterra, 1 bat.)
 - Regiment de Humphrey Gore (Anglaterra, 1 bat.)
 - Regiment de Michael Richards (Anglaterra, 1 bat.)
 - Regiment de James Dormer (Anglaterra, 1 bat.)
 - Regiment de Willem Verpoorter (Holanda, 1 bat.)
 - Regiment de La Mark (Palatinat, 2 bat.)
 - Regiment de Francisco Ferrer (Castella, 1 bat.)
 - Regiment de Diego Suárez de Bouillon (Portugal, 1 bat.)
 - Regiment de Osnabruck (Imperials, 3 bat.)
 - Regiment de Eckh (Imperials, 2 bat.)
- Ala dreta de cavalleria (21 esq.)
- * 1^a línia (13 esq.)
 - Regiment de O'Kelly (Portugal, 3 esq.)
 - Regiment de Miranda (Portugal, 3 esq.)
 - Regiment de Cuirassiers de Morràs (Catalunya, 2 esq.)
 - Regiment de dragons num.6 de Franz Graf Jörger de Tollet (Imperials, 3 esq.)
 - Dragons del rei comandats pel General Comte de Galbez (Catalunya, 2 esq.)
 - * 2^a línia (8 esq.)
 - Regiment de cuirassers aragonesos del Coronel Gaspar Fernández de Córdoba (Aragó, 2 esq.)
 - Regiment de don Joao de Almeida (Portugal, 3 esq.)
 - Regiment de Castro (Portugal, 3 esq.)
- Total: 32 batallons i 43 esquadrans.

Si és difícil conèixer l'ordre de batalla aliat, és encara més complicat concretar les forces borbòniques que entraren en combat, doncs a causa de la ràpida desfeta poques

fonts expliquen quines tropes tenia disponibles Villadarias. L'ordre de batalla més acurat és aportat també per Castellví, datat a finals de juny durant els combats de Balaguer (Castellví 1999*a*, p. 137). Tenint en compte que els borbònics no reberen més reforços importants fins després d'Almenar, probablement és molt semblant al que van tenir durant aquest enfrontament:

- Oficials superiors de l'exèrcit borbònic
 - Comandant en cap: Francisco Castillo Fajardo, marquès de Villadarias.
 - Comandant de l'avantguarda borbònica: Octavio de Medici, duc de Sarno
- Regiments borbònics participants a la batalla.
 - Regiments d'Infanteria espanyola (47 batallons)
 - * Guàrdies Reials Espanyoles (5 bat.)
 - * Patiño (2 bat.)
 - * Moya (2 bat.)
 - * Reial artilleria (1 bat.)
 - * Savoia (2 bat.)
 - * Trujillo (2 bat.)
 - * Mar de Nàpols (2 bat.)
 - * Trinxeria catalans (1 bat.)
 - * Palencia (2 bat.)
 - * Pamplona (1 bat.)
 - * Madrid (2 bat.)
 - * Úbeda (1 bat.)
 - * Guadalajara (2 bat.)
 - * Ronda (1 bat.)
 - * Cádiz (2 bat.)
 - * Sevilla (2 bat.)

- * Navarra (2 bat.)
- * Badajoz (1 bat.)
- * Murcia (2 bat.)
- * Castilla (2 bat.)
- * Medina Sidonia (2 bat.)
- * Santa Fe (1 bat.)
- * Bajeles (2 bat.)
- * Armada (2 bat.)
- * Vico (1 bat.)
- * Tajiva (1 bat.)
- * Piana (1 bat.)
- Regiments d'Infanteria flamenca (17 bat.)
 - * Guàrdies Reials Valones (5 bat.)
 - * Fusellers flamencs (2 bat.)
 - * Brujas (2 bat.)
 - * Malines (2 bat.)
 - * Petits valons (2 bat.)
 - * Venloo (2 bat.)
 - * Província de Namur (2 bat.)
- Regiments d'infanteria reclutats entre tropes franceses al 1809 (16 bat.)
 - * Castlebar (2 bat.)
 - * Don Marcos Araciel (2 bat.)
 - * Don Juan Camolford (2 bat.)
 - * Mr. Mac-Cauley (2 bat.)
 - * Don JuanPalinnot (2 bat.)
 - * Don Pedro Doyé (2 bat.)
 - * Don Diego de Motte (2 bat.)

- * Louvigny (1 bat.)
- * Évoli (1 bat.)
- Regiments de cavalleria (56 esquadrons)
 - * Guàrdies Reials de Corps (4 esq.)
 - * Regiment de la Reina (4 esq.)
 - * Asturias (4 esq.)
 - * Rossellón Viejo (4 esq.)
 - * Órdenes Viejo (4 esq.)
 - * Órdenes Nuevo (4 esq.)
 - * Pozoblanco (4 esq.)
 - * Gironella o Agulló (3 esq.)
 - * Orive (3 esq.)
 - * Órdenes Nuevo (3 esq.)
 - * Milán (3 esq.)
 - * Lanzarote (3 esq.)
 - * Málaga (3 esq.)
 - * Extremadura Viejo (3 esq.)
 - * Sanseverino (3 esq.)
 - * Jaén (4 esq.)
- Regiments de dragons (18 esq.)
 - * Osuna (3 esq.)
 - * Picalques (3 esq.)
 - * Marimón (3 esq.)
 - * Vallejo (3 esq.)
 - * Daniel O'Mahony (3 esq.)
 - * Cailus (3 esq.)

- Total: 80 batallons i 74 esquadrons

7.8.2 La descripció de les fonts textuais

Un cop estimades la força i organització de cada exèrcit en el moment de l'enfrontament, passarem a descriure la batalla segons és explicada en les fonts textuais disponibles.

7.8.2.1 L'aproximació al camp de batalla

Seguint les ordres acordades al consell de guerra aliat, el general Stanhope encapçalà la marxa, amb ordres de passar el Segre per Balaguer, avançar cap a Alfarràs i creuar la Noguera Ribagorçana, tot impedit que l'exèrcit borbònic pogués apropiarse del pas que allí existia.

Amb una tropa escollida de 4 regiments de dragons, 1.000 granaders d'elit i 6 canons, doncs, Stanhope es dirigí cap a Alfarràs, amb ordres de col·locar els pontons necessaris per al pas del gruix de l'exèrcit, tot establint-se al marge dret del Noguera Ribagorçana en la matinada del dia 27 de juliol. Aquest petit contingent estava composta per (Boyer 1711, p. 86):

1. Royal Regiment of Dragoons
2. Regiment de Dragons anglesos de Pepper.
3. Regiments de Dragons holandesos de Mattha i Schlippenbach.
4. 20 companyies de granaders, 6 canons i pontons a les ordres del Major-General d'infanteria comte d'Eck.

Tot l'exèrcit aliat seguí l'avançada comandada per Stanhope, efectuant una marxa ràpida. Malgrat haver de passar el Segre per l'únic pont de pedra que existia a Balaguer, tots els soldats, canons i cavalls es trobaven ja a la riba dreta del riu a les 8 del matí del 27. Després de passar per un altre pont, aquest sobre el riu de Farfanya, l'exèrcit va fer una aturada de dues hores, en les quals van descansar i reorganitzar l'ordre de marxa, tot desplaçant a l'avantguarda la totalitat de la cavalleria.

Així doncs, en el nou desplegament la cavalleria, formada en dues columnes, era seguida per la infanteria i els bagatges en dues columnes més cap a Algerri.

Allà Starhemberg rebé notícies de l'avantguarda d'Stanhope, comunicant-li que ja havien desplegat els pontons al riu, i que a més aquest anava tan baix de cabal que la cavalleria, i fins i tot la infanteria, podria travessar-lo directament.

Mitja hora després Stanhope envià un altre missatger al gruix de l'exèrcit, explicant que havia contactat amb una força enemiga de 19 esquadrons i dues brigades d'infanteria marxant cap a Almenar. Darrera aquesta força els genets d'Stanhope veieren núvols de pols, senyal inequívoca que una quantitat important de tropes estava marxant a l'encontre dels aliats (Boyer 1711, p. 89).

Aquestes forces detectades per Stanhope eren la resposta de Villadarias, que intentava controlar el mateix pas d'Alfarràs pel qual els aliats començaven a creuar. Com s'ha dit anteriorment, el comandant borbònic havia enviat la nit del 26 de juliol una potent avantguarda consistent en 2 o 3 regiments de dragons, 4 batallons d'infanteria i nombrosos granaders que, comandada pel duc de Sarno, tenia ordres de capturar el pas de la Noguera Ribagorçana per Alfarràs (Castellví 1999a, p. 159). Per culpa d'una lenta marxa no va arribar a temps d'evitar el control dels aliats d'aquests mateixos passos, i es va haver d'establir cap a les 11 a les altures que rodegen Almenar per l'oest, tot guaitant les forces enemigues (Lord Mahon 1832, p. 301). Probablement al pujar a l'altiplà de Fenollet i veure des d'allà la cavalleria d'Stanhope a la marge dreta de la Noguera Ribagorçana, i la resta de l'exèrcit aliats travessant ja el riu, Sarno dubtà sobre què fer, tot aturant-se i informant Villadarias de la situació (Pedrozo Galra 1710, pp. 6-7). Cal recordar que amb els reforços nouvinguts l'exèrcit d'Starhemberg havia augmentat en número considerablement i, per tant, la visió d'un exèrcit aliats tan nombrós hauria inquietat al comandant borbònic.

Sarno, a falta d'una millor alternativa, esperà que la resta de l'exèrcit, que marxava en dues grans columnes, es reunís amb ell abans de continuar. Per aquest motiu, doncs, va establir destacaments per a controlar el poble d'Almenar, que era la última població per on passava la carretera que enllaça Lleida amb Alfarràs. Al mateix temps desplegà el gruix de la seva cavalleria a les altures que dominen la vila, evitant una possible maniobra de flanqueig aliada.

Així doncs, la matinada del 27 de juliol els comandants borbònics van ser agafats per sorpresa, ja que no pensaven que Carles estigués localitzat tan a prop de la seva posició. Quan l'exèrcit borbònic va arribar a Almenar es trobà amb les forces que Stanhope havia dut a través del pont d'Alfarràs. Rapin de Thoyras parla de forces més nombroses que no pas les que Stanhope estava comandant com a avantguarda. En concret ens descriu 27 esquadrons de cavalleria aliats que, ajudats per una petita força d'infanteria, estaven establerts sobre les importants altures que dominen Almenar. Mentre que la força d'infanteria esmentada eren els 1.000 granaders, l'augment i augment d'esquadrons dels 8 reals (4 regiments de 2 esquadrons) als 27 citats pot indicar que Stanhope havia anat reunint la cavalleria del gruix de l'exèrcit, que marxaven darrera la seva avantguarda (Castellví 1999*a*, p. 164)²³.

Stanhope, per la seva banda, després de passar el riu per Alfarràs va decidir pujar a l'altiplà que domina tota la ruta, conegut com a Pla del Sas. Era una decisió tàcticament encertada, ja que si avançava a través de la carretera cap al sud, vorejant el marge dret de la Noguera Ribagorçana, quedava exposat a un atac des de les altures per part de la força enemiga. A més, marxant cap a Lleida a través d'aquesta altura seria molt més fàcil detectar la presència de l'exèrcit borbònic. La visió des de l'altiplà és avui en dia ser excel·lent, tot dominant el terreny en un dia clar, així com la carretera que puja des de Lleida. Per tant, és lògic que la cavalleria aliada avancés per aquesta ruta enlloc de marxar per la carretera.

L'exèrcit borbònic marxava dividit en dues seccions. El gruix de l'exèrcit, amb la major part de la infanteria, es desplaçava en dues columnes pel camí que, passant per Alguaire i Almenar, menava cap a Alfarràs. Tota la cavalleria d'Amézaga, per altra banda, vigilava la marxa per sobre de l'altiplà situat a l'oest del camí, prenent així la mateixa decisió que Stanhope. Les unitats d'infanteria que havien acompanyat la força de Sarno, i que comptava aproximadament amb 8 batallons, s'havia desplegat defensant la població d'Almenar, amb algunes tropes al flanc dret de la cavalleria espanyola.

²³Segons el mateix Stanhope la totalitat de la cavalleria de l'ala esquerra, que comptava amb 22 esquadrons, havia travessat la Noguera Ribagorçana cap al migdia.

Un anònim genet anglès, pertanyent al regiment de Lord Raby (el propi regiment de la reina Anna), relata aquesta fase de la batalla (Falkner 2005, p. 223):

On Sunday 16th of July [O.S] (sic) just as the sun was rising we got over the river, then we refreshed our horses and ourselves, and about one in the afternoon good part of our horse was got over the river and we had orders to mount our horses, which we did and marching into the plain a party was ordered out to go with Brigadier Peper to see if he could discover the enemy, which he soon did. Our horse being almost all over and our foot making all the haste they could in getting over, but the enemies squadrons began to appear very thick upon the hills, which was strong ground.

Pel que fa als aliats, donada l'estretesa de l'altiplà en el qual estaven posicionats no van poder desplegar en *battalia* l'exèrcit. Les dues ales de cavalleria s'havien desplegat una darrera l'altra, primerament l'esquerra, al front de l'exèrcit. Cadascuna d'elles estava dividida en dues línies, a les que seguia tota la infanteria, desplegada en 4 línies successives (Boyer 1711, pp. 87-88). És molt probable que els batallons d'infanteria no es dividissin en les acostumades 3 files de soldats, doncs l'estretesa del terreny no ho permetia, i per tant els fusellers aliats haurien d'estar formats en més files de fons.

7.8.2.2 El combat

Ben aviat la força d'infanteria borbònica es trobà trabada al sud d'Almenar. Villadarias havia estat totalment superat per la rapidesa amb la qual Stanhope havia passat el riu, tot controlant les zones elevades del Sas. Aquest general anglès era conegut per la seva agressivitat, tal i com es veu en l'obra de Lord Mahon i els fets confirmen, doncs les ordres que havia rebut d'Starhemberg tan sols es limitaven a controlar el riu. Per tant, la marxa cap a les rodalies d'Almenar fou probablement feta per pròpia iniciativa. Ens podem imaginar la vista des d'on estava situat Stanhope, dalt del cavall; davant d'ell, a la zona coneguda com a pla de Fenollet,

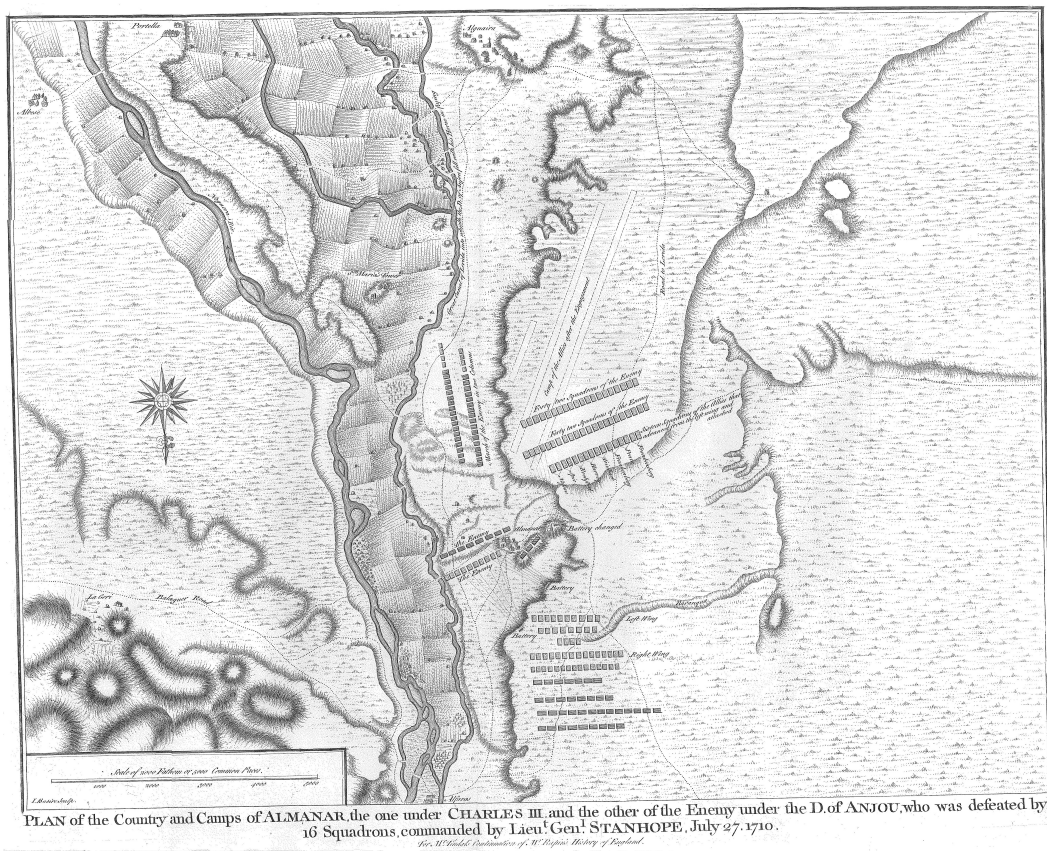

Figura 7.26: Mapa de la batalla d'Almenar segons Tindal

partides de genets provinents de la cavalleria borbònica. Per sota i a la seva esquerra la vila d'Almenar, amb destacaments d'infanteria i cavalleria borbònics bloquejant la carretera com a avantguarda del gruix de l'exèrcit.

Finalment, seguint la carretera sota l'altiplà, el gruix de l'exèrcit marxant en dues columnes amb tota la infanteria, el tren d'artilleria i tots els bagatges dels soldats, incloses les nombroses propietats que el rei Felip i els seus comandants portaven en campanya, igual que la resta d'oficials de l'època.

Villadarias, doncs, va ser sorprès per la rapidesa de la marxa aliada fins al punt de no poder desplegar completament les seves tropes en formació de batalla.

Veient la posició de debilitat de l'enemic, Stanhope va demanar a Carles i Starhemberg permís per a atacar, però li fou negat. Aquesta negativa es produí probablement cap a les 14 hores, quan els borbònics tenien desplegada tan sols la força del duc de Sarno. L'exèrcit aliat, però, tampoc havia arribat a Almenar (tan sols part de la cavalleria havia passat pels ponts d'Alfarràs), i per tant qualsevol acció ofensiva podia ser molt arriscada. Si l'atac anava malament l'exèrcit, que no estava desplegat en formació de batalla, quedaria dividit pel riu i en una posició totalment insostenible que podria significar la pèrdua de tota la seva cavalleria, així com de l'artilleria i la infanteria que acompanyava a Stanhope.

Starhemberg en un primer moment va visitar a Stanhope per tal d'observar l'enemic, però és probable que, durant la major part de l'acció, estigués situat a Alfarràs dirigint el pas del gruix de l'exèrcit, i per tant no comprengué del tot la oportunitat que se li brindava al seu subordinat. Les comunicacions en aquella època, efectuades a partir de missatgers, no eren gens àgils, generant-se sovint errades i retards en la recollida d'informació. A més, el coneixement que els comandants tenien es degradava a mesura que l'acció estava lluny de la seva posició, ja que la informació fluïa amb retard i distorsions. Per evitar aquests problemes Stanhope va desplaçar-se a on estava el rei Carles i Starhemberg, amb la intenció d'obtenir el permís d'atacar dels seus superiors (Lord Mahon 1832, p. 302). Segons el seu descendent Lord Mahon, el comandant anglès fins i tot va amenaçar amb retirar les seves tropes de l'escenari peninsular si no se li permetia atacar les tropes borbòniques. Cap altra

font confirma que la pressió d'Stanhope arribés a tal nivell, però tenint en compte les situacions similars a les que va haver de fer front Marlborough a Flandes no seria gens estranya aquesta amenaça. A més, la cavalleria anglesa d'aquesta època era coneguda per la seva agressivitat al camp de batalla, en alguns casos vorejant la temeritat, i les seves accions a Almenar confirmen aquesta tendència.

Per la seva banda, els comandants borbònics havien sortit de Lleida amb el gruix de l'exèrcit cap a les 15 hores i, van rebre la notícia relatant la presència aliada poc temps després (Pitaval 1715, p. 6). Les seves tropes estaven en una situació precària, i era necessari desplegar-les en millors posicions fins la caiguda de la nit, que els permetria retirar-se cap a Lleida si era necessari.

Villadarias no va reaccionar a les notícies, possiblement esperant que la imminent arribada de la obscuritat evités qualsevol acció aliada. Finalment, però, cap a les 18 de la tarda Starhemberg donà autorització al general Stanhope per a atacar les forces borbòniques. No deu ser casualitat que, segons la carta que Stanhope envià sobre l'acció al comte de Sunderland, això passava al mateix temps que la rereguarda de les tropes aliades acabava de passar sobre el pont d'Alfarràs, i probablement coincidint amb el desplegament en batalla del gruix de l'exèrcit aliat, situat ja sobre el pla del Sas. Malgrat tot, era una acció amb risc, ja que si la batalla es perdia l'exèrcit aliat hauria d'intentar retirar-se a través del riu, i de ben segur que perdria molts efectius, així com la totalitat del material pesant, en especial els canons.

Finalment, Starhemberg donà permís a Stanhope per a executar la càrrega. La decisió d'atacar respon a dues causes (Boyer 1711, p. 88). La primera és que Starhemberg tenia por que l'enemic se li escapés aprofitant la nit cap a una posició més forta, probablement a Lleida. La segona era el desplegament borbònic, que al ser tan tàcticament desfavorable convidava als aliats a aprofitar la ocasió (veure al respecte els mapes coetanis de la batalla a les figures 7.25 i 7.26).

Al mateix temps que es donava l'ordre d'atac, Starhemberg i Carles van decidir donar suport a la càrrega establint una bateria de 14 canons en un turó que dominava les posicions enemigues (Castellví 1999a, p. 162). Curiosament Lord Mahon, que en general és prou fiable com a font de la batalla, obvia aquest punt fonamental de

l'esforç aliat, possiblement amb la intenció de donar més importància a les accions del seu antecessor, Stanhope²⁴. Així, part dels canons que ja estaven disparant contra les tropes borbòniques, com es pot veure als mapes de la època, foren desplegats a l'avantguarda aliada. La poderosa bateria avançada, emplaçada molt hàbilment, dominava des de les altures tant Almenar com la infanteria situada en els altres turons.

En aquest estat de fets doncs, Stanhope va reprendre la marxa després de reorganitzar la seva cavalleria, i arribant probablement a uns 200 metres de l'enemic els genets van rebre la ordre de carregar, passant del trot lent al trot ràpid tot intentant mantenir la formació compacta.

7.8.3 Anàlisi espacial de la batalla

Abans de relatar el combat final entre les dues forces de cavalleria, és interessant fer un estudi del terreny a on aquest va tenir lloc. Les raons són variades, doncs si per una banda ens donarà claus sobre per què els esdeveniments van succeir de la manera que ho van fer, de l'altra podem esvair alguns dubtes sorgits arran de la lectura de les fonts textuais. Entre aquestes incògnites destaca el motiu pel qual els comandants borbònics no reaccionaren a la presència de tropes enemigues, així com la distinció d'algunes altres variables que afavoriren la càrrega d'Stanhope.

D'altra banda, per a fer aquest anàlisi espacial necessitem generar nous mapes, millorant la interpretació de la batalla a partir de cartografia comprensiva.

7.8.3.1 Descripció del camp de batalla

La zona en la qual s'anaven a enfrontar aliats i borbònics ha estat, per les seves característiques geoestratègiques, un lloc a on s'han produït nombrosos enfrontaments al llarg de la història: una batalla entre el Cid i el comte de Barcelona durant el 1082; un setge a Almenar durant el 1641 en plena Guerra dels Segadors, l'enfrontament que ens ocupa a la Guerra de Successió Espanyola, i fins i tot combats per

²⁴Tan sols fa esment de l'artilleria després de la narració de l'enfrontament, quan explica com el comte Nassau va morir a causa d'una bala de canó aliada.

l'aeròdrom situat a l'altiplà durant la Guerra Civil del segle XX (1936-1939).

Situat just al nord de Lleida, l'altiplà que voreja per l'oest la Noguera Ribagorçana té una altura considerable des de la qual és fàcil observar bona part del territori lleidatà. Entre l'altiplà i la Noguera Ribagorçana trobem diferents poblacions: Alfarràs (a on existeix un dels principals passos del riu), Almenar, Alguaire i d'altres poblacions menors, unides per una petita xarxa de canals que recorre tot el marge dret del riu. Per Alfarràs s'accedeix a l'altiplà per l'anomenat pla del Sas, a través d'una estreta pujada. En aquesta zona nord l'altiplà és prou estret, i en alguns trams arriba a tenir una amplada inferior als 800 metres. Aquest pla es junta amb el pla de Fenollet exactament a l'oest d'Almenar, mitjançant un suau desnivell entre les dues planes. La diferència d'amplada entre ambdues zones és considerable, tenint el primer una amplada màxima d'uns 1.200 metres, eixamplant-se just al sud d'Almenar fins als aproximadament 2.500 metres que fa el pla de Fenollet des d'allà fins Alguaire, com es mostra a la figura 7.27.

Al sud d'Alfarràs tan sols és possible accedir a aquestes altures per un parell d'estrets passos més; un a Almenar i un altre prop d'Alguaire. Aquest altiplà, doncs, és una elevació accessible per pocs llocs, per la qual cosa actua de barrera natural entre l'Aragó i Catalunya. Així, la possessió de l'altiplà permet a un exèrcit suficientment nombrós controlar la ruta que mena del pas de la Noguera Ribagorçana a Alfarràs fins Lleida, així com l'aproximació cap a l'interior del territori aragonès.

Pel que fa al tipus de terreny, la zona de l'altiplà més propera a Almenar no ha estat habitada de manera intensiva, com demostren les poques troballes de ceràmica documentades durant la prospecció arqueològica realitzada²⁵. Als marges trobem restes de construccions andalusines²⁶ i ibèriques, probablement destinades a vigilar la plana des de les zones amb millors vistes sobre la Noguera Ribagorçana. Els gravats de la època confirmen aquest fet, doncs no s'observen ni edificacions ni tan sols cultius de cap mena dalt l'altiplà, que probablement s'emprava en qualitat de

²⁵La prospecció fou encomanada per la Direcció General de Recerca a l'empresa de prospecció geofísica SOT, i realitzada a principis del 2007.

²⁶El topònim pot provenir del mot àrab *al menara*, que es refereix a una torre de guaita d'origen andalusí.

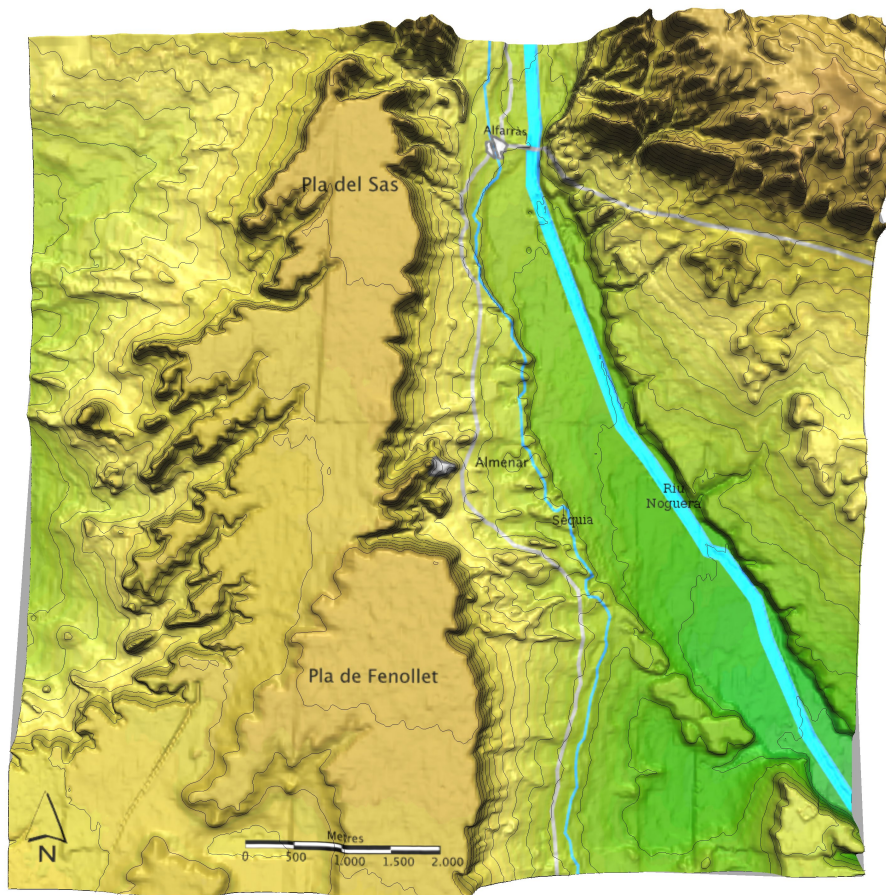

Figura 7.27: Corbes de nivell del camp de batalla d'Almenar

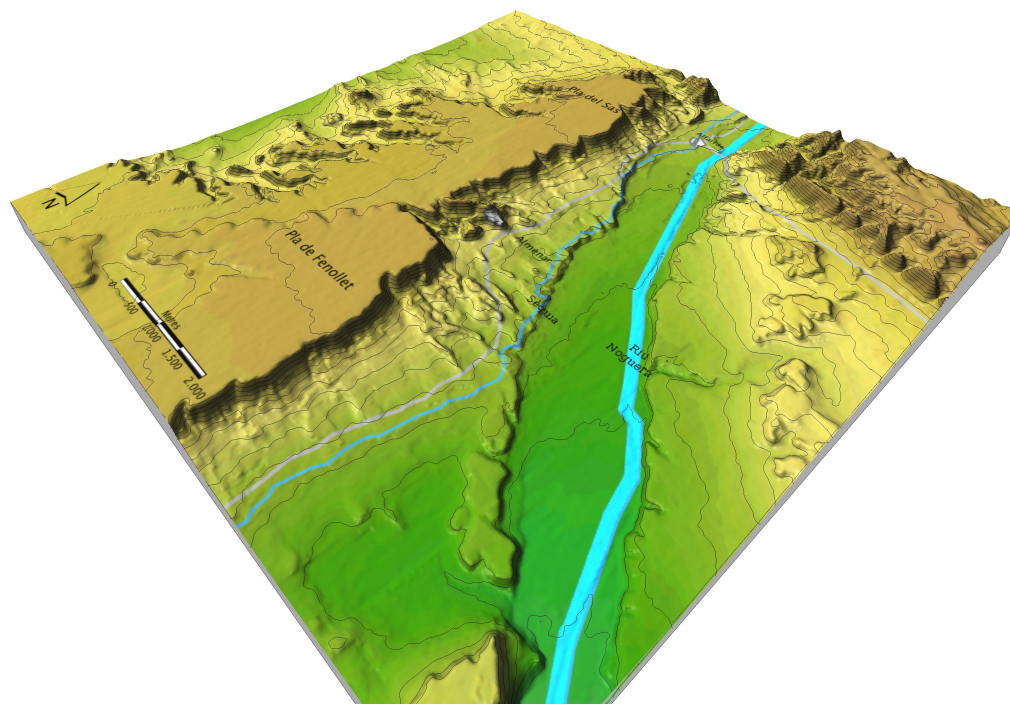

Figura 7.28: Reconstrucció virtual d'Almenar des del sud-est

terreny de pastura.. Malgrat que actualment la zona sí que és productora de blat, es conserva per sort el conjunt paisatgístic del pla del Sas i Fenollet, per la qual cosa ens podem fer una idea bastant clara de l'àrea que van observar els implicats a l'enfrontament (veure figures 7.28 i 7.29).

7.8.3.2 Estudi de línies de visió

De fet, l'atac realitzat per Stanhope sembla realment arriscat, doncs les forces borbòniques a Fenollet eren molt superiors en nombre a la cavalleria aliada. L'anàlisi de les línies de visió confirmen que des de la posició d'Stanhope, al Pla del Sas, no era possible veure el gruix de les forces de cavalleria que l'enemic estava reunint al pla de Fenollet, doncs el petit desnivell que hi ha entre les dues àrees és suficient per emmascarar els genets que s'anaven reunint allà per part borbònica. Per tant, com s'observa a la figura 7.30, Stanhope no sabia que davant seu tenia més de 40 esquadrans de genets, i va prendre la decisió d'atacar a cegues sense saber exactament a què s'hauria d'enfrontar.

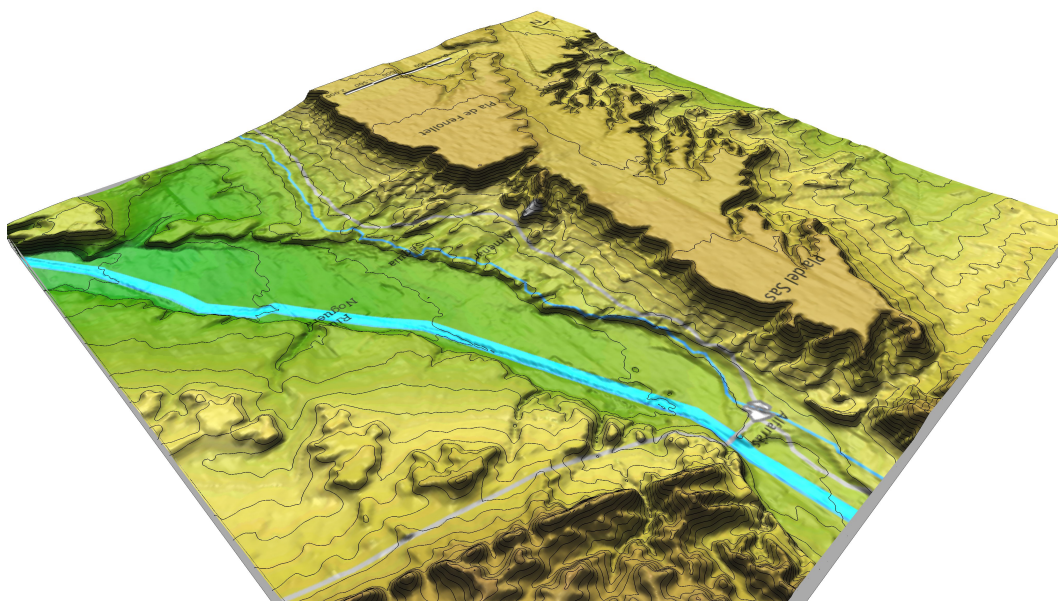

Figura 7.29: Reconstrucció virtual d'Almenar des del nord-est

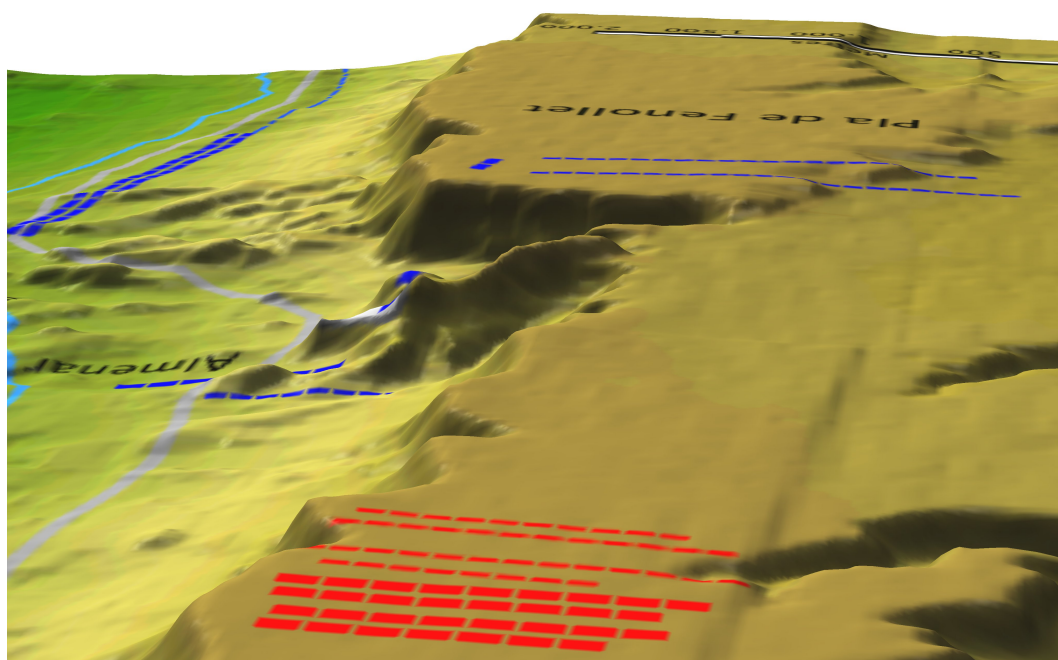

Figura 7.30: Vista d'Almenar des de la posició del general Stanhope

L'exèrcit borbònic, per contra i de manera il·lògica, no reaccionà a la presència dels enemics vora Almenar. En cap moment decidiren fer un intent per adoptar un desplegament més adient per un possible xoc que no pas l'ordre de marxa en columnes, malgrat que feia hores que coneixien l'existència de forces enemigues davant seu.

La cavalleria borbònica, malgrat la seva superioritat numèrica, tampoc carregà contra els genets d'Stanhope, limitant-se a protegir el flanc esquerre de les columnes en marxa. Els principals comandants, Felip i Villadarias, acompanyaven les columnes d'infanteria que avançaven lentament per la carretera. Com aquesta circulava per sota de l'altiplà, no podien veure l'exèrcit aliat desplegant-se en una altura superior a la seva, com es pot comprovar a la figura 7.31. Des de la seva posició no es veu el pla del Sas, ja que la pendent escarpada fa impossible reconèixer el terreny de dalt des de la carretera. Tot i això, la cavalleria borbònica situada al pla de Fenollet sí que podia veure aquestes forces i, per tant, de ben segur que el duc de Sarno i Amézaga comunicaren la informació urgentment als seus superiors, que estaven molt endarrerits.

7.8.3.3 La posició de l'artilleria aliada

Un altre punt important que no queda clar del que expliquen les fonts textuales és la posició i importància de l'artilleria aliada. L'anàlisi del terreny mostra que difícilment el tir dels canons podria arribar eficaçment al pla de Fenollet i, per tant, el seu efecte en el combat de cavalleria que allà tingué lloc probablement no va ser gaire important. Aquesta hipòtesi sembla confirmada pel fet que, fins ara, les prospeccions arqueològiques no han trobat restes que confirmen un foc intens per part de la bateria aliada en direcció a la cavalleria borbònica.

Per a confirmar-ho, hem analitzar la visió des de les dues possibles posicions diferents dels canons aliats, segons s'ha extret tant de les fonts textuales com de la cartografia generada al segle XVIII al voltant de la batalla.

Les figures 7.32 i 7.33 mostren el resultat d'aquests càlculs. L'àrea efectiva de visió fins a 1.000 metres està pintada en blau i, per tant, es pot comprovar que el

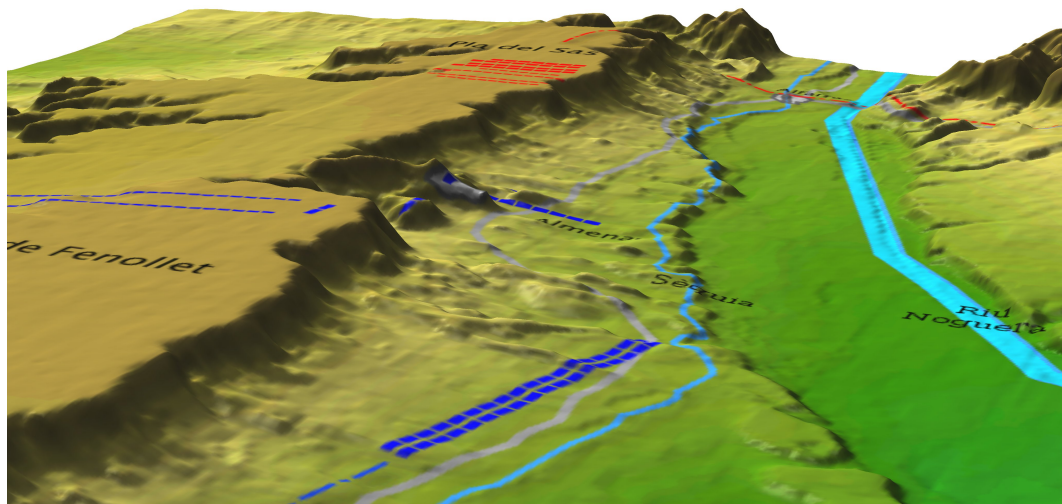

Figura 7.31: Vista d'Almenar des de la columna borbònica

tir directe des de qualsevol dels dos possibles emplaçaments fins el pla de Fenollet no és factible.

D'altra banda, el poc pes de l'artilleria aliada en el combat és refermat per la font anònima anglesa present al combat (Falkner 2005, p. 223):

And we advancing so fast after the enemy that our foor could not keep up with us, likewise our train [of artillery] could not no way bear up with their cannon to do the enemy any damage.

7.8.3.4 La seqüència de la càrrega

Per acabar aquest estudi del terreny s'han generat diverses instantànies de l'aproximació aliada cap al Pla de Fenollet. Des d'un punt de vista didàctica és important descriure cartogràficament aquest moment clau, doncs marca l'inici de la batalla d'Almenar i explica bona part del seu desenvolupament. A les figures 7.34 i 7.35 es mostra el camp de batalla just abans que Stanhope rebés el permís per a atacar.

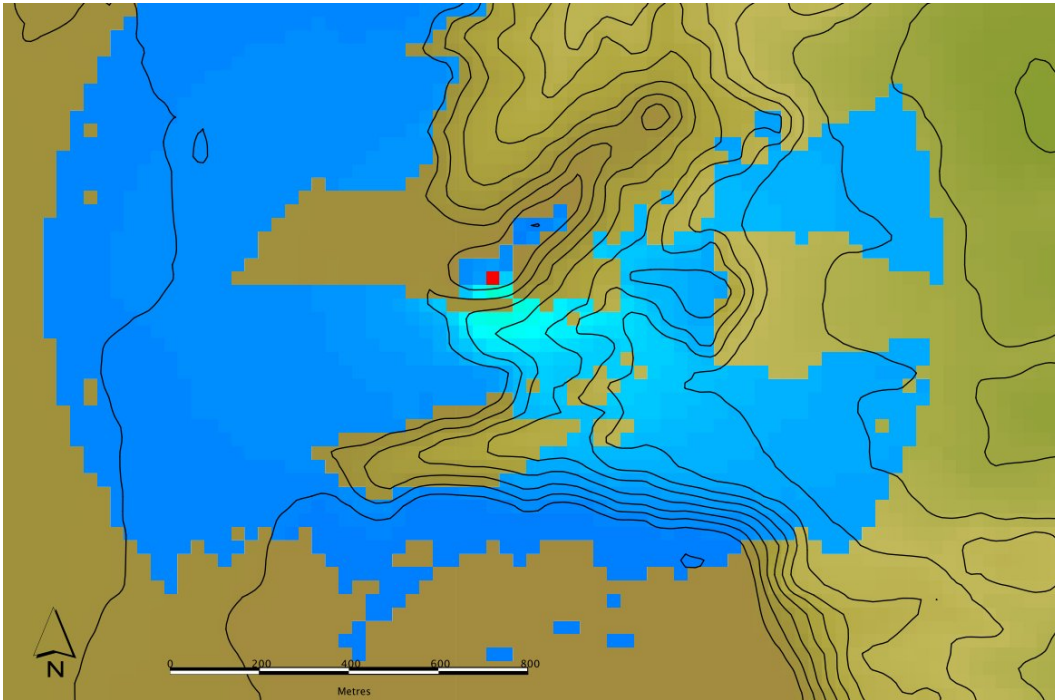

Figura 7.32: Anàlisi de línies de visió des de posició A

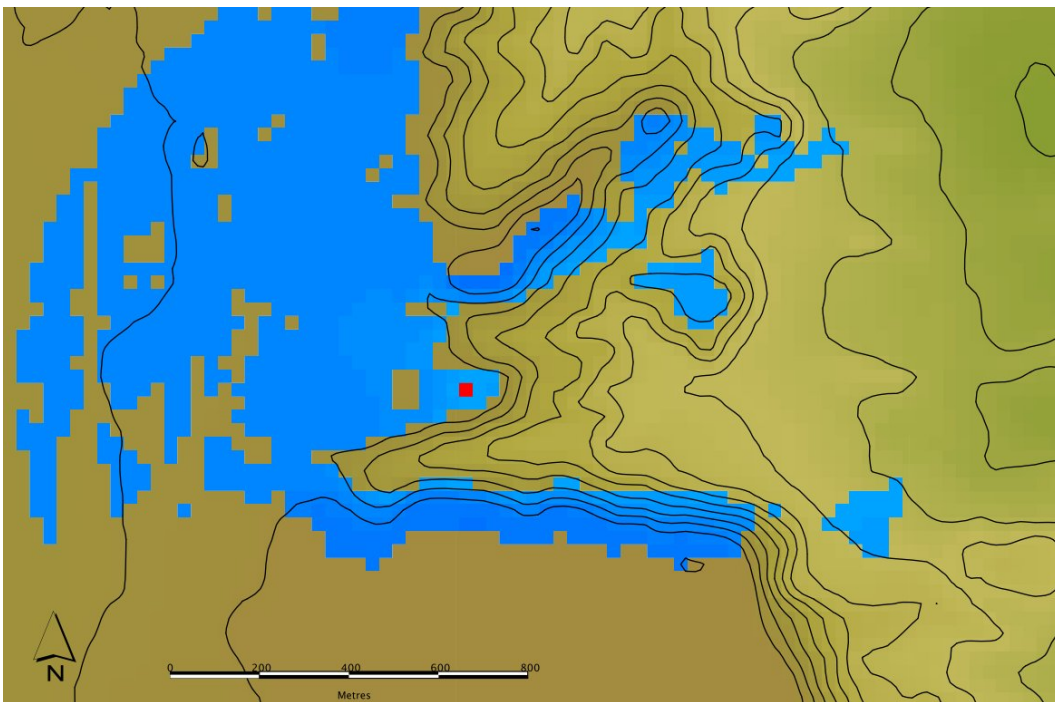

Figura 7.33: Anàlisi de línies de visió des de posició B

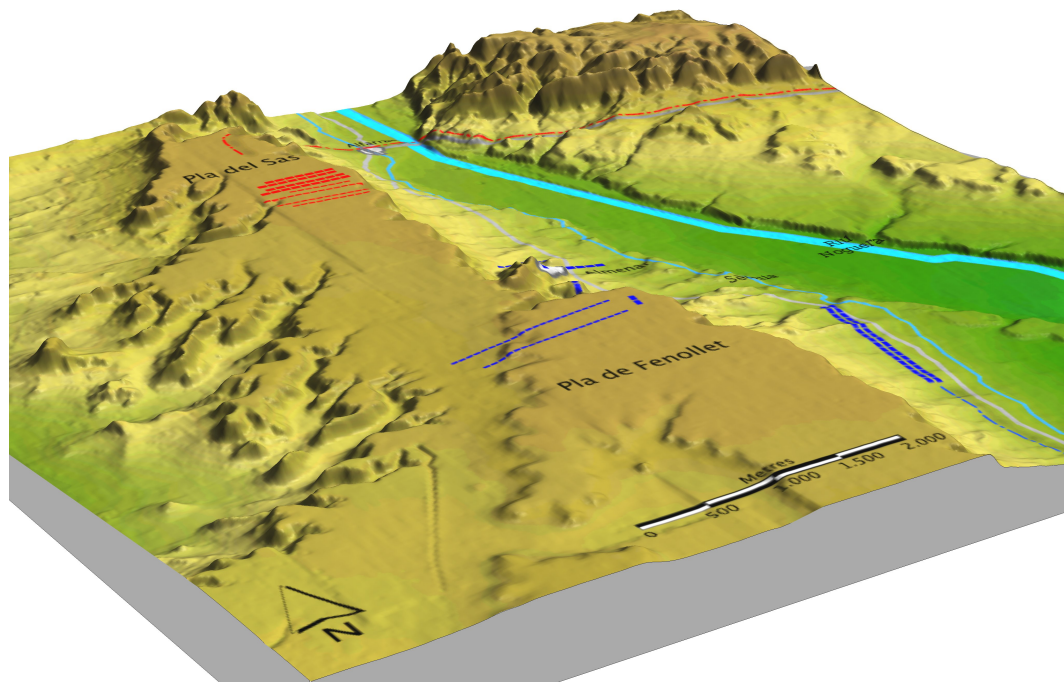

Figura 7.34: Almenar, maniobres d'aproximació (vista des del Sud-oest)

Les forces han estat representades sobre una reconstrucció virtual en 3 dimensions del terreny. D'altra banda, les dimensions de cada columna, regiment i esquadró són correctes des d'un punt de vista històric, per la qual cosa els mapes uneixen a la seva funció didàctica una altra relacionada amb la investigació base.

A les següents il·lustracions 7.36 i 7.37 es mostra l'inici de l'atac, a on Stanhope va fer avançar l'ala esquerra aliada fins arribar a la zona en la qual, com es veu en els mapes, hi ha un canvi d'elevació que acaba al pla de Fenollet.

Finalment, a les figures 7.38 i 7.39 s'ha representat el moment final de l'avenc, a on la càrrega adquirí tota la seva velocitat per a afrontar el xoc contra l'enemic amb garanties.

7.8.3.5 Anàlisi de la variable solar

Un últim anàlisi realitzat amb GIS fa sorgir un nou factor que, tot i no ser explicitat a les fonts, pot ser fonamental per a entendre la batalla, donats els resultats obtinguts.

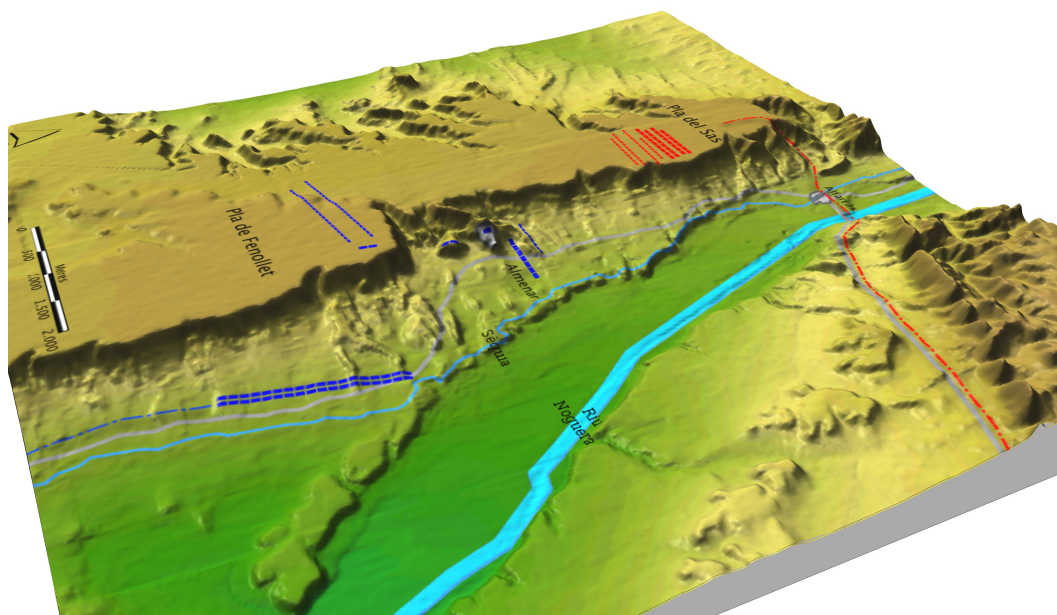

Figura 7.35: Almenar, maniobres d'aproximació (vista des de l'Est)

Quan Stanhope executà la càrrega, cap a les 19 hores, el sol s'estava ponent. Els càlculs realitzats demostren que aproximadament ho feia pel nord-oest del camp de batalla. En aquells moments la situació del Sol era crítica per a la visió des genets borbònics, tal i com indiquen els càlculs de llum realitzats a través del programa d'anàlisi del terreny GRASS i la comanda *r.sunmask*, tot introduint les coordenades del pla de Fenollet:

```
r.sunmask year=2009 month=7 day=27 elev=altures output=sol
east=296907 north=4629325 hour=19 minute=0 second=0 timezone=1 -s
```

Cal destacar que l'entrada de l'any no és rellevant en aquest cas, doncs la variació en quant als valors que ens interessa és molt menor que no pas la que pugui tenir el mes de l'any.

El resultat és el següent:

- Posició solar respecte la línia borbònica: azimuth 283.93°. (aproximadament al

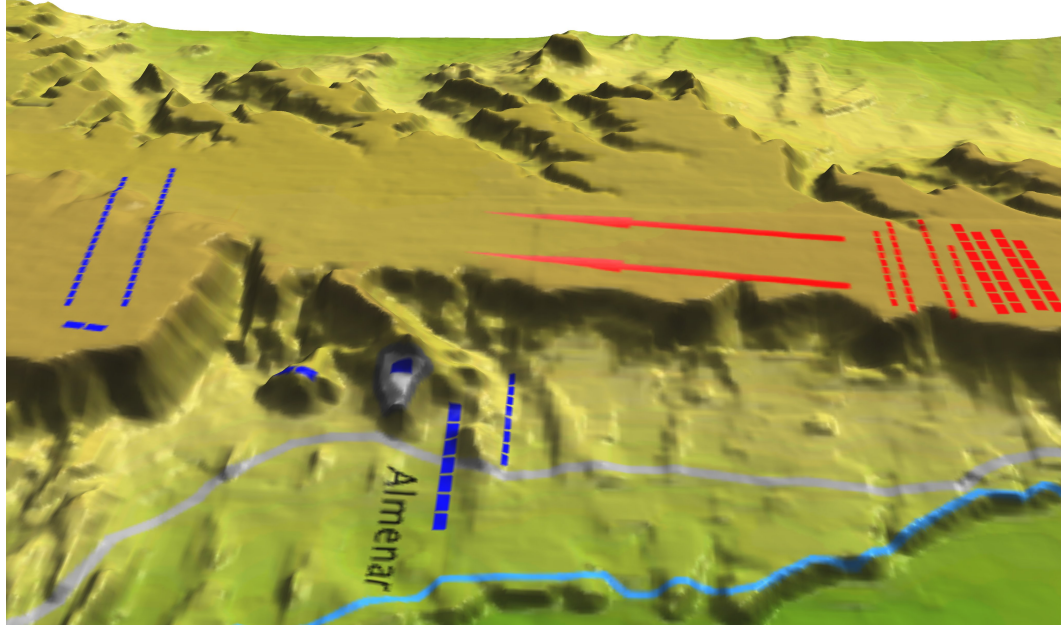

Figura 7.36: Inici de l'atac d'Stanhope a Almenar

nordoest).

- Angle del sol sobre l'horitzó: 13.49°
- Posta de sol: 20:16:58 hores.

Així, els rajos del sol farien difícil la correcta visió de la línia aliada des de la posició borbònica, i d'aquesta manera difícilment haguessin pogut jutjar adequadament les intencions d'Stanhope.

Aquest càlcul, doncs, dóna sentit a alguns dels comentaris que trobem en fonts primàries, com per exemple el del soldat anònim enquadrat dins el regiment de Lord Raby, que va presenciar l'acció (Falkner 2005, p. 223):

About an hour before the sun set on the 16th day of July 1710, our squadrons had orders to advance, the left [of] our army being a great deal nearer to the enemy than our right, therefore our right wing was

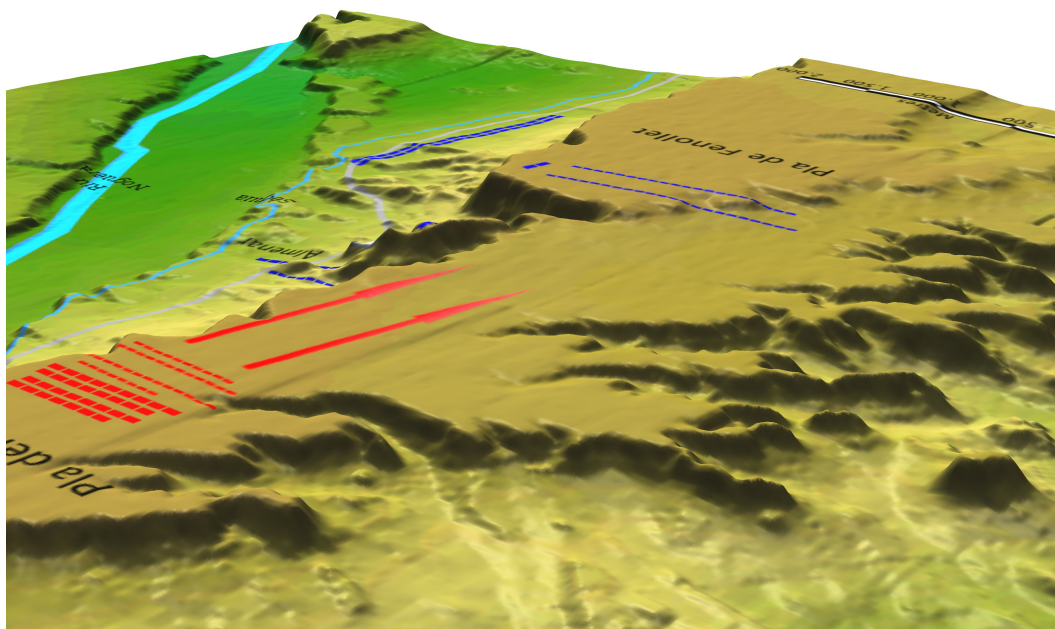

Figura 7.37: Inici de l'atac d'Stanhope a Almenar (bis)

obliged to advance as fast as our horses could go. The sun then was not above a quarter of an hour high [above the horizon] when the left began to engage and the right was soon and behold how like lions our men fell upon them with sword in hand.

Una altra font és el registre històric del mateix regiment de la reina Anna (Ainslie 1887, p. 70):

The sun was going down on the horizon, and the shades of evening were deepening over the valleys of Catalonia, when the British commander led forward his warlike horsemen.

Finalment, cal recordar que els genets del bàndol borbònic havien restat en aquella posició la major part del dia. Així, varen estar més de 6 hores amb tot l'uniforme, preparats per entrar en batalla i a la sella de muntar. Les temperatures a les comarques lleidatanes al juliol poden superar fàcilment els 30 graus durant

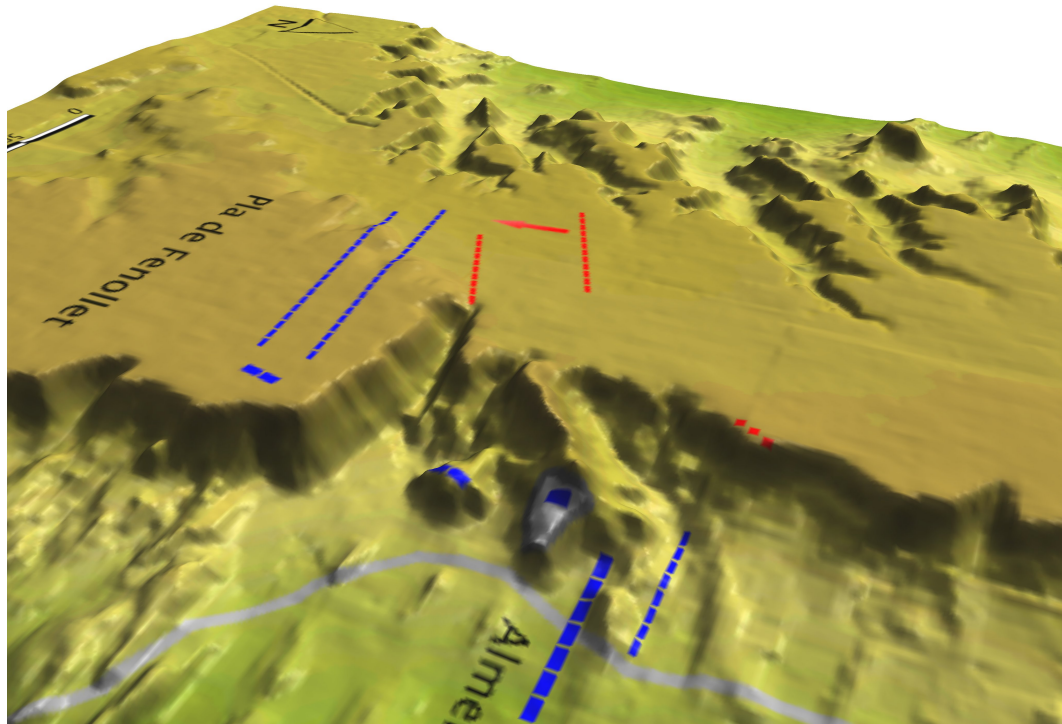

Figura 7.38: Segona fase de la càrrega

bona part del dia, i per tant aquesta situació passaria factura en l'estat físic de cavalls i genets d'ambdós bàndols, i especialment entre els borbònics, que venien d'una etapa marcada per nombroses malalties en les setmanes anteriors a Almenar.

Així, la falta d'una reacció borbònica a la càrrega d'Stanhope pot ser deguda tant a la indecisió dels seus comandants superiors com a la condició física dels soldats després de la tensa i fatigosa espera de tot el dia.

7.8.4 La càrrega aliada

Un cop realitzat aquest anàlisi espacial podem prosseguir l'estudi del combat, tot prenent en consideració les variables de terreny esmentades anteriorment.

Abans de mostrar com es resolgué la carrega, cal destacar que entre les dues línies de genets borbònics s'havien desplegat els soldats d'un batalló d'infanteria²⁷, amb un suport d'una brigada addicional d'infants que protegia el flanc dret de la

²⁷Dos batallons segons el general Stanhope.

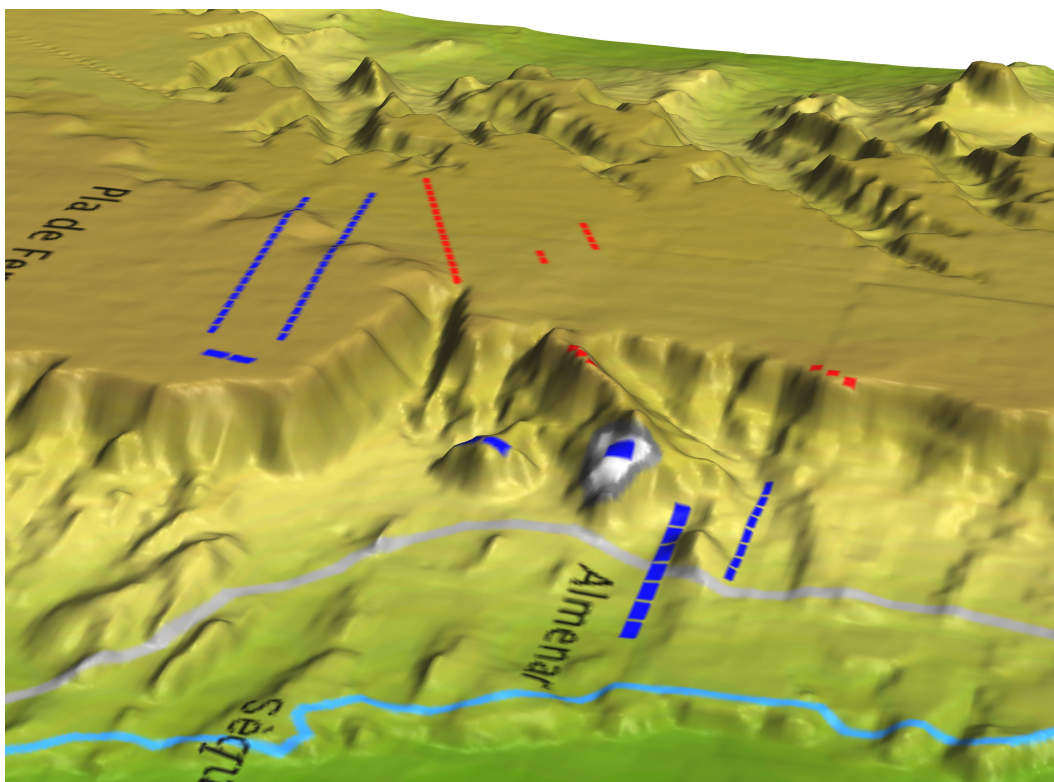

Figura 7.39: Avenç final sobre la línia borbònica

cavalleria borbònica, és a dir, el que donava a la baixada que uneix el pla de Fenollet amb la carretera d'Alguaire a Almenar.

Les distàncies indiquen que el foc de la brigada d'infanteria borbònica no podia afectar la marxa de la cavalleria d'Stanhope, doncs els soldats estaven massa allunyats de les línies de genets com per que els seus trets fossin efectius. Així, els aliats franquejaren la petita elevació que hi havia entre els dos plans, i aleshores van poder contemplar la força real de la cavalleria enemiga. Stanhope aturà la marxa de les seves tropes, tot eixamplant el seu front, portant 6 esquadrans de la segona línia (que ara es quedaria amb 6 esquadrans) a la primera.

Per tant, la principal força de xoc constaria de 16 esquadrans, desplegats de la següent manera: 6 esquadrans anglesos i 2 de palatins, comandats per Stanhope i Carpenter, al flanc esquerra, tot enfrontant-se als guàrdies i altres tropes d'elit borbòniques; 4 esquadrans holandesos al centre, i finalment 4 esquadrans palatins a la dreta, comandats pel Major-General Frankenberg i el Major-General Pepper.

És sorprenent que en tot aquest temps no hi hagués cap reacció per part de les línies borbòniques. El moviment al trot implica una velocitat màxima d'uns 16 km/hora, per la qual cosa l'avenç aliat des de la seva posició inicial, a 2.500 metres de la cavalleria borbònica, va trigar com a mínim 9 minuts. Si li afegim alguns minuts més per a la reorganització, sembla difícil de creure que ningú reaccionés a la imminent càrrega aliada.

Si a aquest fet li sumem els factors anteriorment calculats sobre la posició del sol i l'esgotament físic, podem concloure que els genets borbònics no estaven preparats per a l'atac que se'ls hi venia a sobre. Addicionalment la força aliada que va emprendre l'atac podia semblar massa reduïda per a carregar contra els més de 40 esquadrons enemics, per la qual cosa aquests probablement van arribar a l'errònia conclusió que era una finta per part d'Starhemberg.

7.8.4.1 Desplegament dels esquadrons

Stanhope, que estava situat al pla del Sas inicià la càrrega amb la cavalleria de l'ala esquerra formada en dues línies de batalla. La primera constava de 10 esquadrons, mentre que la segona en tenia 12, dels quals 4 se situarien més endarrerits que la resta, actuant com a petita reserva²⁸.

Malgrat que la tàctica usual dels anglesos era desplegar cada línia d'esquadrons en 2 files, l'estretesa del terreny feia aquesta opció gairebé impossible.

Calculant que cada esquadró estava format per uns 100 genets²⁹, el desplegament en dues files constaria de 50 cavalls a cadascuna. Podem determinar l'espai ocupat per cada cavall en 1.5 metres, doncs era impossible carregar deixant un marge menor d'espai per a cada animal i genet (Goldsworthy 2001, p. 97). Així, el front de batalla d'un esquadró seria d'uns 75m. Els 12 esquadrons de segona línia necessitarien uns 900m d'amplada, quan la zona en la que es van desplegar en tenia com a màxim 700m.

²⁸Segons carta del general Stanhope al comte de Sunderland (Lord Mahon 1832, Veure apèndix cxii).

²⁹Les xifres donades pels autors en relació al número total d'esquadrons i genets confirmen aquest nombre.

Desplegats en 3 files d'uns 35 genets, per contra, els números són més lògics. El front d'un regiment són uns 50m., i la de tota la línia mesura 600m. Així doncs, és molt possible que els regiments de cavalleria estiguessin desplegats en 3 files, ocupant l'amplada màxima possible al pla del Sas i movent-se cap a l'enemic tot intentant no trencar la formació.

Aquest avenç no es faria al galop, sinó més aviat amb un trot lent que permetés mantenir una mínima cohesió de les línies de genets. Les avançades de l'enemic, observant aquest moviment, van retirar-se cap al gruix de la cavalleria situada al pla del Fenollet. Aquestes forces també formaven en dues línies, dubtant si els aliats finalment carregarien o estaven realitzant sols una finta. El contingent borbònic semblava prou més superior en número que l'aliat, constant de 22 esquadrons a la primera línia i 20 a la segona i fent un total de 4.200 genets (Parnell 1905, p. 276). Alguns d'ells eren de gran qualitat, com per exemple les Reials Guàrdies de Corps, situades al flanc dret (Lord Mahon 1832, pp. 302-303).

Cal destacar que la xifra d'uns 4.000 genets pot indicar la magnitud de les baixes patides pels borbònics en campanya, segurament a causa de les citades epidèmies. El motiu és que aquest número permet calcular que en cada esquadró hi havia tan sols 100 genets, quan la xifra teòrica se situava de 150 a 250.

7.8.4.2 El desenvolupament de la batalla

Per a il·lustrar el xoc final hem fet servir una tipologia diferent de mapes. Tenint en compte l'anàlisi de la cartografia emprada en història militar (veure apartat 5.2 d'aquest treball), hem cregut convenient fer servir un sistema que, malgrat ser en dues dimensions, permeti mostrar millor l'evolució del combat. Tenint en compte que anteriorment ja s'ha proporcionat abundant material cartogràfic relacionat amb el terreny, en aquest cas ens centrarem en l'efecte dels combats sobre les diverses formacions que hi participaren.

Així, enlloc de fer servir blocs esquemàtics s'han realitzat una sèrie de mapes que, a escala 1:10, individualitzi les trajectòries dels diversos esquadrons, així com la formació que tingueren en les diverses etapes del combat. Per tal d'il·lustrar

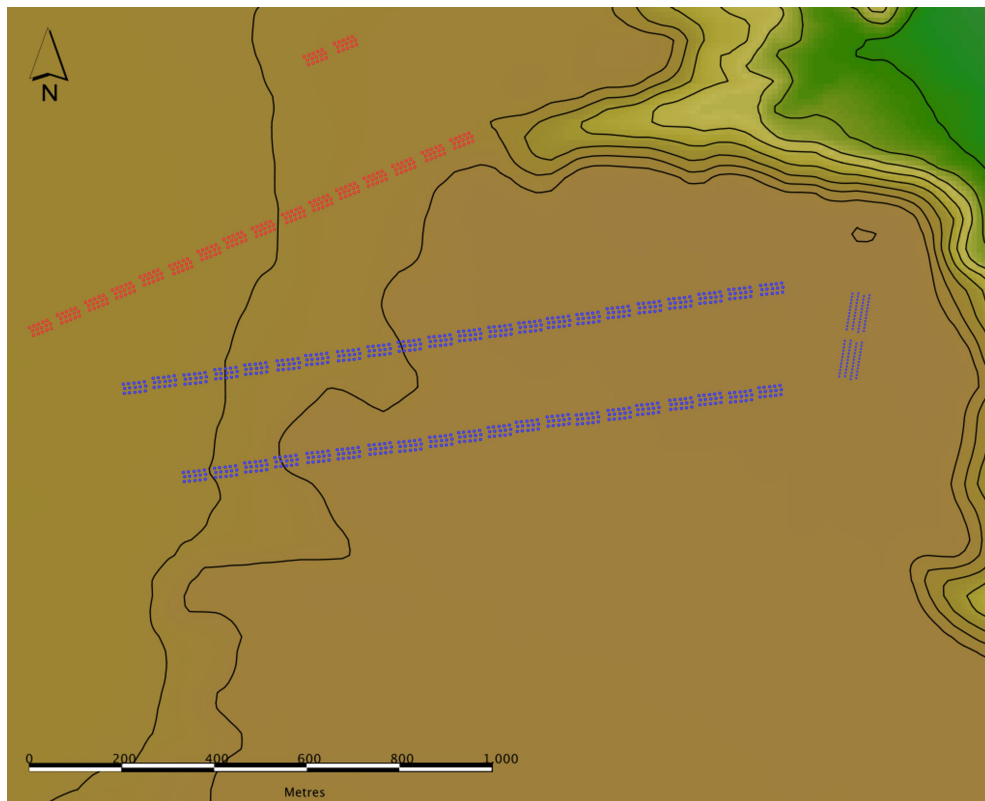

Figura 7.40: Desplegament de les forces abans del xoc

aquestes evolucions, doncs, s'ha evitat l'ús d'un sol mapa, tot fraccionant l'escassa mitja hora de combat en 6 mapes diferents, com veurem a continuació.

La figura 7.40 correspon a l'inici del combat, al moment anterior als primers enfrontaments entre genets. Com veiem en el següent mapa (figura 7.41, la càrrega aliada col·lisionà primerament amb el flanc esquerre borbònic.

El xoc, ocorregut cap a les 19, hauria de ser terrible, doncs prop de 6.000 soldats de cavalleria s'enfrontaren en un espai relativament reduït. Amézaga, el comandant de la cavalleria borbònica, acompanyava la primera línia de combat. Segons Lord Mahon va ser mort durant el xoc³⁰, però sembla ser que aquest autor va confon-

³⁰En teoria va ser el propi general Stanhope qui el va matar d'un cop d'espasa (Lord Mahon 1832, p. 303). Tots dos estaven al mateix sector de la batalla, Stanhope amb els esquadrans anglesos del flanc esquerra aliats, i Amézaga amb les forces d'elit dels Guàrdies de Corps, just enfront d'ell. Malgrat tot, no és possible que el mateix com assegura la carta d'un representant de Savoia (Boyer 1711, p. 92), doncs Amézaga estava present a la batalla de Saragossa ocorreguda posteriorment.

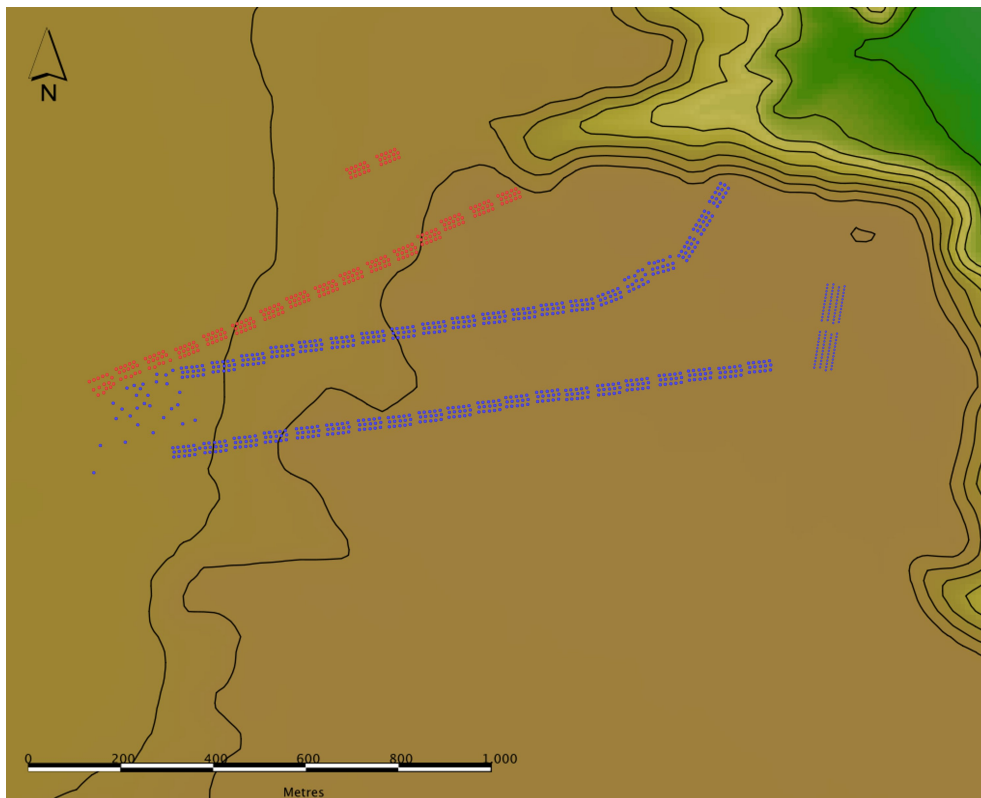

Figura 7.41: Primers combats a l'ala esquerra borbònica

dre Sarno i Amézaga, doncs mentre el primer morí, aquest últim va sobreviure a l'enfrontament per lluitar en els combats posteriors de la campanya.

L'escomesa de la primera línia de cavalleria aliada no va aconseguir el seu objectiu, doncs incorporant els 20 esquadrons de reserva Amézaga va evitar la desbandada de la seva línia inicial (figures 7.42 i 7.43). El combat era molt confús a la zona esquerra aliada, a on les tropes angleses van ésser flanquejades per esquadrons borbònics. Probablement aquests, gaudint de superioritat numèrica, es podien haver desplegat en una línia de batalla més llarga, la qual cosa els permeté fer front a tota la cavalleria aliada mentre una part de les forces flanquejava als anglesos. És possible que en un primer moment la cavalleria borbònica refusés d'aquesta manera la càrrega, com indica per exemple la relació portuguesa de la batalla (Pedrozo Galra 1710, p. 6).

Com es veu als mapes, la disposició del terreny afavoriria aquest flanqueig dels esquadrons aliats situats a l'esquerra, però al mateix temps desordenaria a la gran quantitat d'esquadrons borbònics que contraatacaven, doncs no hi havia espai efectiu per a permetre un desplegament regular i eficaç.

Malgrat això, quan Stanhope va fer entrar en acció la segona línia els borbònics van entrar en pànic (figura 7.44).

Els esquadrons palatins del flanc dret aliat derrotaren als seus contrincants, tot flanquejant la posició del centre i la dreta borbònica, que veia com els genets aliats els estaven tallant la zona de retirada (Castellví 1999*a*, p. 133). Amb les dues línies implicades en el combat i totalment desorganitzades, no hi havia genets de reserva, i gradualment la força borbònica va anar descomposant-se, com està il·lustrat a l'últim mapa 7.45.

Sembla incongruent que una força més petita pogués fer fugir al gruix de la cavalleria borbònica, però cal destacar que, com en tots els enfrontaments bèl·lics, el número dels combatents no és pas tan important com l'efecte psicològic produït en l'adversari. El fet de no tenir reserves en tercera línia fou probablement determinant per a l'enfonsament de la resistència borbònica. Si reflexionem sobre el pes psicològic de la última maniobra aliada n'entendrem el motiu: veure com entrava en combat

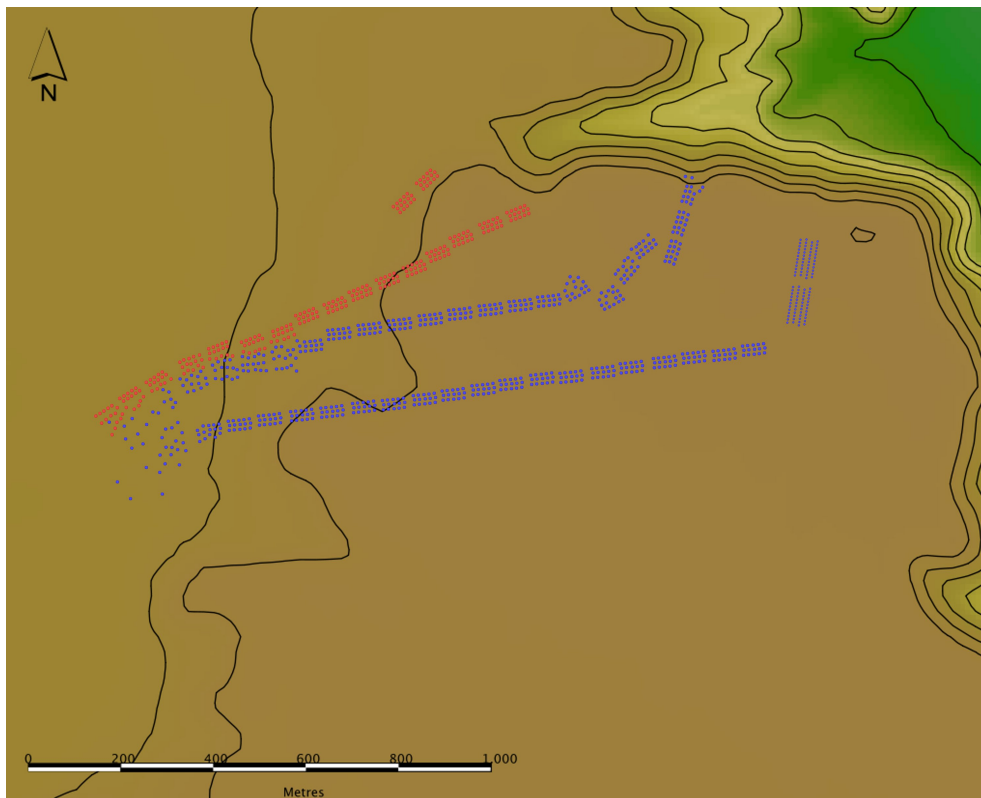

Figura 7.42: L'ala esquerra borbònica reculat

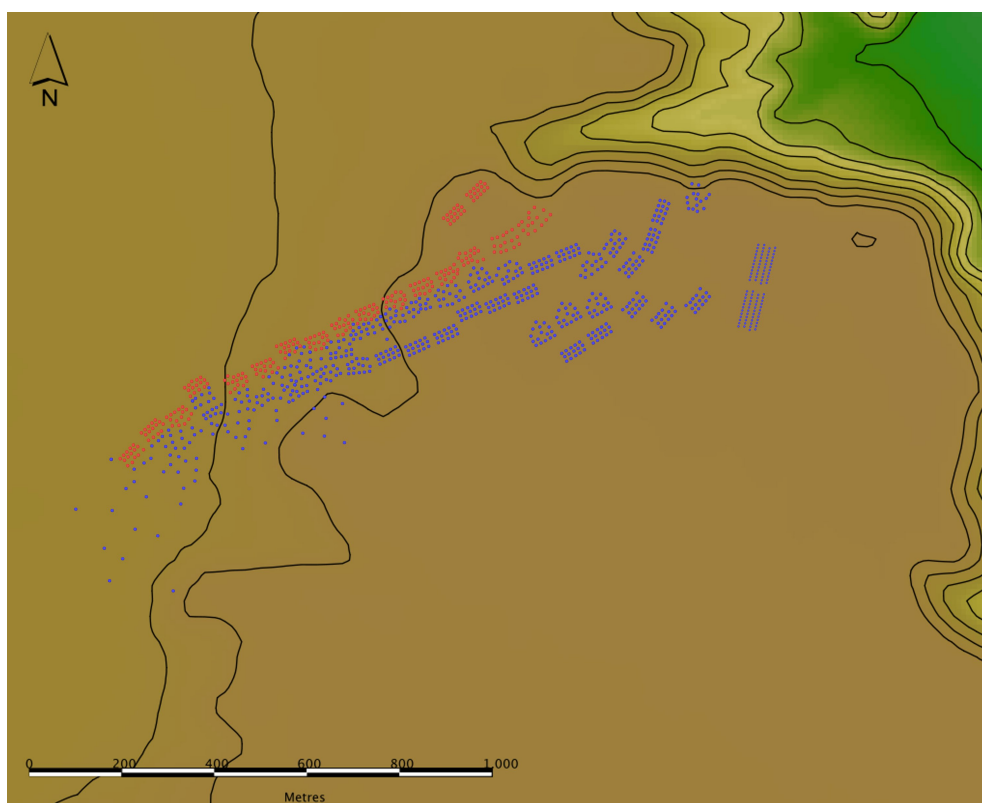

Figura 7.43: Combats al flanc dret borbònic

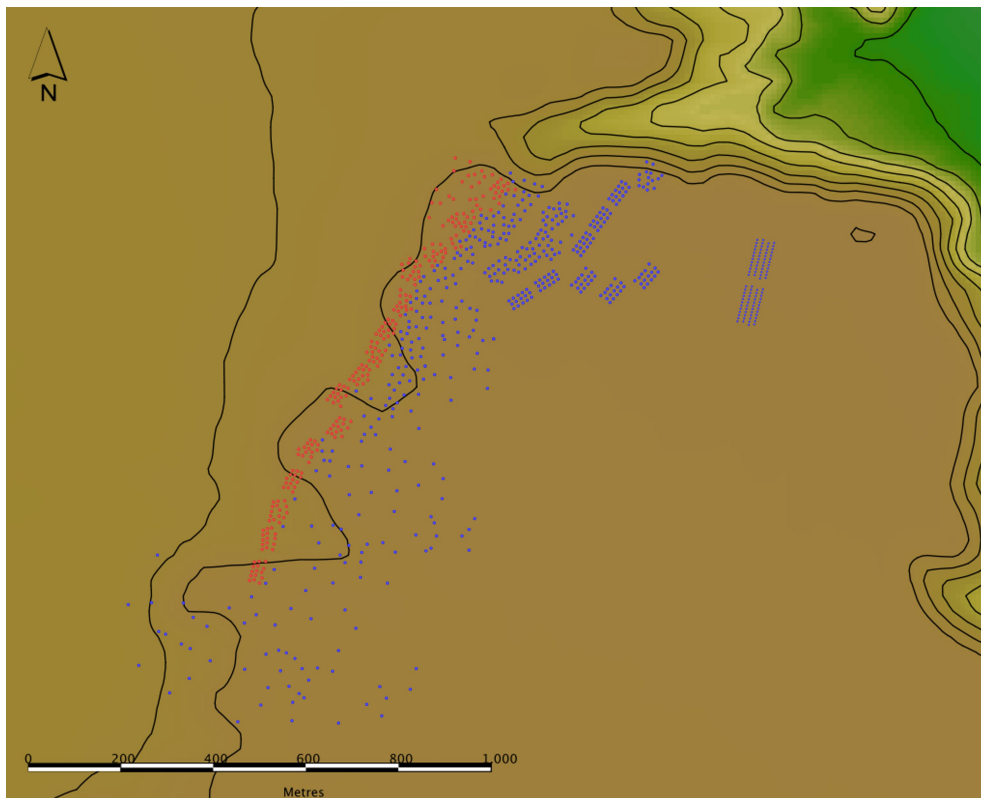

Figura 7.44: La reserva aliada dóna suport als genets amenaçats

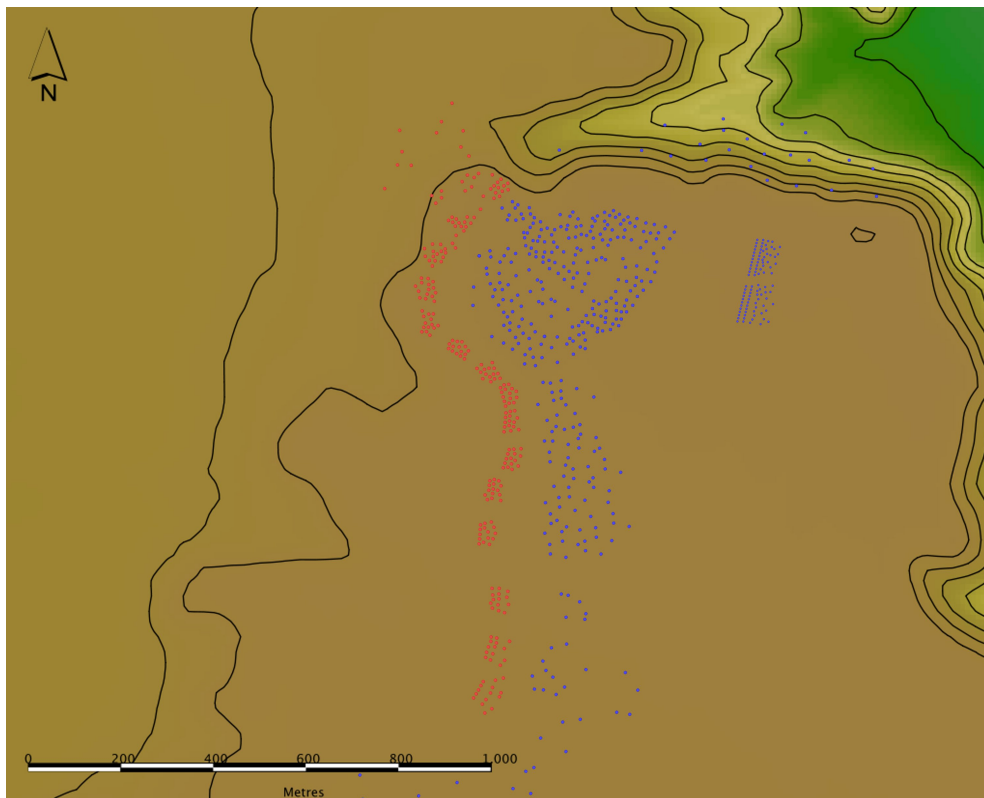

Figura 7.45: La línia borbònica es col·lapsa i fuig de la força aliada

una línia de genets enemics perfectament formada per no haver entrat encara en combat (la segona línia aliada) devia ésser esfereïdor per als soldats borbònics. En una batalla no decidida com la que s'estava donant a Almenar, el bàndol capaç de mostrar (i tot just mostrar) forces formades a punt d'entrar en combat és qui té les de guanyar, doncs la por que s'inspira en l'adversari, que no sap a on atacarà ni quan, és simplement aclaparadora (Picq 1921, p. 69).

7.8.4.3 La fugida borbònica

La fulminant càrrega va trencar finalment els esquadrons de cavalleria borbònica, que van fugir deixant aïllada tant la infanteria d'Almenar com el gruix de l'exèrcit, format en columnes sota Fenollet. Per acabar-ho d'adobar, al veure l'enemic a la rereguarda bona part dels genets del flanc dret borbònic van fugir precipitadament a través del fort pendent que des del pla de Fenollet baixa fins Almenar i la carretera. Entre d'altres tropes se senyalen els regiments del duc d'Osuna, Ordenes, Nou Rosselló, el de la Reina i el de Gironella com a protagonistes d'aquesta acció, morint molts d'ells en aquesta fugida, caient els cavalls a causa de la pendent escarpada del terreny, com es pot veure a la figura 7.46.

Aquest tipus de fugida precipitada i sobtada no és estrany, ja que en les fonts del segle XVIII hi ha recollides experiències semblants pels protagonistes d'altres batalles. Quan una part de l'exèrcit decidia fugir dels enemics la sensació es contagiava ràpidament, i en breus instants una força prou cohesionada de soldats es convertia en una estampida impossible de parar a causa del pànic. Així, per exemple, un cas viscut en primera persona molt semblant al d'Almenar és el relatat pel milicià americà Garret Watts, en la batalla de Camden del 1780, dins la Revolució Americana (Dann 1980, p. 195):

The cause of that I cannot tell, except that everyone I saw was about to do the same. It was instantaneous. There was no effort to rally, no encouragement to fight. Officers and men joined in the flight.

La càrrega aliada continuà, salvant les altures i perseguint als borbònics. Els genets, tant perseguidors com perseguits, van caure sense miraments sobre la infan-

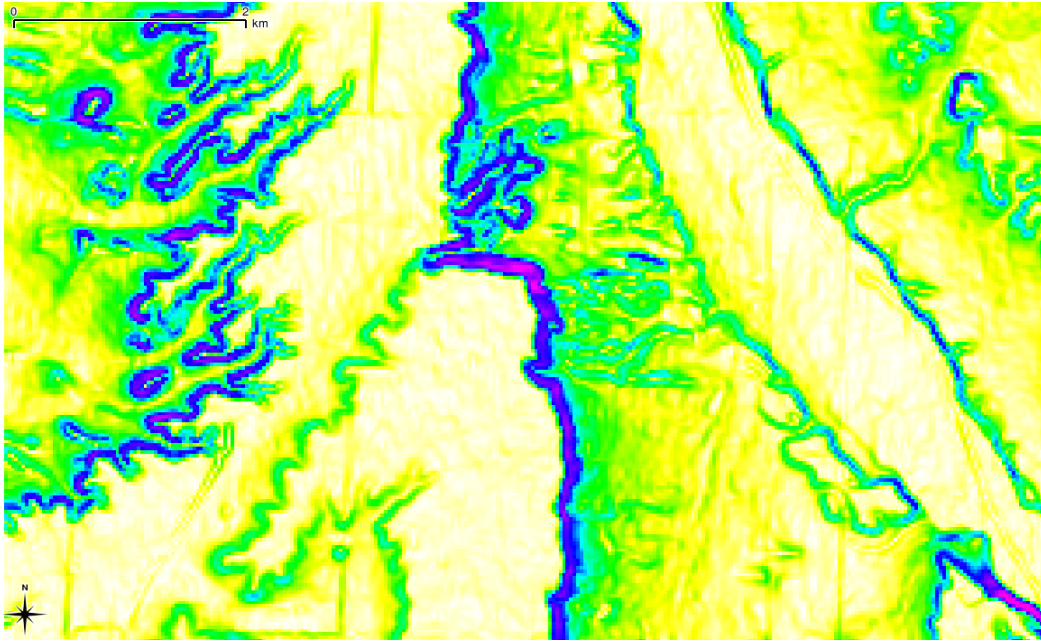

Figura 7.46: Mapa de gradients a la zona d'Almenar

teria, que de seguida es retirà totalment descontrolada cap a Lleida, com indica el fet que es capturà bona part del tren d'artilleria³¹ i la major part dels equipatges. La nit, però, salvaria l'exèrcit borbònic de les pitjors conseqüències d'una persecució per part de la victoriosa cavalleria aliada (Falkner 2005, p. 224):

They were all so amazed and running all that could get off under the walls of Lerrada [sic], leaving behind them seven or eight pieces of cannon and several waggons loaded with provision for their army and a great deal of baggage.

7.8.5 Interpretació de les baixes

El número de baixes que patiren els dos exèrcits a Almenar foren reduïdes, però donada la curta durada de l'acció les xifres semblen indicar una lluita molt intensa, ja que són elevades donat el percentatge de tropes implicades. Segons Carvajal i Lord Mahon els borbònics van perdre 1.500 soldats, entre morts, ferits i presoners

³¹Parnell és la única font que minimitza aquestes pèrdues, reduint-les un sol canó (Parnell 1905, p. 277).

(González Carvajal 1843, p. 125). Aquest fet és prou rellevant, doncs els combats entre cavalleria acostumaven a ser poc significatius en quant al número de baixes es refereix. La majoria d'accions es resolien en la fugida d'un dels bàndols i, per tant, no gaire genets eren víctimes de l'enemic (Picq 1921, p. 96). En aquest sentit el combat d'Almenar és força diferent, doncs és una de les batalles en les quals el combat entre genets fou el més decisiu en l'enfrontament, i tal i com corroboren les baixes sofertes el xoc realment es produí, i fou especialment intens.

Potser això va contribuir a que, posteriorment, l'impacte moral fos enorme. A nivell estratègic l'exèrcit borbònic, que ja preveia una campanya de conquesta de Catalunya acabant a les portes de Barcelona, va comprovar que el seu rival era prou potent com per a derrotar-lo, fet que va contribuir a agravar la situació per als soldats de Villadarias.

Pel que fa als aliats, els morts van ascendir a la xifra de 400 morts i ferits (Lord Mahon 1832, p. 304), la majoria soldats de cavalleria.

Cal esmentar que, degut a que va ser un xoc entre forces principalment compostes de cavalleria, les baixes entre genets van ser més importants que no pas entre la infanteria. Molts dels oficials que manaven aquests esquadrons de cavalleria provenien de la noblesa, i per tant les cròniques es van fer ressò dels personatges importants morts en la batalla. En general, les baixes entre la oficialitat dels esquadrons era bastant alta en aquesta època, doncs els xocs de cavalleria eren accions molt confuses, a on els dos rivals mesclaven les seves forces abans de retirar-se per a reorganitzar-se i fer una altra càrrega (Duffy 1998, p. 230). Per tant, qualsevol dels soldats implicats en un xoc entre regiments de cavalleria podia ser atacat, i evidentment els oficials eren un objectiu molt temptador. Finalment, cal tenir en compte que el coronel d'un regiment, la unitat organitzativa més gran emprada en la època, se situava en la primera línia, tot ajudant a mantenir la cohesió de la unitat com podia enmig de la caòtica lluita.

Per aquest motiu trobem que entre els aliats van ser ferits els dos principals comandants anglesos, Stanhope i Carpenter. A més, van morir dos generals de brigada, que comandaven que a més eren coronels propietaris de dos regiments

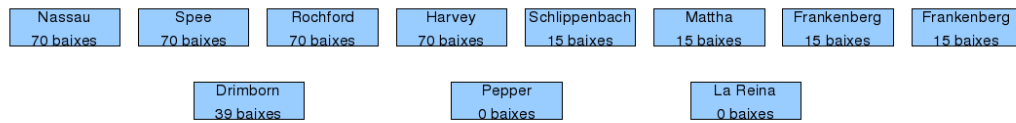

Figura 7.47: Diagrama de baixes dels regiment aliats

anglesos: el jove Brigadier-General comte Nassau, degut a una bala de canó perduda, i el Brigadier-General comte de Rochford, a causa d'una ferida amb arma blanca, probablement una espasa de cavalleria.

D'altra banda, un anàlisi dels percentatges de baixes entre els diversos regiments que carregaren pot ser útil per a detectar quina part de la línia de combat va ser protagonista de l'acció (veure el diagrama 7.47). La meitat de les baixes de les tropes aliades, 206 soldats, eren angleses, segons Stanhope³². Aquests morts i ferits, doncs, estarien distribuïts pels regiments de Harvey, Rochford i Nassau, que eren les unitats angleses situades a la primera línia. Parnell, l'autor que procura una relació més detallada de baixes, no especifica els números de cada regiment, i per tant podem fer la hipòtesi que, si no en destaca cap d'ells en especial, cadascun tindria unes 70 baixes per a fer el total de 200. Els altres 2 regiments anglesos, el de Pepper i els guàrdies de la Reina, van arribar tard al combat, i al estar situats darrera de la cavalleria palatina del flanc dret no van patir baixes (Parnell 1905, p. 276).

Els regiments de cavalleria aliats constaven generalment de dos esquadrons, cadascun dels quals tenia una força real d'uns 100 genets aproximadament. Per tant, la proporció de soldats que causaren baixa en el combat és molt alta, un 35%. Aquesta xifra tan sols és comparable amb les del regiment palatí d'Spee, situat al flanc esquerra amb els anglesos, i un d'holandès de la segona línia, el de Drimborn, que també es va veure involucrat en els combats més intesos. Els regiments holandesos de Mattha i Schlippenbach van tenir cadascun unes 15 baixes, i finalment entre els

³²Carta del general Stanhope al comte de Sunderland (Veure apèndix cxiv Lord Mahon 1832). Les baixes angleses són comptabilitzades en 80 morts i 126 ferits.

dos regiments palatins restants unes 30 cadascun d'ells³³.

Tots aquests regiments pertanyien a la cavalleria de l'ala esquerra de l'exèrcit. Malgrat tot, un punt important de la llista de baixes és que els 3 esquadrons del regiment imperial Jorger Dragoner, pertanyent a l'ala dreta aliada, van patir 15 baixes durant l'acció. Això implicaria que com a mínim part de la cavalleria aliada de la tercera línia també va entrar en combat o, si més no, que aquest regiment va ser integrat en la segona línia amb la finalitat de donar suport a l'atac, formant potser la reserva. Stanhope, a més, diu en una altra carta que un regiment portuguès sota el comandament del comte d'Atalaya va capturar un estendard enemic (es van capturar 9 en total), fet que implicaria que com a mínim alguns esquadrons portuguesos van ésser presents a la càrrega o, més probablement, a la persecució posterior (Castellví 1999a, p. 165).

Així doncs, sembla que el flanc dret aliat va poder superar la oposició, malgrat que la fugida dels seus contrincants borbònics en aquesta zona de la batalla no va ser instantània, com diuen algunes fonts. Els soldats morts i ferits dels esquadrons aliats en aquest flanc no són menyspreables i, per tant, sí que van trobar oposició.

El xoc principal, però, es va donar a la zona més propera a la pendent que, partint del pla de Fenollet, mena cap a Almenar. Aquestes dades confirmen també l'estat del desplegament borbònic, doncs el foc de fuselleria produït per la brigada d'infanteria situada allà seria, probablement, un dels motius pels quals els anglesos van patir tantes baixes. Pel que fa a la segona línia, el regiment de Drimborn, situat al flanc esquerra també va patir bastant, fet que confirmaria tant la cruesa de la lluita en aquella zona com el foc provinent de la infanteria enemiga.

Així doncs, el punt determinant de la batalla va ser la derrota dels esquadrons del flanc esquerra borbònics en mans dels esquadrons del Palatinat, que explica el posterior desenvolupament de la batalla. Davant la fugida dels seus contrincants de la línia de batalla, devien rodejar la cavalleria borbònica per l'esquerra, empenyent-

³³Aquests càlculs es troben reforçats per una carta anomenada *Relació de la batalla d'Almenara, 27 de Juliol*, dins la secció "Materie Militari, Imprese, mazzo 11 num. 21" de l'Archivio di Stato di Torino. Es troba traduïda a l'anglès dins la obra d'Abel Boyer.

la de manera desordenada cap a la pendent escarpada. Alguns genets, baixant per aquest difícil accés, van irrompre entre les files de la infanteria que, marxant pel camí en columna, veuria com la seva pròpia cavalleria venia cap a ells, perseguida pel genets enemics. Ens podem imaginar el moment de caos que va precedir a la retirada borbònica, amb alguns esquadrons de la seva cavalleria intentant aturar la càrrega sobre les indefenses tropes del camí de baix, mentre altres genets passaven entremig dels soldats d'infanteria en marxa, descomposant les columnes i semblant el pànic.

Les baixes entre els borbònics se situaren entre els 1.200 i els 1.500 combatents. Cal dir que entre una tercera i una quarta part d'aquestes baixes eren presoners de guerra capturats³⁴, mentre que la major part de morts i ferits ocorregueren probablement durant la fugida posterior al combat, com és usual en una xoc de cavalleria, a on un dels dos bàndols acaba desintegrant-se i essent perseguit per l'altre.

La dotació de comandants borbònics també se'n va ressentir força, morint el propi duc de Sarno i don José Agulló, marquès de Gironella, entre d'altres. Fins i tot el propi rei Felip va estar a punt de ser capturat enmig del caos produït per la fugida precipitada de les tropes. Gràcies al suport dels esquadrons de Don José Vallejo va poder tornar a les seves pròpies línies, segons s'explica a (Lord Mahon 1832, p. 305). La relació portuguesa de la batalla (Pedrozo Galra 1710, p. 7) cita les baixes entre oficials borbònics en 3 Mestres de camp Generals, 3 coronels i 38 capitans. Malgrat tot, probablement aquests números estiguin molt inflats, tenint en compte que també es dóna una xifra de 1.000 presoners, a més de 1.500 genets i 2.000 infants morts o ferits, números totalment desproporcionats en relació a les altres fonts.

Els aliats també van capturar un personatge que tindria una importància molt important en fets posteriors. El Tinent-General Jorge Próspero de Verboom, d'origen flamenc, es va rendir per estar molt malferit. Aquest oficial no fou alliberat fins el 1712, i aprofità l'empresonament a Barcelona per a reconèixer les seves defenses,

³⁴Parnell, per exemple, dóna com a xifres vàlides 978 ferits i morts, i 322 capturats. Els 300 capturats són confirmats per la carta de Stanhope a la reina Anna.

informació que posaria en pràctica 2 anys després durant el setge final a la capital catalana.

És d'especial rellevància el tractament que dels morts i ferits es feia en una batalla com aquesta. Sembla ser que fins al dia següent no es va donar tractament a la majoria de ferits, donat que a l'acabar la batalla ja era de nit. Malgrat tot, es va procedir a recollir els cossos dels morts durant l'enfrontament, tot enterrant-los (Falkner 2005, p. 224):

On Monday the 13th [sic] of July all the dead was buried and the wounded taken care of well.

7.8.6 Prospecció al camp de batalla

Durant el febrer del 2006 es dugueren a terme una sèrie de treballs preliminars al terreny d'Almenar aplicant metodologies relacionades amb l'arqueologia de camps de batalla (Scott et al. 1989; Foard 2007). Els resultats foren molt positius, doncs s'obtingueren nombroses bales de pistola i carrabina corresponents a la munició i calibres emprats a l'època. Així, aquests treballs van servir per a confirmar definitivament tant la localització de l'enfrontament com el caràcter de l'acció en tant que bona part del material recollit fou disparat per les armes de foc que la cavalleria emprava.

Pel que fa a l'arqueologia del paisatge, per tal de classificar la informació rellevant del camp de batalla d'Almenar, podem definir-lo a partir de les taules 7.5, 7.6 i 7.7, tot seguint el mètode emprat per John i Patricia Carman l'inventariat de camps de batalla anglesos (Carman i Carman 2006, p. 25).

Aquest anàlisi ens permet veure Almenar com una victòria aliada prou contundent, donat que un baix nivell de violència (en el sentit que la majoria de tropes no van combatre) van donar com a resultat la fugida de la totalitat de les tropes enemigues. Malgrat tot, ens hem decidit per assignar un nivell de violència mig degut a que, per les tropes involucrades, l'acció va significar un elevat nombre de baixes.

Regles de la Guerra	
Acord per a lluitar	No
Reconeixement mutu com a enemics legítims	Sí
Nivell de violència	Mig
Formacions estructurades	Sí
Participants	Soldats professionals.

Taula 7.5: Regles de la guerra a Almenar

Arquitectura del camp de batalla	
Accidents presents	Accidents usats
Elevació	Sí
Població (Almenar)	No
Usos del terreny	
Per a protecció	No
Per a impedir la visibilitat	Sí (Domini de l'altiplà)
Per a impedir el moviment	Sí (Lluita per l'altiplà)
Marques en commemoració de la batalla	Inexistents

Taula 7.6: Arquitectura del camp de batalla d'Almenar

Aspectes funcionals
Aprofitament de les variables ambientals per part dels aliats
Càrrega efectiva amb total control sobre els genets
Persecució eficaç dels aliats que posa en fuga tot l'exèrcit enemic
Aspectes disfuncionals
Els borbònics van jutjar equivocadament les intencions aliades
La persecució no va aconseguir destruir l'exèrcit borbònic

Taula 7.7: Aspectes funcionals i disfuncionals a Almenar

D'altra banda, destaca la importància de l'altiplà com a referent; és el motiu de l'enfrontament, i la causa de la derrota borbònica. Finalment, la poca comprensió de Villadarias i la resta de l'alt comandament borbònic sobre les intencions dels seus enemics mostren la diferència qualitativa entre els oficials dels dos bàndols.

7.8.7 Retirada borbònica i final de l'acció

La nit va ser la salvadora de l'exèrcit borbònic, però. Felip va poder mantenir la major part del seu exèrcit gràcies a la proximitat de la ciutat de Lleida, a on fugiren bona part de les seves tropes arribant al campament borbònic establert sobre el turó del Gardeny 13.000 infants i 3.500 genets (Pedrozo Galra 1710, p. 7). Mentrestant els aliats restaren amos del camp de batalla, establint allà mateix el campament per tal de passar la nit, tal i com s'explica a la narració portuguesa. Diverses partides d'infanteria van seguir els fugitius, però la caiguda de la nit va aturar la persecució (Boyer 1711, p. 88).

Aquesta decisió és prou lògica, doncs era bastant difícil, per no dir impossible, comandar uns soldats, que sovint no volien avançar vers l'enemic, per la nit. Sense la llum solar per ajudar a saber qui marxava, qui es negava a fer-ho, i qui fugia del combat, els oficials tenien moltes dificultats per controlar la formació.

De fet, els esquadrons de Vallejo, protagonistes durant tota la campanya de constants partides de reconeixement i incordi de l'exèrcit aliat, probablement van permetre la precipitada retirada de l'exèrcit borbònic sense pitjors conseqüències, doncs van intentar aturar la persecució per part dels genets enemics (Parnell 1905, p. 277).

El dia següent es pronuncià una missa de Te Deum per tal de donar gràcies per la victòria aliada, que obria el pas cap a l'interior de la Península al mateix temps que salvava Catalunya de la projectada invasió borbònica.

A banda de les baixes en soldats i oficials, les pèrdues materials borbòniques també van ser importants, ja que va ser capturat bona part del seu tren d'artilleria i, per tant, Villadarias seria incapaç d'intentar el setge contra qualsevol plaça forta austriacista sense rebre canons de reemplaç. Així doncs, l'acció d'Almenar va deixar

als borbònics a la defensiva, eliminant de cop i volta, i a un cost relativament baix, el perill d'invasió de Catalunya per part de Felip.

La batalla va demostrar de manera clara la superioritat de les tàctiques de cavalleria angleses sobre les franceses, fetes servir per l'exèrcit borbònic. Mentre aquests seguien les pràctiques tradicionals, consistents en atacar a trot lent tot fent ús de pistoles i carrabines, els genets anglesos estaven entrenats en noves tècniques que, impulsades pel duc de Marlborough, feien prioritari el xoc al trot ràpid, tot fent servir el sabre enlloc d'armes de foc. En aquest encontre, bàsicament una batalla de cavalleria, es pot comprovar aquesta tendència, que ja era palesa en els combats ocorreguts en altres fronts de la guerra, en especial a Flandes. L'èxit d'aquestes tàctiques angleses fou tan evident que a mitjans del segle XVIII ja estava definitivament implantada en tots els exèrcits europeus (Duffy 1998, p. 22).

7.9 Conseqüències

La victòria d'Almenar va possibilitar una victòria posterior de l'exèrcit aliat a Saragossa, el 20 d'agost del 1710. Per tant, va precipitar una de les crisis més importants que la causa borbònica va patir durant la guerra, especialment pel que fa al front de la Península Ibèrica, que tradicionalment li va ser més afortunat que no pas els altres.

Amb tots els recursos del regne francès implicats en aturar l'extrema habilitat de John Churchill, duc de Marlborough i comandant en cap dels exèrcits aliats a Flandes, Lluís XIV dubtava sobre la utilitat de continuar la guerra, doncs aquesta començava a amenaçar les fronteres del seu propi regne. L'exèrcit aliat comandat per Marlborough semblava invencible, i anava destrossant tots els exèrcits que el Rei Sol enviava vers ell; Blenheim (1704), Ramillies (1706), Oudenaarde (1708) i Malplaquet (1709) havien estat grans desfetes franceses, i la captura de ciutats tan importants com Tournai i Mons feien que la zona d'influència aliada avancés inexorablement cap a les fronteres de França.

Totes aquestes accions, unides al fet que l'elector de Bavària, aliat de França,

estava en conversacions de pau amb els aliats, feien que la causa borbònica fos molt sensible als resultats adversos que es podien produir al front peninsular ³⁵.

En aquest context, la victòria aliada d'Almenar va representar, com a primer punt important, un revés inesperat per a Felip. De cop i volta un exèrcit que a priori semblava inferior al seu, no tan sols era capaç de plantar-li cara, sinó també de guanyar-lo en combat. Ens podem preguntar, doncs, si va ser sensat l'atac d'Stanhope o, per contra, una altra via d'acció hagués permès un resultat més efectiu que no pas la retirada dels borbònics cap a Lleida, amb la majoria de l'exèrcit encara indemne.

En el moment que Stanhope carregà ja era una hora del dia molt avançada (probablement cap a les 19), amb la qual cosa no quedaven gaire hores de sol abans no caigués la nit. De ben segur era una clara oportunitat d'aconseguir una victòria, però en tot cas l'exèrcit borbònic seria capaç de retirar-se emparat per la foscor. En aquestes condicions la cavalleria aliada no podria perseguir a l'enemic, i tenint Lleida tan a prop no hi havia possibilitats de tallar-li la retirada a Villadarias. Stanhope justifica el seu comportament explicant que demanà repetides vegades l'autorització al comandant en cap abans que aquest s'ho concedís, perdent així valuoses hores de sol. Per la seva part, Starhemberg va esperar a que tot el seu exèrcit travessés la Noguera Ribagorçana i estigués desplegat abans d'autoritzar l'atac d'Stanhope, doncs era realment arriscat fer-ho abans, amb el gruix de l'exèrcit en una posició tan delicada.

Una ucronia interessant seria reflexionar sobre com s'hagués desenvolupat la campanya si Stanhope no hagués efectuat la càrrega. Els exèrcits haurien acampat probablement entre Alfarràs i Almenar, amb la intenció de fer front a l'enemic el dia següent. Donada la permanent cautela d'Starhemberg, és dubtós que finalment s'hagués produït una batalla. Tenint en compte la igualtat de forces, el seu resultat era totalment imprevisible, i una derrota podria haver estat catastròfica per l'exèrcit aliat en cas de no poder aturar una persecució de la cavalleria borbònica, havent de

³⁵William Coxe és l'autor que narra amb més detall la complexa trama diplomàtica d'aliances, negociacions i esferes de poder que van entrar en conflicte durant tota aquesta guerra.

passar un riu per tal d'arribar a territori amic.

En tot cas, l'efecte més important de la batalla d'Almenar és el pànic que causà en les tropes borbòniques que, entre l'alta proporció de reclutes i la deficiència dels seus comandants, no estaven gens convençudes que fos possible plantar cara als aliats, cosa que es va confirmar posteriorment a la batalla davant Saragossa. L'impacte de la victòria és evident en la moral del bàndol aliat, que publicà relacions de la batalla en tots els idiomes de l'Aliança. A Catalunya el ressò fou encara major, composant el mestre Pere Rabassa un himne que fou interpretat davant la reina Elisabeth Cristina (Carreras Bulbena 1902). Fins i tot s'encunyà a Anglaterra una sèrie de medalles commemoratives de plata representant el duel entre Stanhope i Amézaga al mig del xoc de cavalleria protagonista de la batalla³⁶.

Davant d'aquest canvi en la moral dels dos bàndols no és estrany que la campanya es desenvolupés com ho va fer, fins que els diversos reforços i la presència del duc de Vendôme van capgirar la situació.

Almenar i Saragossa, doncs, suposaren un important contratemps a la causa borbònica, ja que van permetre per segon cop que Carles III prengué posició del principal territori borbònic, Castella, i la seva capital, Madrid. Felip, però, encara conservava íntegre l'exèrcit d'Extremadura, i Carles III estava en una situació no gens envejable. Si es quedava a Madrid, passaria un hivern lluny de la seva base logística (Barcelona) i de la costa dominada pels anglesos. Hagués estat una decisió poc lògica, ja que la desintegració del seu exèrcit per malalties i desercions podria haver estat més decisiva que cap batalla. Dirigir-se a Portugal hagués deixat Catalunya totalment oberta a les tropes del duc de Noailles que, provinents del Rosselló, podrien haver envaït el país sense resistència. Finalment, Carles no podia infravalorar l'exèrcit de Felip ja que, malgrat les baixes i les contínues derrotes, no estava ni de bon tros derrotat. Com es va demostrar després, en mans d'un bon comandant com Vendôme, i amb els reforços adequats, podia tornar a fer front a les forces d'Starhemberg amb garanties. Així doncs, la opció de dirigir-se a Madrid

³⁶Aquest imaginari perdurà després de la guerra, esmentant-se la batalla en nombroses publicacions als països que conformaren el bloc austriacista, així com en mapes i quadres diversos.

després de la batalla de Saragossa, promoguda pel general Stanhope, va ser el gran error estratègic comès pels aliats durant la campanya, doncs va deixar respirar l'exèrcit borbònic el temps necessari per a recuperar-se de les dues derrotes. Arribats a aquest punt, a les portes de l'hivern, la opció de retirar-se de nou cap a Catalunya era la única realista, com sabien tant Starhemberg com Vendôme.

La ràpida i eficient reacció de les tropes borbòniques, encapçalada pel seu excel·lent comandant, va ser determinant per al desenllaç de la campanya, ja que amb la reorganització de l'exèrcit i la marxa forçada efectuada va aconseguir atacar a Stanhope i Starhemberg per separat quan aquests estaven marxant cap a Catalunya. El primer va haver de rendir-se amb algunes de les millor tropes de la Coalició mentre que el segon, malgrat guanyar la batalla de Villaviciosa, va tornar a Barcelona amb un exèrcit molt castigat, tot deixant la majoria de places fortes de l'Aragó i Catalunya en mans dels borbònics per falta de provisions i soldats.

En conjunt, la rapidesa que tingueren les accions militars que es donaren a la Península Ibèrica durant el 1710 sobta si és analitzada en el context de la guerra del segle XVIII. El teatre d'operacions es desplaçà més de 1.000 quilòmetres (de Lleida a Madrid, i de Madrid a Barcelona) en pocs mesos, amb nombroses batalles a camp obert i pocs setges que alentissin les operacions.

La inexistència a Aragó i Castella d'una xarxa de fortificacions tan densa com les existents a Flandes n'és l'explicació més lògica, juntament amb el fet que ambdós bàndols cercaren en aquell any una acció definitiva en aquest teatre de guerra, com demostren els nombrosos reforços de què disposaren tant Felip com Carles. Aquesta casuística va generar una ocasió propícia per a l'explotació de l'èxit després d'Almenar, doncs la impossibilitat de defensar fortaleses, i la voluntat d'iniciar una batalla per part dels dos bàndols eren els dos requeriments necessaris per a un triomf estratègic durant la Guerra de Successió, tal i com va definir James Ostwald tot analitzant la batalla de Ramillies succeïda al 1706 (Ostwald 2000). Així va ser durant la primera part de la campanya, quan els aliats recuperaren la major part dels territoris austriacistes i arribaren a Madrid; encara més durant la segona part, quan la victòria estratègica de Vendôme va expulsar definitivament als aliats dels

dominis borbònics. Així va fer que els membres de la coalició austriacista contraris a la continuació de la guerra tinguessin l'excusa perfecta per tal de trobar una pau negociada amb França, sota l'argument que Carles mai seria acceptat pel poble castellà.

És prou clar que aquest últim raonament no té consistència si tenim en compte que el sentiment era exactament el mateix que el del poble català i valencià vers Felip. Aquesta resistència no va aturar al monarca borbònic d'envair els territoris austriacistes, tenint èxit en la conquesta d'aquestes zones mitjançant l'ús d'un gran exèrcit i una repressió molt violenta (Torras Ribé 2003; Torras Ribé 2005). Les raons de la desfeta a la Península són estrictament militars, doncs tenen a veure amb que el sistema logístic aliat fou incapaç de mantenir les tropes endinsades en territori enemic un cop arribats a Madrid. En aquest punt, amb la línia de comunicacions estirada al màxim, la ofensiva francesa contra el nord de Catalunya va precipitar la retirada estratègica, que per culpa de les decisions preses pels comandants anglesos acabà en el desastre de Brihuega.

Per acabar aquest estudi, és interessant donar una ullada a la tòpica visió, fomentada pels historiadors britànics i borbònics, segons la qual la guerra es va decidir a la batalla d'Almansa, perquè els anglesos van deixar de creure en una victòria a la Península Ibèrica (Falkner 2005, p. 222). Com es pot veure en el cas de la campanya de 1710, després de la derrota anglo-portuguesa del 1707 el govern anglès no compartia aquest punt de vista; de fet, les despeses de guerra dels anglesos a la Península Ibèrica es dispararen a partir del 1708, i no pararen d'augmentar fins el final abrupte de Brihuega (Ministry at Home 1712, p. 380)³⁷.

Si s'analitza la guerra en un conjunt, la gran victòria borbònica a Almansa no comportà una explotació total de l'èxit. La ofensiva que el príncep Eugeni de Savoia va dur a terme contra la base naval de Toulon, a on la flota mediterrània francesa fou destruïda, va fer que els francesos haguessin d'interrompre la ofensiva final contra els territoris catalans (Paoletti 2006; Ostwald 2000). Berwick, l'artífex de la victòria

³⁷Així, mentre que al 1707 la despesa anglesa per les tropes a la Península es xifrava en unes 998.322 lliures, la campanya de 1710 arribà a la xifra màxima de 1.276.035 lliures

borbònica, va haver de tornar a França, així com bona part de les seves tropes, per la qual cosa Felip fou incapaç d'aconseguir penetrar més enllà de la frontera marcada per l'Ebre i el Segre. La presa de Lleida i la conquesta d'Aragó i València foren cops molt durs per les aspiracions aliades, però d'altra banda no van comportar la fi de les hostilitats a Catalunya, per la qual cosa 3 anys després els anglesos impulsaren una nova gran ofensiva en aquest teatre de guerra.

Així, estudiant la guerra de manera global a partir dels objectius estratègics de cada bàndol, i no com a fronts separats, l'any 1710 fou el període de crisi més important que visqué la corona borbònica, i que sols fou superat per Felip gràcies a la intervenció de les tropes franceses, les habilitats diplomàtiques del seu avi, el rei Lluís XIV, i el turbulent mapa polític europeu, que es capgirà totalment arrel de la mort de l'emperador Josep I.